

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Πολιτικής Θεωρίας και Φιλοσοφίας

**Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ Φ. ΧΑΓΙΕΚ ΣΕ
ΣΥΓΧΡΟΝΟΥΣ ΟΡΟΥΣ: ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του φοιτητή:

Χρήστου Χίου
ΑΕΜ: 279

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Νικόλαος Σεβαστάκης (επιβλέπων)
Γεώργιος Δουράκης
Παναγιώτης Μαντζούφας

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1. Εισαγωγή... 3**
- 2. Συνοπτική βιογραφία... 4**
- 3. Ο Καρλ Μένγκερ και η Αυστριακή Σχολή οικονομικών... 9**
  - 3.1. Ο Μένγκερ και η Μετόντενστραϊτ... 10
  - 3.2. Η μεθοδολογία και ο φιλελευθερισμός του Μένγκερ... 11
  - 3.3. Τα χαρακτηριστικά και η γενεαλογία της Αυστριακής Σχολής... 15
- 4. Το έργο του Χάγιεκ... 19**
  - 4.1. Η πρόωμη περίοδος... 19
  - 4.2. Η μέση περίοδος... 22
  - 4.3. Η ύστερη περίοδος... 31
- 5. Η πολιτική φιλοσοφία του Χάγιεκ... 38**
  - 5.1. Ο φιλελευθερισμός του Χάγιεκ... 38
  - 5.2. Οι προτάσεις του Χάγιεκ στο επίπεδο της πρακτικής πολιτικής... 53
- 6. Κριτικές... 56**
  - 6.1. Αγορά, ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη... 56
  - 6.2. Αντιορθολογισμός κι εξελικτική εξιστόρηση... 59
  - 6.3. Επιστημολογικός πεσιμισμός... 62
  - 6.4. Φιλελεύθερη βιοπολιτική... 63
- 7. Ταξινομική αποτίμηση του έργου του Χάγιεκ... 66**
  - 7.1. Βασικές επιρροές... 66
  - 7.2. Χάγιεκ και συντηρητισμός... 69
  - 7.3. Χάγιεκ και νεοφιλελευθερισμός... 60
- 8. Συμπεράσματα... 76**
- 9. Βιβλιογραφία... 80**

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η εντρύφηση στο έργο του Φρίντριχ Χάγιεκ μέσα από ένα πρίσμα σύγχρονης πολιτικής θεώρησης. Ο νομπελίστας οικονομολόγος φέρει ένα ιδιαίτερα αναγνωρίσιμο ακόμη και στο ευρύ κοινό όνομα, όμως σε ακαδημαϊκό επίπεδο και ιδιαίτερα στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία οι επίκαιρες, διεξοδικές πολιτικές επιθεωρήσεις και αποτυπώσεις των ιδεών του σπανίζουν· συχνότερα το πρόσωπό του τυγχάνει απλουστευτικών σκιαγραφήσεων, κατά τις οποίες παρουσιάζεται ως ένας ακόμη θεωρητικός σε μια σειρά προασπιστών της οικονομίας της αγοράς, ενίοτε και ως καρικατούρα. Ζητούμενο είναι η αποκατάσταση των λεπτομερειών και των ιδιοτυπιών της θεωρίας του, ώστε να εντοπιστεί η θέση του μέσα στο φάσμα της διανοήσης αλλά και να αντληθεί το ακριβές πολιτικό νόημα των πολιτικών και οικονομικών κειμένων του ως προς την τρέχουσα εποχή. Το τεράστιο εύρος των αντικειμένων με τα οποία καταπιάστηκε, αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σχολής σκέψης στην οποία ανήκει, καθιστούν αυτήν την πρόκληση ακόμη πιο σοβαρή.

Έπειτα από μια σύντομη βιογραφία, θα εξερευνηθεί η καταγωγή των ιδεών του μέσα από μια σύνοψη και σχολαστική περιοδολόγηση του έργου και της ευρύτερης διανοητικής του διαδρομής. Θα επιχειρηθεί μια κριτική ανασύνθεση των βασικότερων εννοιών που αναπτύσσει και των βασικότερων θέσεων που εκφράζει, σε ό,τι αφορά στο πρίσμα ενδιαφέροντος της πολιτικής φιλοσοφίας. Αυτό θα διευκολύνει την κατάληξη στο ζητούμενο, δηλαδή την επιστημονική και ιδεολογική αξιολόγηση της θεωρίας του, αλλά και την ιστορική διασταύρωση των συγκυριών και των ζυμώσεων εντός των οποίων πραγματοποιείται η ανάπτυξη των προβληματισμών του. Αποσκοπείται η παρούσα επαναπροσέγγιση δυνητικά να αποτελέσει βάση για περισσότερο διεξοδικές ή στοχευμένες πραγματείες πάνω στον χαγιεκικό πολιτικοοικονομικό στοχασμό.

Ο Αυστριακός αξίζει προσοχής χάρη σε πολλαπλούς παράγοντες: Στη φήμη του, τη μακροζωία που σήμανε τα έντονα ιστορικά βιώματά του, την εκκεντρικότητά των ιδεών του και τέλος στη συχνότητα εμφάνισης του ονόματός του, σε μια εποχή ανανεωμένου ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος πάνω στο πολιτικό και οικονομικό φαινόμενο του νεοφιλελευθερισμού, επ' αφορμής της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-08. Περισσότερο, αξίζει προσοχής γιατί πράγματι αποτελεί μια αινιγματική φυσιογνωμία της επιστήμης που ο Τόμας Κάρλαιλ χαρακτήρισε *ζοφερή* – και συνάμα μια ζωντανή απόδειξη της ευστοχίας

αυτού του χαρακτηρισμού: Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του Χάγιεκ, οι απαισιόδοξες εκτιμήσεις του δεν ήταν απλώς αντιδημοφιλείς αλλά βρίσκονταν σε πλήρη δυσαρμονία με αυτές του συνόλου του ακαδημαϊκού κόσμου, αντιμετωπιζόμενες συχνά με αδιαφορία.^[1]

2. Συνοπτική βιογραφία

Ο Φρίντριχ Άουγκουστ φον Χάγιεκ (γερμανικά: Friedrich August von Hayek) γεννήθηκε στις 8 Μαΐου του 1899 στην πρωτεύουσα της τότε Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, τη Βιέννη. Καταγόταν από μια οικογένεια οικονομικά εύπορη και απαλλαγμένη από εντάσεις στο εσωτερικό της. Το οικογενειακό του περιβάλλον μάλιστα είχε ιδιαίτερες ακαδημαϊκές ανησυχίες, κυρίως πάνω στη βιολογία, οι οποίες επηρέασαν τη σκέψη του ίδιου του Χάγιεκ πάνω στα οικονομικά. Τον Μάρτιο του 1917 κατατάχθηκε στο πυροβολικό, παρευρισκόμενος στο ιταλικό μέτωπο.^[2] Το 1918, μετά και τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ξεκίνησε τις σπουδές του στη νομική στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Αρχικά, απέκτησε πτυχίο νομικής μέσα σε τρία αντί για τέσσερα χρόνια σπουδών, το 1921, έπειτα απέκτησε πτυχίο και στην πολιτική επιστήμη το 1923. Την περίοδο της έναρξης των σπουδών του, η κυρίαρχη μορφή στη διανοήση της Βιέννης ήταν ο, μόλις αποβιώσας, Ερνστ Μαχ (γερμανικά: Ernst Mach.) Η προσέγγιση του Μαχ, κατά την οποία όσα μπορεί να γνωρίσει ποτέ ο άνθρωπος εξαντλούνται σε αισθήσεις, έδειχνε αρχικά ελκυστική μα έπειτα άστοχη στον Χάγιεκ. Μέσα από την ενασχόληση με αυτόν τον προβληματισμό ήταν που τελικά κατέληξε στο βασικό ερώτημα της ακαδημαϊκής του καριέρας, περί των όρων υπό τους οποίους προκύπτει κάθε μορφής τάξη.^[3]

Συμφοιτητές του Χάγιεκ στο Πανεπιστήμιο ήταν κάποιοι άνθρωποι οι οποίοι επρόκειτο να διακριθούν ως σημαντικές προσωπικότητες της επιστήμης των οικονομικών: μεταξύ άλλων, ο Φριτς Μάχλουπ (γερμανικά: Fritz Machlup,) ο Γκότφριντ φον Χάμπερλερ (γερμανικά: Gottfried von Haberler) και ο Όσκαρ Μόργκενστερν (γερμανικά: Oskar Morgenstern.)^[4] Καθηγητής του Χάγιεκ υπήρξε ο σημαντικός οικονομολόγος Φρίντριχ φον Βίζερ (γερμανικά: Friedrich von Wieser.) Ο Χάγιεκ δήλωνε ιδιαίτερη εκτίμηση στο πρόσωπό του, αλλά κι έντονες συμφωνίες στις πολιτικές του τοποθετήσεις. Εντούτοις, η συνέχεια της

---

[1] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 3.

[2] Ο.π.: 133-135.

[3] Hayek, F. A. *Hayek on Hayek*, edited by Kresge, S. and Wenar, L. University of Chicago Press, 1994: 3-4.

[4] *F.A. Hayek | British Economist. Encyclopedia Britannica*, 2017. (<https://www.britannica.com/biography/F-A-Hayek/>)

πορείας του Χάγιεκ αποκαλύπτει πως δεν παρέμεινε προσδεμένος στις αντιλήψεις του καθηγητή του. Το 1921 ο Χάγιεκ αναζητούσε εργασία κι έτσι ο Βίζερ προετοίμασε μια συστατική επιστολή προς τον Λούντβιχ φον Μίζες (γερμανικά: Ludwig von Mises,) ο οποίος τότε εργαζόταν ως οικονομικός σύμβουλος στο αυστριακό εμπορικό επιμελητήριο στη Βιέννη. Ο Μίζες προσέλαβε τον Χάγιεκ στη λογιστική υπηρεσία του επιμελητηρίου, ενώ ταυτόχρονα του πρότεινε να παρευρεθεί στις διαλέξεις του πάνω στα οικονομικά. Ο Χάγιεκ είχε ήδη παρακολουθήσει δυο διαλέξεις του Μίζες, όντας όμως αριστερός τότε βρήκε τις θέσεις που εκείνος εξέφραζε υπερβολικά φιλελεύθερες. Ωστόσο, η συνέχεια θα έδειχνε τον Χάγιεκ να κλίνει πολύ προς τις απόψεις του και τελικά να γίνεται συνεχιστής των ιδεών του.^[5]

Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στη Βιέννη, ο Χάγιεκ μετακινήθηκε στην άλλη άκρη του Ατλαντικού και συγκεκριμένα στη Νέα Υόρκη. Το ταξίδι αυτό έγινε μετά από προτροπή του Αμερικανού οικονομολόγου Τζερεμίας Τζενκς (αγγλικά: Jeremiah Jenks.) Ο Τζενκς είχε προσφέρει στον Χάγιεκ μια θέση ερευνητή και το συγκεκριμένο ταξίδι αποδείχθηκε ιδιαίτερα επωφελές για τον Αυστριακό: Αφενός εξοικειώθηκε με τη μελέτη των οικονομικών κύκλων και τη συλλογή δεδομένων επ' αυτών, αφετέρου ήρθε σε επαφή με πολλούς σημαντικούς ακαδημαϊκούς της οικονομικής επιστήμης, σημαντικότερος εκ των οποίων ήταν ο Γιόζεφ Σουμπέτερ (γερμανικά: Joseph Schumpeter.)^[6] Επιστρέφοντας στη Βιέννη το 1924, ο Χάγιεκ συμμετείχε και συνεισέφερε στα σεμινάρια και στον Κύκλο του Μίζες. Το 1926 παντρεύτηκε, ενώ από τον Ιανουάριο της επόμενης χρονιάς ξεκίνησε να παράγει ερευνητικό έργο όντας η κεφαλή του Αυστριακού Ινστιτούτου για την Έρευνα επί των Οικονομικών Κύκλων (γερμανικά: Österreichische Konjunktutforschungsinstitut.) Το ινστιτούτο αυτό δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Μίζες, ο οποίος εξασφάλισε αρκετούς πόρους. Το 1929 και το 1934 απέκτησε από ένα παιδί με τη γυναίκα του. Την ίδια χρονιά με τη γέννηση του πρώτου του παιδιού, ξεκίνησε να συνεργάζεται στις μελέτες του για λογαριασμό του Ινστιτούτου με τον Μόργκενστερν. Επίσης την ίδια χρονιά, οι δυο τους μαζί με τον Χάμπερλερ ξεκίνησαν τη δικιά τους σειρά σεμιναρίων πάνω στη θεωρία παραγωγής. Η μεγάλη απήχηση των σεμιναρίων αλλά και των δοκιμίων του Χάγιεκ, τράβηξαν την προσοχή του σημαντικού οικονομολόγου Λάιονελ Ρόμπινς (αγγλικά: Lionel Robbins,) ο οποίος τον κάλεσε για διαλέξεις στη Σχολή Οικονομικών του Λονδίνου, προκειμένου να

---

^[5] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 142-144.

^[6] Ο.π.: 150-151.

ανταγωνιστεί το οικονομικό δόγμα του Τζον Μέυναρντ Κέυνς (αγγλικά: John Maynard Keynes.)^{[7][8][9]}

Ο Χάγιεκ έφτασε στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1931, με τις διαλέξεις του εκεί να συναντούν πολύ θετική ανταπόκριση, σε ένα κοινό το οποίο δεν ήταν εξοικειωμένο με τις επιστημολογικές του τοποθετήσεις. Άμεσα του προτάθηκε μια θέση στη Σχολή Οικονομικών, την οποία και δέχτηκε.^[10] Η παραμονή του Χάγιεκ στο Λονδίνο, άρα κατ' επέκταση και η ροπή της σκέψης του, επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον ακαδημαϊκό ανταγωνισμό με τον Κέυνς, την άνοδο του φασισμού, την ισχυροποίηση των κομμουνιστικών κινημάτων, αλλά και τη διεξαγωγή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1944 εκδίδεται το μέχρι και σήμερα πιο λαοφιλές έργο του Χάγιεκ, *The Road to Serfdom*, στο οποίο προκρίνεται η ατομική ελευθερία έναντι της κολλεκτιβοποίησης. Ως παράδειγμα προς αποφυγή στο συγκεκριμένο έργο χρησιμοποιείται ο ολοκληρωτισμός τόσο του γερμανικού φασισμού, όσο και του σοβιετικού σοσιαλισμού της περιόδου του Πολέμου. Το 1947, ο Χάγιεκ οργανώνει την πρώτη συνάντηση της κοινότητας *Μον Πελεράν*, στην οποία στην πορεία συμμετείχαν προσωπικότητες όπως ο Μίλτον Φρίντμαν (αγγλικά: Milton Friedman) και ο Καρλ Πόπερ (γερμανικά: Karl Popper.)^[11] Η σύσταση της συγκεκριμένης κοινότητας θεωρείται το πρώτο βήμα προς τη γέννηση του νεοφιλελευθερισμού.^[12]

Τα μέσα του 1950 πήρε διαζύγιο και αργότερα στη Βιέννη παντρεύτηκε μια παλιά του αγάπη, με την οποία είχε μακρινή συγγένεια.^[13] Η μετανάστευση του στις ΗΠΑ το 1949 έγινε για να διευκολυνθεί η διαδικασία διάζευξης, αλλά και γιατί ο ίδιος ενδιαφερόταν πολύ να εργαστεί στο εκεί ακαδημαϊκό περιβάλλον. Τελικώς του έγινε πρόταση από την Επιτροπή Κοινωνικής Σκέψης του Πανεπιστημίου του Σικάγο, μια επιτροπή η οποία είχε ιδρυθεί το 1941 χωρίς αυστηρά προσδιορισμένο αντικείμενο πάνω στην κοινωνική επιστήμη.^[14] Το συγκεκριμένο πόστο ταίριαζε με τα ενδιαφέροντα τα οποία ο Χάγιεκ ανέπτυξε εκείνη την περίοδο. Τον διευκόλυνε στους διεπιστημονικούς του προβληματισμούς, μακριά από την κατεύθυνση την οποία έπαιρναν τα οικονομικά.^[15] Στο Σικάγο είναι που ο Χάγιεκ ξεκίνησε

---

[7] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 151, 172.

[8] Hayek, F. A. *Hayek on Hayek*, edited by Kresge, S. and Wenar, L. University of Chicago Press, 1994: 8.

[9] Ebenstein, Alan. *Friedrich Hayek: a biography*. University of Chicago Press, 2003: 45-46.

[10] Βλ. υποσημείωση 7: 173.

[11] *F.A. Hayek | British Economist*. *Encyclopedia Britannica*, 2017. (<https://www.britannica.com/biography/F-A-Hayek/>)

[12] Harvey, David. *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, USA, 2007: 19-20.

[13] Βλ. υποσημείωση 9: 155.

[14] *About the committee*. *The John U. Nef Committee on Social Thought*. (<https://socialthought.uchicago.edu/page/about-committee/>)

[15] Βλ. υποσημείωση 8: 111-112.

να επικοινωνεί στενά με τον Φρίντμαν. Το 1960 κυκλοφόρησε το επόμενο μεγάλο έργο του, *Το Σύνταγμα της ελευθερίας*. Σε αυτό καταπιάστηκε κυρίως με το πως η απομείωση του καταναγκασμού στην ανθρώπινη συνύπαρξη αποτελεί κλειδί για τη χειραφέτηση του ατόμου. Την ίδια χρονιά όμως ξεκίνησε να ταλαιπωρείται και από παροδικά κρούσματα κατάθλιψης, τα οποία θα επανέρχονταν και σε άλλες περιόδους του υπόλοιπου της ζωής του.^[16]

Παρά το ότι ο Χάγιεκ ήταν ικανοποιημένος με το διανοητικό σκέλος της ζωής του στο Σικάγο, εντούτοις ποτέ δεν προσαρμόστηκε εκεί όσο στην Αγγλία. Επιπλέον, ανησυχούσε για τη συνταξιοδότησή του. Έτσι, όταν τον χειμώνα του 1961-62 έλαβε πρόταση από το Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ να ασκήσει εκεί τα ακαδημαϊκά του καθήκοντα και πάλι ως οικονομολόγος, για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και με τη διασφάλιση καλύτερων συνταξιοδοτικών παροχών για το μέλλον του, τη δέχτηκε.^[17] Κατά τη διάρκεια της δραστηριοποίησής του εκεί, ο Χάγιεκ ξεκίνησε να εργάζεται πάνω στο *Νόμος, νομοθεσία κι ελευθερία*, το οποίο βέβαια κυκλοφόρησε αργότερα, σε τρεις τόμους, το 1973, το 1976 και το 1979 αντίστοιχα. Ως κάτοχος έδρας του Πανεπιστημίου του Φράιμπουργκ, συμμετείχε επίσης στο διοικητικό συμβούλιο του Ινστιτούτου Βάλτερ Όικεν (γερμανικά: Walter Eucken Institut) από το 1962 έως το 1969.^[18]

Το 1969 συνταξιοδοτήθηκε κι έτσι εγκατέλειψε το Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ, όμως την επόμενη χρονιά μετέβη στο Σάλτσμπουργκ και συνέχισε την καριέρα του ως καθηγητής εκεί. Ξεκίνησε να υποφέρει και πάλι από κατάθλιψη, η οποία διήρκεσε μέχρι το 1974. Αυτήν την πενταετία τη βίωσε πνευματικά αδρανής. Ένας από τους βασικούς προβληματισμούς που τον οδήγησαν στην κακή ψυχική υγεία ήταν ο φόβος του πως ο κόπος της ζωής του είχε πάει χαμένος, πως τα όσα είχε διατυπώσει δεν έβρισκαν ευήκοα ώτα. Επιπλέον, φάνηκε πως τελικώς δεν είχε μείνει ικανοποιημένος από το Σάλτσμπουργκ σχεδόν σε κανένα επίπεδο, μέχρι και το 1977 οπότε και τελικά αποχώρησε από το Πανεπιστήμιο και την πόλη.^[19] Στις 9 Οκτωβρίου του 1974, πάντως, έλαβε το βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών, μαζί με τον Γκουνάρ Μίρνταλ (σουηδικά: Gunnar Myrdal.) Ως αιτιολογία δόθηκε το «*πρωτοποριακό έργο τους στη θεωρία του χρήματος και των οικονομικών διακυμάνσεων*» και η «*διατρητική τους ανάλυση της αλληλεξάρτησης των οικονομικών*,

---

[16] Hayek, F. A. *Hayek on Hayek*, edited by Kresge, S. and Wenar, L. University of Chicago Press, 1994: 25.

[17] Ο.π.: 116.

[18] *Freiburger Tradition: Friedrich A. von Hayek. Walter Eucken Institut*. (<http://www.eucken.de/freiburger-tradition/friedrich-a-von-hayek/>)

[19] Ebenstein, Alan. *Friedrich Hayek: a biography*. University of Chicago Press, 2003: 251-255.

κοινωνικών και θεσμικών φαινομένων.»^[20] Μετά την αποδοχή του βραβείου Νόμπελ, ο Χάγιεκ τράβηξε αρκετά την προσοχή διεθνώς. Με αυτόν τον τρόπο, από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά του δόθηκε η ευκαιρία να διαλαλήσει τις θέσεις του στα υπαρκτά πολιτικά και οικονομικά ζητήματα, ευκαιρία την οποία και θα εκμεταλλευόταν μέχρι και περίπου τα μέσα της δεκαετίας του '80. Η αναγνώριση και η προβολή τον έφεραν στη θέση να δεχθεί τιμές και διακρίσεις από πολλά διαφορετικά θεσμικά όργανα, κυρίως του αγγλοσαξονικού κόσμου.

Μετά την αποχώρησή του από το Σάλτσμπουργκ το 1977, ο Χάγιεκ επέστρεψε στο Φράιμπουργκ όπου κι έζησε το υπόλοιπο της ζωής του. Η επιστροφή του στο Φράιμπουργκ οφειλόταν εν πολλοίς στις προθέσεις ανθρώπων του εκεί Πανεπιστημίου, αλλά και του Ινστιτούτου Βάλτερ Όικεν. Στο Φράιμπουργκ, ήδη από το 1978 ξεκίνησε η προεργασία του Χάγιεκ πάνω στο τελευταίο του μεγάλο έργο, το οποίο θα κυκλοφορούσε τελικά το 1988 υπό τον τίτλο *Η μοιραία έπαρση*. Ο ίδιος χαρακτήρισε το έργο αυτό ήταν «...το τελικό αποτέλεσμα όσων σχεδιάζα περίπου το 1938 [...]»^[21] Σκοπός αυτής της αναφοράς ήταν να το αναδείξει ως ύστατο έργο της διανοητικής του πορείας. Στο συγκεκριμένο κείμενο προβαίνει σε μια γνωσιολογική τοποθέτηση, μεταβαίνοντας από τις ειδικές παρατηρήσεις στο υπόλοιπο έργο του περί των αποτυχιών του κολεκτιβισμού, σε μια γενική κριτική της «επιτηδευμένης γνώσης» που παράγεται μέσω των κανονιστικών συλλογισμών, την οποία γνώση κατονομάζει εσφαλμένη. Σύμφωνα με τη γραμματέα του, η ολοένα μειούμενη ικανότητά του για παραγωγική δουλειά, σε συνδυασμό με την επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του 1985, τον οδήγησαν το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς στην απόφαση να δεχτεί την βοήθεια του βιογράφου του, Ούιλιαμ Ουόρεν Μπάρτλεϊ ο 3^{ος} (αγγλικά: William Warren Bartley III,) στην προσπάθειά του να συνθέσει τα χειρόγραφα που είχε συγκεντρώσει σε ένα βιβλίο, κατάλληλο για κυκλοφορία. Τελικώς και λόγω της κακής κατάστασης της υγείας του Χάγιεκ, ο Μπάρτλεϊ συνεισέφερε πολλά περισσότερα απ' όσα αναμενόταν στο κείμενο, την κυκλοφορία του οποίου ο Χάγιεκ ενέκρινε με δισταγμό. Ο βαθμός της αυθεντικότητας του βιβλίου έχει αμφισβητηθεί, με κάποιους μελετητές να θεωρούν πως οι παρεμβάσεις του Μπάρτλεϊ ήταν εντονότερες. Εντούτοις, ο πυρήνας του κεντρικού επιχειρήματος του βιβλίου, καθώς και ο υποβόσκον συλλογισμός, θεωρείται πως είναι απολύτως συνεπή με τα παλαιότερα δείγματα γραφής του νομπελίστα οικονομολόγου· πράγματι, σκιαγραφούν με

^[20] Press release; 9 October 1974. Nobel Prize. (http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/press.html/)

^[21] Leeson, Robert, ed. *Hayek: A Collaborative Biography: Part 1, Influences from Mises to Bartley*. Palgrave Macmillan UK, 2013: 104-108.

συνέπεια τη θεωρία περί γνώσης η οποία βρισκόταν πίσω από τις περισσότερες επιστημολογικές και κοινωνιοθεωρητικές του παρατηρήσεις.^{[22][23]}

Ο Χάγιεκ πέθανε στις 23 Μαρτίου του 1992, έχοντας προλάβει να δει τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και την επανένωση της Γερμανίας.^[24]

3. Ο Καρλ Μένγκερ και η Αυστριακή Σχολή οικονομικών

Αν και δεν υφίσταται απόλυτη ακαδημαϊκή ομοφωνία πάνω στο αν ο Χάγιεκ αποτελεί κομμάτι κάποιας συγκεκριμένης σχολής σκέψης, εντούτοις είναι αναμφίβολο πως δεν είναι εφικτό να μελετηθεί η πορεία του έξω από το οικοσύστημα θεωρητικών, προσώπων και των ιδεών τους, το οποίο έχει επικρατήσει να αποκαλείται *Αυστριακή Σχολή οικονομικών*. Εν πολλοίς απαιτείται μια αναδρομή σε αυτόν τον χώρο και την ιστορική του διάσταση, μεταξύ άλλων ώστε αφενός αυτός να οριστεί και να προσδιοριστεί καταλλήλως, αφετέρου να γίνουν εκ του παραλλήλου διαπιστώσεις πάνω στη σχέση του Χάγιεκ με αυτόν.

Μια αρκετά προσεκτική και λειτουργική υπόθεση εργασίας πάνω στη μελέτη της Αυστριακής Σχολής, μπορεί να αποτελέσει η παραδοχή πως η πρωταρχική συστηματοποίηση των αυστριακών οικονομικών εντοπίζεται στο έργο των Βίζερ και Όιγκεν Μπομ φον Μπάβερκ (ή αλλιώς, Μπομ-Μπάβερκ· γερμανικά: Eugen Böhm von Bawerk, ή αλλιώς Böhm-Bawerk,) οι οποίοι εντούτοις άντλησαν κατά βάση και κατά κόρον από τον Καρλ Μένγκερ (γερμανικά: Carl Menger.)^[25] Αν και μια σχολή σκέψης παγιώνεται ως τέτοια όταν η πρωτοπορία της βρει αρκετούς επιγόνους και πρόθυμους συνεχιστές, όπως και συνέβη με τον Μένγκερ και (αρχικά) τους Βίζερ και Μπομ-Μπάβερκ, ο πρόιμος της Αυστριακής Σχολής, ο άνθρωπος ο οποίος έθεσε τα θεμέλια γι' αυτήν, είναι ο ίδιος ο Μένγκερ· μπορούμε άτυπα λοιπόν να τον αντιμετωπίσουμε ως ιδρυτή της. Άλλωστε, η ονομασία της Αυστριακής Σχολής αντλήθηκε από κείμενο του Γκούσταφ φον Σμόλλερ (γερμανικά: Gustav von Schmoller,) ο οποίος χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο ως αναφορά στον Μένγκερ και τους

[22] Leeson, Robert, ed. *Hayek: A Collaborative Biography: Part 1, Influences from Mises to Bartley*. Palgrave Macmillan UK, 2013: 109.

[23] Κατ' επέκταση αυτού, στην παρούσα μελέτη το βιβλίο *Η μοιραία έπαρση* θα αντιμετωπίζεται ως κομμάτι του κορμού του ύστερου έργου του Χάγιεκ.

[24] F.A. Hayek | *British Economist*. *Encyclopedia Britannica*, 2017. (<https://www.britannica.com/biography/F-A-Hayek/>)

[25] Schumpeter, Joseph A. *Ten great economists*. Routledge, 2003: 89.

προαναφερθέντες υποστηρικτές του και μάλιστα με τόνο υποτιμητικό. Το κείμενο του Σμόλλερ στο οποίο συναντάται για πρώτη φορά ο όρος ήταν κομμάτι της αντιπαράθεσής του με τον Μένγκερ, στα πλαίσια μιας ακαδημαϊκής διαφωνίας περί μεθοδολογίας, της επονομαζόμενης *Μετόντενστραϊτ* (γερμανικά: *Methodenstreit*).^[26] Η διαμάχη αυτή μάλιστα θεωρείται πως αποτελεί όχι μόνο την πηγή προέλευσης της ονομασίας, αλλά και καθαυτή τη στιγμή γέννησης της Αυστριακής Σχολής ως έχει, διαμέσου της σύγκρουσης και του ετεροκαθορισμού.^[27]

Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, νεότεροι οικονομολόγοι οι οποίοι αντλούσαν από τον Χάγιεκ ή τον Μίζες επανέφεραν σε χρήση την ετικέτα του *αυστριακού*, προκειμένου να διαχωρίσουν τις δικές τους θεωρητικές προτιμήσεις από τις κυρίαρχες αντιλήψεις του νεοκλασικού ρεύματος περί κοινωνικής χρησιμότητας.^[28]

3.1. Ο Μένγκερ και η Μετόντενστραϊτ

Ο Μένγκερ έζησε μεταξύ 1840 και 1921, περνώντας σχεδόν όλη του τη ζωή εντός της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας. Ήταν γόνος πλούσιας οικογένειας από τα χαμηλότερα αριστοκρατικά στρώματα. Η πρώτη μεγάλη του συνεισφορά στην Επιστήμη ήρθε το 1871 με την έκδοση του εξαιρετικά σημαντικού έργου του, υπό τον τίτλο *Αρχές Οικονομικής Επιστήμης*. Το 1883 ήρθε η δεύτερη συνεισφορά του Μένγκερ η οποία είχε πραγματικά μεγάλη ιστορική βαρύτητα, με την έκδοση της μελέτης του πάνω στη μεθοδολογία της κοινωνικής επιστήμης, με ειδικότερη εστίαση στην πολιτική οικονομία. Αυτή η μελέτη αποτελεί και την πρώτη του τοποθέτηση στα πλαίσια της Μετόντενστραϊτ. Ο Μένγκερ στην πραγματικότητα, το μόνο που έκανε ήταν να επανέλθει στις θέσεις τις οποίες διατύπωσε στις *Αρχές Οικονομικής Επιστήμης*, επιχειρηματολογώντας σε μεγαλύτερο βάθος. Εστιάζει έντονα στις αρχές που διέπουν και διαμορφώνουν τη σταδιακή εξέλιξη των οικονομικών θεσμών^[29] και διερωτάται: «Πως είναι δυνατόν θεσμοί οι οποίοι εξυπηρετούν την κοινή ευημερία και είναι υπερβολικά σημαντικοί για την ανάπτυξή του να γεννιούνται χωρίς μια κοινή βούληση στραμμένη προς την εγκαθίδρυσή τους;»^[30]

---

[26] Boettke, Peter J., and Christopher J. Coyne, eds. *The Oxford handbook of Austrian economics*. Oxford University Press, 2015: 602-603.

[27] Ο.π.: 419.

[28] Ο.π.: 13.

[29] Ο.π.: 16.

[30] Menger, Carl. *Investigations into the Method of the Social Sciences*. Ludwig von Mises Institute, 2009: 146.

Ο Μένγκερ αρχικά αγνοήθηκε στη Γερμανία στις οποίες το ακαδημαϊκό περιβάλλον κυριαρχούσε η Ιστορική Σχολή, όμως με την έκδοση της δεύτερης μελέτης του ο Σμόλλερ συνένταξε άμεσα μια κριτική, ξεκινώντας έτσι την πολεμική μεταξύ των δυο θεωρητικών και των σχολών τους.^[31] Η διαφωνία περιστρεφόταν κυρίως γύρω από το αν η κατάλληλη μέθοδος για να μελετηθούν τα οικονομικά φαινόμενα είναι η παραγωγική με οδηγό τη θεωρία (σύμφωνα με όσα υποστήριζε η πλευρά του Μένγκερ,) ή η επαγωγική με οδηγό τη στατιστική και τη μελέτη της Ιστορίας (σύμφωνα με όσα υποστήριζε η πλευρά του Σμόλλερ.)^[32] Οι δυο πλευρές δεν συμφώνησαν στην πορεία όπως ήταν αναμενόμενο, καθώς η διαφωνία είχε μεγάλη ένταση και σαφείς, αγεφύρωτες ιδεολογικές διαστάσεις.^[33] ^[34] Η τεράστια επιρροή του Σμόλλερ σε συνδυασμό με τη διακήρυξή του πως ανεξαιρέτως όλοι όσοι αποδέχονται τις ιδέες του Μένγκερ ήταν ακατάλληλοι για να λάβουν θέσεις σε γερμανικά πανεπιστήμια, σήμανε πως ακόμη και τριάντα χρόνια μετά τη διαμάχη η πλευρά του Μένγκερ δεν είχε καμία εκπροσώπηση εντός των γερμανικών συνόρων, παρά το γεγονός ότι διεθνώς έτυχε σημαντικής αναγνώρισης ήδη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880.^[35]

3.2. Η μεθοδολογία και ο φιλελευθερισμός του Μένγκερ

Παρουσιάζει ενδιαφέρον μια επί τροχάδην παρουσίαση της σκέψης του Μένγκερ, με την έμφαση να δίνεται κυρίως σε εκείνα τα σημεία τα οποία συναντώνται και στον Χάγιεκ. Το υπόβαθρο της μεθοδολογίας του Μένγκερ εντοπίζεται στον αριστοτελικό ρεαλισμό.^[36] Σε επίπεδο μεθοδολογίας, έκανε τον διαχωρισμό μεταξύ της *επιστήμης της Ιστορίας*, της *πρακτικής επιστήμης ή τεχνολογίας* και της *επιστήμης της θεωρίας*, με την τελευταία να έχει ως πιθανές προσεγγίσεις την *ρεαλιστική-εμπειρική* και την *ακριβή*, δηλαδή αυτή των θεωρητικών υποδειγμάτων. Ο ίδιος κλίνει προς την ακριβή προσέγγιση μέσα από την επιστήμη της θεωρίας ως καταλληλότερη μέθοδο για τη μελέτη των οικονομικών.^[37] Η επιχειρηματολογία του υπέρ της προτίμησης αυτής βασίζεται πρώτον, σε μια οπτική μεθοδολογικής ενότητας μεταξύ φυσικών και κοινωνικών επιστημών· δεύτερον, στην κριτική επί της εικόνας που έχει η Ιστορική Σχολή για την ίδια της τη μέθοδο, μέθοδο την οποία ο ίδιος δεν θεωρεί εν τοις

[31] Haller, Markus. "Mixing economics and ethics: Carl Menger vs Gustav von Schmoller." *Social science information* 43.1, 2004: 7-8.

[32] Boettke, Peter J., and Christopher J. Coyne, eds. *The Oxford handbook of Austrian economics*. Oxford University Press, 2015: 577.

[33] Menger, Carl. *Principles of Economics*, translated by James Dingwall and Bert F. Hoselitz, with an Introduction by FA Hayek. Ludwig von Mises Institute: electronic online edition, 2004: 25.

[34] Hashimoto, Tsutomu. *Carl Menger and the Later Austrian School of Economics: An Analysis of their Methodological Relationship*. *Austrian Economics in Transition*. Palgrave Macmillan, London, 2010: 317.

[35] Βλ. υποσημείωση 33.

[36] Smith, Barry. *Aristotle, Menger, Mises: An essay in the metaphysics of economics*. *History of Political Economy* 22.5, 1990: 263-264.

[37] Βλ. υποσημείωση 34: 312.

πράγμασι επαγωγική· τρίτον, στην κριτική του επ' αυτού το οποίο ο ίδιος αξιολογούσε ως μπέρδεμα μεταξύ θεωρητικής και ιστορικής κατανόησης. Ο Μένγκερ τεκμηριώνει τη μεθοδολογική του προτίμηση αρνητικά, δικαιολογεί την αναγκαιότητά της ασκώντας κριτική στην ανταγωνιστική επιστημολογική τοποθέτηση.^[38] Η προσέγγιση του είναι στη βάση της σύμφωνη με τον φιλελεύθερο μεθοδολογικό ατομικισμό, αφού μέσα από ένα θεωρητικό σχήμα ανάλυσης των οικονομικών συστημάτων εντοπίζει ως θεμελιώδες συστατικό τους στοιχείο και ως πρωτεύοντα οικονομικό παράγοντα το άτομο.^[39]

Οι επιστημολογικές προτιμήσεις του Μένγκερ δηλώνουν τη θέση του σε ζητήματα ιδεολογικής και κατ' επέκταση πολιτικής φύσεως: Ο ίδιος θεωρεί πως οι επιστημονικές προβλέψεις και η άσκηση κρατικής πολιτικής απαιτείται να αντλούν από απτά γεγονότα προκειμένου να έχουν πιθανότητες να στεφθούν με επιτυχία. Επιπλέον, κρίνει πως οι κοινωνικοί θεσμοί και οι πρακτικές που αναπτύχθηκαν και αναπαράχθηκαν επιτυχώς σε βάθος χρόνου, δίχως να κατευθύνονται από κάποια ορισμένη ορθολογική επιδίωξη, αποκτούν μια διάσταση ανταπόδεικτης αξίας και χρησιμότητας, συνεπώς και αρμόζει να τύχουν υπεράσπισης απέναντι σε κανονιστικά μεταρρυθμιστικά αιτήματα. Με άλλα λόγια, στον Μένγκερ μπορεί κανείς να διαγνώσει μια αρνητική στάση απέναντι στην κονστρουκτιβιστική αντίληψη περί θεσμών και πρακτικών, αλλά και στην κατανόηση της νομοθέτησης ως πεδίου άσκησης πραγματιστικών προγραμμάτων κοινωνικού σχεδιασμού, χαρακτηριστικότερη περίπτωση των οποίων αποτελούν κάποια σοσιαλιστικού τύπου πολιτικά προγράμματα που όντως διαθέτουν τα χαρακτηριστικά αυτά.^[40]

Μεγάλη αξία έχει μια επιτροχάδην ανασκόπηση των βασικών αποχρώσεων του μενγκεριανού φιλελευθερισμού, τόσο στο πολιτικό, όσο και στο οικονομικό του σκέλος. Η θέση του για την κρατική παρέμβαση είναι πως αυτή πρέπει να αποφασίζεται κατά περίπτωση, με κυριότερο κριτήριο το στάδιο της ανάπτυξης το οποίο διανύει το κράτος. Η προσέγγισή του βεβαίως είναι τυπική του κλασικού οικονομικού φιλελευθερισμού κατά τα πρότυπα του Άνταμ Σμιθ.^[41] Αν και ο Μένγκερ έγειρε κατηγορίες περί κονστρουκτιβισμού και περί βλέψεων κανονιστικού κοινωνικού σχεδιασμού απέναντι στον κλασικό

---

[38] Hashimoto, Tsutomu. *Carl Menger and the Later Austrian School of Economics: An Analysis of their Methodological Relationship*. *Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010: 312-313.

[39] Ο.π.: 314. Το αν ο Μένγκερ αποτελεί παράδειγμα θεωρητικού με ολιστική ατομοκρατική σκέψη ή περίπτωση πρεσβευτή του *συμπωματιστικού ατομισμού*, είναι ένα πολύ πιο σύνθετο ζήτημα, με την απάντηση να είναι μάλλον αρνητική. Ως ενδεικτικές αναφορές πάνω σε αυτό το ζήτημα, βλ. Heath, Joseph. *Methodological Individualism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2015 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/methodological-individualism/>) και υποσημείωση 36: 263-288.

[40] Ο.π.: 317.

[41] Ikeda, Yukihiko. *Carl Menger's liberalism revisited*. *Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010: 5.

φιλελευθερισμό του Σμιθ και του γαλλικού Διαφωτισμού, ορμώμενος κυρίως από την αντιμετώπιση που είχαν απέναντι στους θεσμούς και τα χαρακτηριστικά τους,^[42] κατ' ουσία στις αναλύσεις του βρίσκεται κοντά τους. Αναγνωρίζει και ο ίδιος το ατομικό συμφέρον ως βασικό κίνητρο για την καταβολή κοινωνικά χρήσιμης προσπάθειας, αλλά και βλέπει την ιδιαιτερότητα της θέσης του κάθε ανθρώπου ως μια συνθήκη η οποία δίνει στο άτομο το πλεονέκτημα στη λήψη κάποιων αποφάσεων και πρωτοβουλιών προς την επίτευξη του οικονομικά βέλτιστου αποτελέσματος.^[43]

Ο Μένγκερ μάλιστα αντλεί συγκεκριμένα παραδείγματα από το σημαντικότερο κείμενο του Σμιθ, την *Έρευνα για τη Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών*: Αναφέρει τους δρόμους και τα κανάλια ως έργα κοινού ενδιαφέροντος, την κατασκευή των οποίων οι ιδιώτες δεν θα αναλάβουν να περατώσουν μόνοι τους. Ίδιας φύσεως αγαθό θεωρούνται από τον Μένγκερ και οι υπηρεσίες διατήρησης των δασών. Λογική κατάληξη, βάσει του κλασικού οικονομικού φιλελευθερισμού, σε αυτές τις περιπτώσεις είναι να γίνεται έντονα επιθυμητή η παρέμβαση των πολιτειακών μηχανισμών. Η πολιτεία λειτουργεί ως διαμεσολαβητής, αναλαμβάνει να συντονίσει τη διαδικασία συγκέντρωσης πόρων και την ευθύνη για την εκτέλεση των εργασιών χάριν της ευημερίας του συνόλου. Σύμφωνα με αυτήν την παράδοση φιλελεύθερης σκέψης, η ανεμπόδιστη και ασυντόνιστη οικονομική δραστηριότητα δίνει στις περισσότερες περιπτώσεις το βέλτιστο αποτέλεσμα, όχι όμως σε όλες.^[44] Συνεκτικό κριτήριο για τη λήψη απόφασης επ' αυτού δεν δίδεται. Αξίζει πάντως να συμπληρώσει κανείς πως ο Μένγκερ διέψευσε την κυρίαρχη γερμανική ανάγνωση του Σμιθ, κατά την οποία επρόκειτο για έναν υποστηρικτή των πλουσίων, ενώ τον σκιαγράφησε ως έναν οικονομολόγο που μικρή σχέση είχε με το δόγμα του *λεσέ-φερ*.^[45] Ακόμη, σημαντική βάση των θεωριών του Αυστριακού, εκτός από τον Σμιθ, φαίνεται να είναι και κάποιες μορφές των γερμανικών οικονομικών, όπως ο Καρλ Χάινριχ Ράου (γερμανικά: Karl Heinrich Rau) και ο Βίλχελμ Γκέοργκ Φρίντριχ Ρόσερ (γερμανικά: Wilhelm Georg Friedrich Roscher.)^[46]

Σε μια εποχή κατά την οποία η εκβιομηχάνιση έγειρε έντονη ανησυχία για τις συνθήκες, τα ωράρια και τις αμοιβές της εργασίας, ο Μένγκερ έλαβε σαφή θέση υπέρ της προστασίας

---

[42] Ikeda, Yukihiko. *Carl Menger's liberalism revisited. Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010: 17.

[43] Ο.π.: 5.

[44] Ο.π.: 6-7.

[45] Ο.π.: 12.

[46] Ο.π.: 17.

των εργαζομένων. Τόνιζε πως αυτό έπρεπε να επιδιώκεται τόσο για λόγους ευημερίας των ίδιων των μισθωτών αλλά και της κοινωνίας της οποίας είναι συμμετοχοί, όσο και ως προληπτικό μέτρο αποτροπής της ριζοσπαστικοποίησης των εργατών και της συνεπακόλουθης πιθανότητας ερχομού του κομμουνισμού.^[47] Άλλωστε, όπως γράφει ο ίδιος ο Μένγκερ εξηγώντας τη διαφορά κρατικής και ιδιωτικής οικονομίας, «*το κράτος έχει ηθικούς σκοπούς να εκπληρώσει.*»^[48] Για τον Μένγκερ οι κρατικές οικονομικές δραστηριότητες, όπως η συλλογή φόρων ή η δαπάνη τους σε οποιαδήποτε κατεύθυνση, πρέπει να είναι σύμφωνες με ηθικές επιταγές, άποψη περί κράτους η οποία δεν συναντάται ούτε στη βρετανική οικονομική σκέψη,^[49] αλλά ούτε και στην προσέγγιση του Χάγιεκ, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια. Πάνω στο ζήτημα των φόρων, ο Μένγκερ τοποθετείται υπέρ της προοδευτικής φορολογίας,^[50] δεν είχε το ίδιο έντονες ανησυχίες όμως σε ό,τι αφορά τον ισόποσο διαμοιρασμό του επιπλέον πλούτου που προκύπτει λόγω της μεγέθυνσης των οικονομιών. Το σημαντικό για εκείνον ήταν η οικονομία να μεγεθύνεται σταθερά, ούτως ώστε το μερίδιο του πλούτου που αντιστοιχεί στον καθένα να αυξάνεται σε απόλυτους όρους, ανεξαρτήτως του αν σε σχετικούς όρους δεν παρατηρείται μείωση της ψαλίδας ως προς τους πλουσιότερους. Κατανοούσε πως ο τρόπος να βελτιωθεί το επίπεδο των εργαζομένων ήταν η συσσώρευση πλούτου και η επιτυχής επιχειρηματικότητα.^[51]

Εάν, κρίνοντας από τα άνωθεν, μπορούμε να διακρίνουμε μια υποβόσκουσα ασάφεια στις θεωρίες του Μένγκερ, κυρίως ως προς το ποιο κριτήριο δείχνει το σε ποιο ακριβώς σημείο αρμόζει να εγκαταλειφθεί ο κρατικός παρεμβατισμός και αναλάβει η ιδιωτική πρωτοβουλία για να επιτευχθεί το βέλτιστο αποτέλεσμα, η ασάφεια αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο κοιτώντας μια σειρά διαλέξεων που έδωσε στη Βιέννη. Εκεί ο Μένγκερ προέβη σε διατυπώσεις οι οποίες μπορούν να ερμηνευθούν ως ένας πρώιμος προβληματισμός πάνω στο ζήτημα του κράτους πρόνοιας. Οι διαλέξεις αυτές, ωστόσο, είχαν ως κεντρικό θέμα τα κρατικά έσοδα. Αν και σε σημεία τονίζεται η σημασία της σωστής κατανομής των κρατικών πόρων, δεν δίδεται από τον Μένγκερ κάποια σαφής κατεύθυνση ως προς το που θα μπορούσαν αυτοί να διατεθούν. Προκύπτει έτσι ένα ζήτημα πιθανής διγλωσσίας από πλευράς του, καθότι κάποια πιθανή υποστήριξη εκτεταμένων κοινωνικών πολιτικών έρχεται σε

---

[47] Ikeda, Yukihiko. *Carl Menger's liberalism revisited. Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010: 8.

[48] Mizobata, Takeshi, and Carl Menger. *Transcript of Finanz-Wissenschaft von Prof. Carl Menger (c. 1888)*. Center for Historical Social Science Literature, Hitotsubashi University, 1993: 35.

[49] Βλ. υποσημείωση 47: 10.

[50] Ο.π.: 11.

[51] Ο.π.: 14.

αντίθεση με θέσεις τις οποίες έχει διατυπώσει αλλού, εντούτοις η υφιστάμενη βιβλιογραφία δεν έχει επιλύσει το θέμα αυτό.^[52]

3.3. Τα χαρακτηριστικά και η γενεαλογία της Αυστριακής Σχολής

Έχοντας εντοπίσει την απαρχή αυτού που ονομάζουμε Αυστριακή Σχολή στο έργο του Μένγκερ και των άμεσων συνεχιστών του, παραμένει το ζητούμενο του να σκιαγραφηθεί η γενεαλογική εξέλιξη της ώστε να εντοπιστεί η θέση του Χάγιεκ ως προς τη συνολική εικόνα της. Βεβαίως, διάδοχοι δεν θεωρούνται όλοι όσοι επηρεάστηκαν από το έργο των αρχικών της Αυστριακής Σχολής, διότι η ανταλλαγή και η υιοθέτηση ιδεών αναμεταξύ διαφορετικών ρευμάτων σκέψης είναι δεδομένη. Ούτε και θα μπορούσε, φυσικά, να θεωρηθεί μέλος της Αυστριακής Σχολής κάθε μαθητής των Μένγκερ, Βίζερ και Μπομ-Μπάμπερκ, κάθε οικονομολόγος καταρτισμένος στα ίδια ακαδημαϊκά ιδρύματα, ή κάθε επιστήμονας αυστριακής καταγωγής. Απαιτείται μια σειρά από κριτήρια που να ορίζουν τη σχολή αυτή.

Ήδη τη δεκαετία του 1930 προέκυψαν αμφιβολίες για το αν θα μπορούσε να συνεχίσει να γίνεται λόγος για μια διακριτή αυστριακή θεωρία. Το σημαντικότερο μέρος της συνεισφοράς των Αυστριακών είχε ήδη συμπεριληφθεί στην ορθόδοξη οικονομική θεωρία.^[53] Κοιτώντας την περίοδο του Μεσοπολέμου, όλα δείχνουν πως αρμόζει να γίνεται λόγος όχι για ένα συνεκτικό αυστριακό δόγμα ή ερευνητικό πρόγραμμα, αλλά αντίθετα για ένα σύνολο αυστριακών μοτίβων και θεματικών, ένα σύνολο μάλιστα ανοιχτό σε νέες εστιασεις.^[54] Ο Φριτζ Μάχλουπ (γερμανικά: Fritz Machlup,) ο οποίος θεωρείται μέλος της Αυστριακής Σχολής, έδωσε τις ακόλουθες οκτώ αρχές ως διαχρονικά κεντρικές στο κάδρο των αυστριακών οικονομικών:

A' Μεθοδολογικός ατομικισμός, δηλαδή το ότι τελικώς μπορούμε να εντοπίσουμε την πηγή κάθε οικονομικού φαινομένου μπορεί στη δράση μεμονωμένων ατόμων· οπότε η δράση των ατόμων οφείλει να αποτελεί το δομικό θεμέλιο της οικονομικής θεωρίας.

B' Μεθοδολογικός υποκειμενισμός, δηλαδή ότι για τα οικονομικά οι απώτεροι σκοποί και οι τελικές αξιολογήσεις από πλευράς των ανθρώπων θεωρούνται δεδομένες. Ερωτήματα περί αξίας, προσδοκιών και γνώσης δημιουργούνται στα μυαλά των ατόμων και πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη υπό αυτό το φως.

---

^[52] Ikeda, Yukihiko. *Carl Menger's liberalism revisited. Austrian Economics in Transition*. Palgrave Macmillan, London, 2010: 18.

^[53] Boettke, Peter, and Peter Leeson. *The austrian school of economics: 1950-2000. Blackwell companion to the history of economic thought*, Oxford: Basil Blackwell Publishers, 2003: 1.

^[54] Boehm, Stephan, and Mark Blaug. *Austrian economics between the wars: Some historiographical problems. Austrian Economics: Tensions and new directions*, Springer, Dordrecht, 1992: 1.

Γ' *Οριακή θεωρία ή μαρτζιναλισμός*, δηλαδή πως όλες οι οικονομικές αποφάσεις παίρνονται στο όριο. Όλες οι επιλογές είναι επιλογές που αφορούν την τελευταία μονάδα που προστίθεται ή αφαιρείται σε ένα δεδομένο απόθεμα.

Δ' *Προτιμήσεις*, δηλαδή πως η ζήτηση των ατόμων για αγαθά και υπηρεσίες είναι το αποτέλεσμα των δικών τους υποκειμενικών εκτιμήσεων και της ικανότητας τέτοιων αγαθών και υπηρεσιών να ικανοποιούν τα θέλω τους.

Ε' *Κόστη ευκαιρίας*, δηλαδή ότι όλες οι δραστηριότητες έχουν ένα κόστος. Το κόστος αυτό είναι η περισσότερο εκτιμημένη εναλλακτική η οποία εγκαταλείπεται επειδή τα μέσα για την ικανοποίηση της έχουν αφιερωθεί σε κάποια άλλη (υψηλότερα εκτιμημένη) χρήση.

ΣΤ' *Χρονική δομή της κατανάλωσης και παραγωγής*, δηλαδή πως όλες οι αποφάσεις λαμβάνουν χώρα μέσα στον χρόνο. Οι αποφάσεις περί του πως θα κατανεμηθούν οι πόροι για τους σκοπούς της κατανάλωσης και της παραγωγής μέσα στον χρόνο καθορίζονται από τη χρονική προτίμηση των ατόμων.

Ζ' *Κυριαρχία του καταναλωτή*, δηλαδή ότι στον χώρο των συναλλαγών οι καταναλωτές είναι αυτοί που καθορίζουν τα πράγματα. Οι απαιτήσεις τους κινούν τη μορφή της αγοράς και καθορίζουν το πως χρησιμοποιούνται οι πόροι. Η παρέμβαση στις συναλλαγές καταπνίγει αυτήν τη διαδικασία.

Η' *Πολιτικός ατομικισμός*, δηλαδή πως η πολιτική ελευθερία είναι αδύνατη χωρίς την οικονομική ελευθερία.

Τις τελευταίες δυο από τις οκτώ αυτές αρχές ο Μάχλουπ τις θεωρεί «*άκρως αμφιλεγόμενες*,»^[55] με τις έξι πρώτες ωστόσο να έχουν υιοθετηθεί στα κυρίαρχα οικονομικά. Υπαινίσσεται, επίσης, την αυστριακή κατανόηση περί των ελεύθερων συναλλαγών ως διαρκή διεργασία προς την ισορροπία, αντίληψη η οποία αμφισβητεί εν μέρει την ερμηνευτική αξία των θεωριών στατικής ισορροπίας. Αυτή η απόκλιση από τα κυρίαρχα οικονομικά, σε συνδυασμό με τις δυο αμφιλεγόμενες αρχές και την κανονιστική τους χροιά (δηλαδή την υπόνοια που φέρουν περί της ανωτερότητας των αδιαμεσολάβητων συναλλαγών σε σχέση με την κρατική παρέμβαση,) είναι τελικώς που κατά τον Μάχλουπ διαφοροποιεί την Αυστριακή Σχολή. Τα αυστριακά οικονομικά δεν είναι απαλλαγμένα από αξιολογικές κρίσεις,^[56] τουναντίον η υπαγωγή στη θεωρητική τους σχολή έχει «*καταλήξει να σημαίνει μια στράτευση στο ελευθεριστικό πρόγραμμα*.»^[57] Πρόκειται δηλαδή, κατά τον Μάχλουπ, περί νεοκλασικών οικονομικών με σαφή κλίση υπέρ της ελεύθερης αγοράς.^[58]

Όμως αυτή η ανάλυση του Μάχλουπ δεν επαρκεί για τεκμηριώσει μια διαχρονική διάκριση μεταξύ αυστριακών και νεοκλασικών οικονομικών, αν μη τι άλλο σε ακαδημαϊκό

[55] Machlup, Fritz. *Austrian economics. Encyclopedia of Economics*, 1982: 42.

[56] Boettke, Peter, and Peter Leeson. *The austrian school of economics: 1950-2000. Blackwell companion to the history of economic thought*, Oxford: Basil Blackwell Publishers, 2003: 2-3.

[57] Βλ. υποσημείωση 55: 45.

[58] Ο.π.: 3.

και μεθοδολογικό επίπεδο. Με βάση αυτήν θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένο, για παράδειγμα, πως κάθε νεοκλασικός οικονομολόγος που είναι πολέμιος της εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία ανήκει στην Αυστριακή Σχολή. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει επ' ουδενί. Η διαιώνιση του διαχωρισμού μεταξύ νεοκλασικών και αυστριακών οικονομικών θα επισφραγιζόταν ήδη παράλληλα με τις πρώτες αμφισβητήσεις του διακριτού χαρακτήρα του αυστριακού ερευνητικού οράματος. Το έργο των Μίζες και Χάγιεκ εκείνη την περίοδο, ξεκινώντας ήδη από τη δεκαετία του 1930, προδίδει μια στροφή – ή μάλλον μια επιστροφή σε ένα συνεκτικό αυστριακό ερευνητικό πρόγραμμα, υπό νέους όρους. Οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν την τότε συνεισφορά τους ως τυπική της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας. Η συνεισφορά αυτή εντούτοις έτυχε τέτοιας χρήσης από τις θεωρούμενες ως επόμενες γενιές της Αυστριακής Σχολής, ώστε να προκύπτει ο χαρακτηρισμός της ως βάσης ενός εναλλακτικού πλαισίου, αυτού μιας ετερόδοξης οικονομικής παράδοσης.^[59]

Μια λύση στο πρόβλημα της δυσκολίας διάκρισης μεταξύ αυστριακών και νεοκλασικών δίνει ο Κέρζνερ (αγγλικά: Israel Mein Kirzner.) Σύμφωνα με εκείνον, τα κριτήρια του Μάχλουπ εμπίπτουν στον κοινό τόπο *όλων* των σχολών οικονομικής σκέψης· κοινός τόπος ο οποίος προκύπτει από τη δήλωση των Μόργκενστερν και Μίζες περί αυτού.^[60] Ο Κέρζνερ προσθέτει πως για να σκιαγραφηθεί η Αυστριακή Σχολή ως κάτι παραπάνω από ένα κίνημα άρθρωσης της οικονομικής κοινοτοπίας, χρειάζεται να δοθεί η έμφαση σε δυο επιπλέον χαρακτηριστικά. Τα εν λόγω χαρακτηριστικά, αν και υπήρχαν ανέκαθεν αποτυπωμένα στην αυστριακή σκέψη, δεν είχαν αναδειχτεί προ της ύψιστης σημασίας συνεισφοράς των Χάγιεκ και Μίζες από τη δεκαετία του 1930 κι έπειτα:

Θ' Οι αγορές και ο ανταγωνισμός ως διαδικασίες εκμάθησης και ανακάλυψης.

Γ' Η ατομική απόφαση ως πράξη επιλογής σε ένα ουσιαστικά αβέβαιο πλαίσιο, εντός του οποίου η ταυτοποίηση των σχετικών εναλλακτικών είναι κομμάτι της ίδιας της απόφασης.^[61]

Μια επιπλέον διαφορά των αυστριακών από τα νεοκλασικά οικονομικά εντοπίζεται στη μακροοικονομική τους θεωρία. Ο Μπότκε (αγγλικά: Peter Joseph Boettke) διατυπώνει πως η αυστριακή ανάλυση «σε ό,τι αφορά τη μακροοικονομική θεωρία μπορεί να συνοψιστεί ως η υιοθέτηση της θέσης ότι αν και όντως ενδέχεται να υπάρχουν μακροοικονομικά προβλήματα

[59] Machlup, Fritz. *Austrian economics. Encyclopedia of Economics*, 1982: 3. Θα αναλυθεί στη συνέχεια πως η στροφή αυτή, για τον Χάγιεκ συγκεκριμένα, ξεκινάει το 1936-37 με την παράδοση κι έπειτα την έκδοση του *Οικονομικά και γνώση*. Σε αυτό το χρονικό σημείο και λόγω αυτού του έργου, Χάγιεκ και Μίζες ήρθαν σε ρήξη, με τον καθένα να ακολουθεί ξεχωριστό δρόμο, χωρίς όμως κάποιος από τους δυο να εγκαταλείπει την αυστριακή καταγωγή των ιδεών τους.

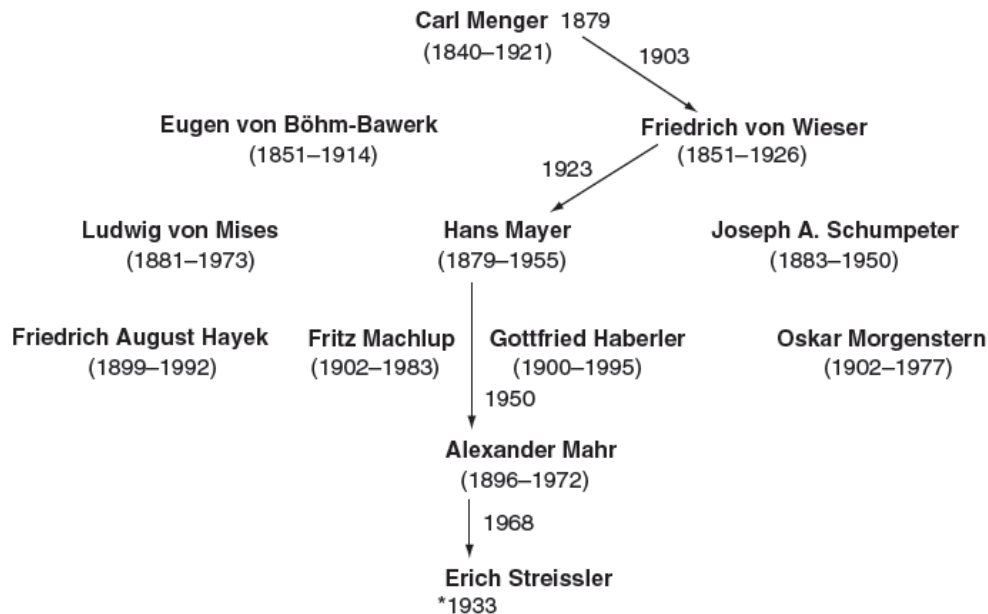
[60] Kirzner, Israel M. *Austrian school of economics. The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2016: 6.

[61] Ο.π.: 6-7.

(ανεργία, πληθωρισμός, οικονομικοί κύκλοι) υπάρχουν μόνο μικροοικονομικές ερμηνείες και λύσεις. Δεν υπάρχουν συναθροιστικές σχέσεις απαγκιστρωμένες από ατομικές επιλογές που να έχουν σημασία για την οικονομική ανάλυση.»^[62] Ο ίδιος οδηγείται στο συμπέρασμα πως οι αυστριακοί οικονομολόγοι πατούν με το ένα πόδι στην οικονομική ορθοδοξία και με το άλλο στην οικονομική ετεροδοξία: Κριτικάρουν από ετερόδοξη σκοπιά την τυπική θεωρία, αλλά ταυτόχρονα έχτισαν από κοινού με αυτήν την ευρεία και πλέον ορθόδοξη συναίνεση υπέρ της στροφής σε μοντέλα ανάπτυξης λιγότερο κρατικοκεντρικά, με πολιτικές περισσότερης απορρύθμισης εγχώρια και διεθνώς. Μεγάλο μέρος των παρατηρήσεων των αυστριακών για τις αγορές υιοθετούνται ως κοινή γνώση, όμως η μεθοδολογική τους προσέγγιση και το θεωρητικό τους πρόγραμμα απορρίπτονται από τους νεοκλασικούς. Έτσι, ο Μπότκε αξιολογεί πως οι αυστριακοί από την πλευρά τους πιστεύουν πως, στο ακαδημαϊκό περιβάλλον του 21^{ου} αιώνα, αρκετοί έχουν βρει τις σωστές απαντήσεις στα ερωτήματα της έμπρακτης άσκησης πολιτικής, όμως «για λανθασμένους λόγους.»^[63]

Ο Χάραλντ Χάγκεμαν (γερμανικά: Harald Hagemann) προτείνει το ακόλουθο δέντρο των σημαντικότερων οικονομολόγων της αυστριακής οικογένειας:^[64]

Εικόνα (1): Η γενεαλογία της Αυστριακής Σχολής κατά Χάγκεμαν.

[62] Boettke, Peter, and Peter Leeson. *The austrian school of economics: 1950-2000. Blackwell companion to the history of economic thought*, Oxford: Basil Blackwell Publishers, 2003: 6.

[63] Ο.π.: 9.

[64] Hagemann, Harald. *The Austrian School in the Interwar Period. Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010: 182.

4. Το έργο του Χάγιεκ

4.1. Η πρώτη περίοδος

Στην παρούσα ενότητα θα αναλυθούν εκείνα τα κείμενα του Χάγιεκ που κρίνονται ως απαραίτητα για τη χάραξη της διανοητικής του διαδρομής. Ο κύριος όγκος του θεωρητικού έργου που παρήγαγε ο Χάγιεκ είχε ως χρονική αφετηρία την πρώτη μετακίνηση του στις ΗΠΑ το 1923. Εκεί αφοσιώθηκε στη μελέτη των οικονομικών κύκλων και τη συλλογή εμπειρικών δεδομένων, κυρίως νομισματικών, υπό τον Τζενκς. Την επόμενη χρονιά επέστρεψε, φέρνοντας μαζί του χρήσιμη εμπειρία. Αργότερα θα γράψει: «...*Βρήκα την κατάσταση της καθαρής θεωρίας στις ΗΠΑ κάπως απογοητευτική. Τα ενδιαφέροντα είχαν στραφεί σε πιο απτά πραγματολογικά ερωτήματα. Αυτό που βρήκα πιο ενδιαφέρον και διδακτικό ήταν η δουλειά που γινόταν πάνω στη νομισματική πολιτική και τον έλεγχο των βιομηχανικών διακυμάνσεων που συνδέονταν από τη μια με την Οικονομική Υπηρεσία του Χάρβαντ και από την άλλη με τα νέα πειράματα στην πολιτική κεντρικής τραπεζικής του Ομοσπονδιακού Αποθεματικού Συστήματος.*»^[65]

Μετά την επιστροφή του στην Αυστρία το 1924, ξεκίνησε να παράγει συγγραφικό έργο. Εργάστηκε για τη συγγραφή ενός βιβλίου πάνω στην ιστορία των νομισματικών θεωριών, το οποίο όμως δεν ολοκλήρωσε ποτέ, καθότι ο εκδότης απέσυρε την προσφορά κατά τη στιγμή της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία. Την ίδια περίοδο, ωστόσο, ο Χάγιεκ κατάφερε να ολοκληρώσει έναν σεβαστό αριθμό άρθρων, καθώς και το πρώτο βιβλίο, *Νομισματική θεωρία κι εμπορικοί κύκλοι*. Σε αυτά συναντά κανείς τις βασικές γραμμές σκέψης του Χάγιεκ πάνω στη νομισματική και τη μεθοδολογία της.^[66] Στο δοκίμιο του 1925 με τίτλο *Νομισματική πολιτική στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά την ανάκαμψη από την κρίση του 1920*, ο Χάγιεκ αναπτύσσει σημεία από την εμπειρία του στις ΗΠΑ. Το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Σύστημα είχε ξεκινήσει να λειτουργεί από το 1913 έχοντας ως κεντρικό αντικείμενο την αποτροπή πιθανού χρηματοοικονομικού πανικού. Ήδη η προβληματική στον χώρο της οικονομικής επιστήμης εκείνη τη δεκαετία στις ΗΠΑ είχε οδηγήσει σε ένα κλίμα υπέρ των αντικυκλικών νομισματικών πολιτικών, μέσα από τις οποίες επιδιωκόταν η σταθεροποίηση

---

^[65] London School of Economics and Political Science, and Roy McCloughry. *Money, Capital & Fluctuations: Early Essays*. London: Routledge & Kegan Paul, 1984: 2.

^[66] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 151-152.

του επιπέδου τιμών και κατ' επέκταση και όλης της οικονομίας, προς ομαλοποίηση των οικονομικών κύκλων. Για τον Χάγιεκ οι οικονομικοί κύκλοι έχουν τον κύριο αντίκτυπό τους στις σχετικές τιμές των αγαθών και όχι στο απόλυτο του γενικού επιπέδου τιμών, παρατήρηση η οποία προδίδει την ακαδημαϊκή καταγωγή του και τη συνεπακόλουθη προσήλωσή του στην οριακή θεωρία. Ο ίδιος ασκεί εν τέλει κριτική στους αμερικανούς ερευνητές γιατί αποκόβουν τη σημαντική συμβολή τους στην αναγνώριση των συμπτωμάτων μιας επερχόμενης κρίσης από μια συνολική θεωρία που θα πραγματεύεται τα αίτια των οικονομικών διακυμάνσεων.^[67]

Το πρώτο βιβλίο του Χάγιεκ, το οποίο όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως έφερε τον τίτλο *Νομισματική θεωρία κι εμπορικοί κύκλοι*, εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1929. Βασικό στόχο μιας κριτικής που διατυπώνεται σε αυτό αποτελούν διάφορες θεωρίες περί των αιτίων των οικονομικών κύκλων, είτε αυτά εντοπίζονται σε νομισματικούς παράγοντες («νομισματικές» θεωρίες οικονομικών κύκλων) είτε όχι («μη νομισματικές» θεωρίες οικονομικών κύκλων.) Στο κείμενο αυτό αρχικά, όπως θα περίμενε κανείς από έναν οικονομολόγο της Αυστριακής Σχολής, ο Χάγιεκ αρνείται τη δυνατότητα άντλησης επιστημονικών συμπερασμάτων επί του ζητήματος των οικονομικών κύκλων χωρίς τη χρήση κάποιας θεωρίας.^[68] Προσθέτει πως η θεωρία αυτή θα πρέπει να είναι συνεπής με το βασικό αξίωμα των οικονομικών, αυτό της ισορροπίας μεταξύ ζήτησης και προσφοράς.^[69] Βάσει αυτών, η κριτική του Χάγιεκ στις μη νομισματικές θεωρίες εδραιώνεται στο ότι αυτές αδυνατούν να προσδιορίσουν τόσο το ποια ροπή αναιρεί την τάση της ζήτησης και της προσφοράς να ισορροπούν, όσο και το ποια επίδραση οδηγεί στην αναπαραγωγή πιθανών ανισορροπιών τέτοιου τύπου. Επομένως οδηγείται στο συμπέρασμα πως οι οικονομικοί κύκλοι πρέπει να προσεγγίζονται ως νομισματικό φαινόμενο. Όσον αφορά τις νομισματικές θεωρίες οικονομικών κύκλων, ο Χάγιεκ διαφωνεί με την εστίασή τους στο γενικό επίπεδο τιμών, αντιπαρατάσσοντας τη θέση πως μεταβολές στο νομισματικό πεδίο αναπόφευκτα προκαλούν αναταράξεις και στην πραγματική οικονομία, ακόμη κι αν κάτι τέτοιο δεν αποτυπώνεται πάντα εμφανώς μέσα από ποσοτικές μελέτες. Εφιστά την προσοχή στον ρόλο των σχετικών τιμών. Ολοκληρώνοντας τις κριτικές αυτές, το καταληκτικό επιχείρημα του Χάγιεκ είναι πως η δημιουργία επιπλέον χρήματος από πλευράς τραπεζών οδηγεί κατά σειρά πρώτα σε υπερβάλλουσα προσφορά αυτού, έπειτα σε διορθωτική κίνηση μείωσης των

---

[67] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 152-154.

[68] Ο.π.: 157.

[69] Ο.π.: 159.

επιτοκίων ως ανταπόκριση της αγοράς κεφαλαίων στο (τεχνητό) σήμα υπερβάλλουσας προσφοράς και τελικά σε σύγχυση στις οικονομικές αποφάσεις των ανθρώπων όσον αφορά την κατανομή των διαθέσιμων πόρων.^[70]

Ήδη, μέσα από μια επιγραμματική αναφορά στα πρώτα κείμενα του Χάγιεκ, διαπιστώνεται μια επιχειρηματολογική συνέχεια, η πρόσδεση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης απέναντι στα νομισματικά φαινόμενα από πλευράς του. Ασφαλώς και αυτή η προσέγγιση θα είχε διαχρονικά τα πρωτεία στις οικονομικές του αναλύσεις. Εκείνος, πάντως, είχε εμπλουτίσει την προσέγγισή του με δυο ακόμη άρθρα, το 1925 και το 1928, στα οποία εστίαζε στο ότι μεταβολές στο επίπεδο τιμών μπορούν να προκύψουν ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν υπάρχει επίδραση του οικονομικού κύκλου. Χαρακτηρίζει κατ' ουσία τη θεωρητική ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης ως μια αναγκαία, αν και απλουστευτική υπόθεση, εντοπίζοντας αδυναμία στην ερμηνευτική της ισχύ όταν συμπεριλαμβάνεται στην ανάλυση ο παράγοντας του χρόνου.^[71]

Οι διαλέξεις του Χάγιεκ στο Λονδίνο το 1931, πριν την ανάληψη της θέσης του εκεί, αποτέλεσαν τη βάση του έργου του *Τιμές και παραγωγή*.^[72] Λίγο καιρό αργότερα, ο Χάγιεκ έγραψε μια κριτική του έργου του Κένυς *Μια πραγματεία περί χρήματος*, έργο το οποίο είχε εκδοθεί πρόσφατα, για λογαριασμό του *Economica*, του περιοδικού οικονομικών της Οικονομικής Σχολής του Λονδίνου.^[73] Αυτή υπήρξε και η απαρχή της ακαδημαϊκής αντιπαλότητας μεταξύ των δυο μεγάλων οικονομολόγων. Τον αμέσως επόμενο μήνα το *Τιμές και παραγωγή* τελικά εκδόθηκε, αποτελώντας ιδανική αναλυτική έκθεση των θέσεων του Χάγιεκ απέναντι σε αυτές του Κένυς. Ο Χάγιεκ προτείνει ως απόδραση από το πρόβλημα των οικονομικών κύκλων την προσφορά σταθερής ποσότητας χρήματος, την αποφυγή πρόκλησης νομισματικού πληθωρισμού, πρόταση η οποία πάντως δεν θα άντεχε της κριτικής σε βάθος χρόνου. Αυτή η κίνηση κατά τη γνώμη του θα διασφάλιζε τη μη ύπαρξη νομισματικών αιτίων για τις μεταβολές στις τιμές, όπως επίσης και ότι το ύψος των επενδύσεων δεν θα ξεπερνούσε αυτό των αποταμιεύσεων.^{[74] [75]}

---

[70] WAE. *Monetary theory and the trade cycle*. *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 96, No. 2, 1933: 319-321.

[71] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 155-156.

[72] Ο.π.: 173.

[73] Ο.π.: 177.

[74] Ο.π.: 178.

[75] Hansen, Alvin H. Review of *Prices and Production* by Friedrich A. Hayek. *The American Economic Review*, Vol. 23, No. 2, 1933: 332-333.

4.2. Η μέση περίοδος

Ο κύριος εμπνευστής της θεωρίας περί *στροφής*, ως στιγμής που σήμανε την απαρχή της μέσης περιόδου του έργου του Χάγιεκ, είναι ο Χάτσινσον. Η σημαντικότερη στιγμή της στροφής αυτής κατά τον Χάτσινσον είναι ένα έργο του Αυστριακού του 1937, υπό τον τίτλο *Οικονομικά και γνώση*. Από το έργο αυτό κι έπειτα, ο Χάτσινσον διακρίνει σταδιακή απομάκρυνση από τη μεθοδολογία του Μίζες και τελικά συστράτευση με την επιστημολογία του Πόππερ.^[76] Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θα αναλυθεί περισσότερο το συγκεκριμένο μεθοδολογικό ερώτημα. Εκείνο το οποίο ενδιαφέρει είναι πως η θεωρία του Χάτσινσον, ορθή ή λανθασμένη, πυροδότησε έναν μακρύ διάλογο στη βιβλιογραφία. Αν και τελικώς δεν έχει βρεθεί κάποια ομοφωνία, το έργο *Οικονομικά και γνώση* θεωρείται πράγματι ιδανική αφετηρία για την αναζήτηση μιας πιθανής μεταστροφής του Χάγιεκ όσον αφορά επιστημονικά ή επιστημολογικά σημεία της σκέψης του.^[77] Αν μέλλει να προκύψει βιβλιογραφική ομοφωνία πάνω σε κάτι, αυτό είναι το ότι το 1937 προκαλεί απορίες όσον αφορά τη διανοητική διαδρομή του Χάγιεκ. Οφείλουμε κατ' ελάχιστον να μιλήσουμε περί «μέσου Χάγιεκ» ως κάποιου ο οποίος πλέον εγείρει πολλαπλά ερωτήματα σε όσους τον μελετούν και παράγει έργο το οποίο δεν χρήζει γραμμικής ανάγνωσης.

Αντικείμενο του άρθρου *Οικονομικά και γνώση* είναι ο ρόλος που παίζουν στην οικονομική ανάλυση οι θεωρητικές υποθέσεις και προτάσεις όσον αφορά τη γνώση διαφορετικών ατόμων. Η βασική συλλογιστική του κειμένου έχει αξία ως ενδεικτική των επιστημολογικών προβληματισμών που επρόκειτο να ακολουθήσουν στο μετέπειτα έργο: Ο Χάγιεκ επιχειρηματολογεί πως η ταυτολογία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στη θεωρίας ισορροπίας μπορεί να προσφέρει την οποιαδήποτε κατανόηση της αιτιότητας μονάχα εφόσον ερμηνευθεί μέσα από ορισμένες, σαφώς διατυπωμένες αντιλήψεις περί του πως η γνώση αποκτάται και μεταδίδεται. Με άλλα λόγια, ισχυρίζεται πως «*το εμπειρικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία –το μόνο μέρος το οποίο εγείρει προβληματισμό, όχι μόνο πάνω στις επιπτώσεις αλλά και στα αίτια και τα αποτελέσματα και συνεπώς οδηγεί σε συμπεράσματα τα οποία [...] διατίθενται προς επιβεβαίωση– αποτελείται από προτάσεις περί της απόκτησης γνώσης.*» Τελικώς και η ίδια η έννοια της ισορροπίας μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο μέσα από τέτοιου είδους υποθέσεις.^[78] Κατά την επιχειρηματολογία του, αρχικά διαπιστώνει πως η

[76] Hutchison, T.W. *The Politics and Philosophy of Economics*. Basil Blackwell, Oxford, 1981: 210-216.

[77] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 180-181.

[78] Von Hayek, Friedrich A. *Economics and knowledge*. *Economica* 4, no. 13, 1937: 33-34.

έννοια της ισορροπίας ουσιαστικά αναδύεται ως ταυτολογία, αναπτυσσόμενη ως περιγραφή της οικονομίας του ενός ατόμου, όποια γεγονότα κι αν κατέχει το άτομο αυτό ως οδηγούς της δράσης του. Μεταβαίνοντας όμως στο επίπεδο των πολλών ατόμων, η ισορροπία του κάθε ατόμου ξεχωριστά δεν επαρκεί για να παραχθεί ισορροπία σε ολόκληρο το σύστημα. Αυτό διότι οι αντιλήψεις διαφορετικών ατόμων για τον έξω κόσμο δεν είναι ίδιες και υπάρχει η πιθανότητά τα σχέδιά τους να μη συντονιστούν. Η κοινωνική ισορροπία λοιπόν προϋποθέτει συνοχή μεταξύ των αντιλήψεων των ατόμων· εφόσον η ισορροπία επιτευχθεί, θα συνεχίσει να υπάρχει για όσο τα εξωτερικά γεγονότα ανταποκρίνονται στις κοινές προσδοκίες.^[79] Δίχως την υπόθεση της συμβατότητας των προσδοκιών, καθίσταται αδύνατο να προσδιοριστεί αν μια αποτυχία των σχεδίων των ατόμων οφείλεται σε έκτακτα εξωτερικά γεγονότα ή αν είναι μια περίπτωση ενδογενούς ανισορροπίας του συστήματος της αγοράς καθαυτού.^[80]

Η υπόθεση περί προσδοκιών δεν υφίσταται σε μια οικονομία του ενός ατόμου, υπόδειγμα οικονομίας που αποτελεί την αρχική πηγή άντλησης της ταυτολογίας της ισορροπίας. Κατά τη μετάβαση από το οικονομικό υπόδειγμα του ατόμου σε αυτό της κοινωνίας, υφέρπει εκ του παραλλήλου και η υπόθεση περί προσδοκιών. Καθότι όμως αυτή παραμένει αφανής και υποβόσκουσα, επιτρέπεται μια εννοιακή διγλωσσία: Με τον όρο *δεδομένα* στη μεν οικονομία του ενός ατόμου εννοείται ένα σύνολο αποτελούμενο αποκλειστικά από *γεγονότα*, όπως αυτά υφίστανται στον νου του ατόμου, ενώ στη δε οικονομία των πολλών ατόμων εννοείται ένα σύνολο που αποτελείται από *γεγονότα* αλλά και από συγκεκριμένες *προσδοκίες*, στο μυαλό του κάθε ατόμου ξεχωριστά. Το νόημα του όρου δεν διατηρείται συνεπώς κατά τη μετάβαση από το μοντέλο του άτομο στο μοντέλο της κοινωνίας.^[81] Συνάγεται πως οι ορθολογικές *προσδοκίες* δεν αποτελούν τελικά απλή προϋπόθεση για την επίτευξη κοινωνικής ισορροπίας, αλλά το καθοριστικό χαρακτηριστικό της,^[82] ένα *δεδομένο* της. Ο Χάγιεκ ολοκληρώνει το άρθρο σταχυολογώντας σε ό,τι αφορά τις πιθανές επιπτώσεις μιας τέτοιας προσέγγισης στη θεωρία ισορροπίας, τα ζητήματα που ανακύπτουν μέσα από αυτήν, αλλά και τις κατάλληλες προσεγγίσεις με βάση τις οποίες πρέπει να αναλυθεί, να μελετηθεί και να ερευνηθεί εμπειρικά. Η τελική του παρατήρηση είναι πως ενίοτε απαιτείται μια αποστασιοποίηση από τις τεχνικές λεπτομέρειες ενός επιχειρήματος και η διερώτηση περί τίνος πρόκειται.^[83] απαιτείται, δηλαδή, η διατήρηση

---

[79] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 207-208.

[80] Von Hayek, Friedrich A. *Economics and knowledge*. *Economica* 4, no. 13, 1937: 39-40.

[81] Ο.π.: 38-39.

[82] Ο.π.: 41-42.

[83] Ο.π.: 54.

συνεχούς επαφής με τις βασικές έννοιες και ο αναστοχασμός επ' αυτών. Ασφαλώς και ο Χάγιεκ εδώ υπονοεί πως αυτό ακριβώς προσπάθησε και ο ίδιος μέσα από το άρθρο του.

Σε αυτό το σημείο και με αυτήν τη σημαντική παρατήρηση ολοκληρώνεται και η ειδική έκθεση των έργων του Χάγιεκ που άπτονται της οικονομικής επιστήμης. Οι ευρύτερες οικονομικές του ιδέες είναι αναπόσπαστο κομμάτι των θεωριών του, όμως η κεντρική προσέγγιση της τρέχουσας μελέτης του Αυστριακού αφορά τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας. Ενδιαφέρον υπάρχει μόνο για τις αρχικές αναζητήσεις του Χάγιεκ πάνω στην οικονομική θεωρία, μιας κι αυτές αποτέλεσαν αφετηρία ώστε μετέπειτα να καταπιαστεί εις βάθος με τις έννοιες της ελευθερίας, του κράτους και των θεσμών. Είναι ο ίδιος ο οικονομικός στοχασμός του Χάγιεκ ο οποίος αποτέλεσε για εκείνον όχημα διεξόδου από τους περιορισμούς των οικονομιστικών προσεγγίσεων στην ανθρωπιστική επιστήμη, φέρνοντας στο προσκήνιο την πεποίθησή του πως η στροφή και σε άλλους κλάδους είναι αναγκαία. Πράγματι, με αφορμή τα συμπεράσματα του *Οικονομικά και γνώση*, ο Χάγιεκ επιδίδεται στο να αναπτύσσει τη θεωρία του μεταπηδώντας από το ένα πεδίο της επιστήμης στο άλλο. Αποπειράται να σκιαγραφήσει το όλον της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από γενικά κανάλια σύνδεσης κι αλληλεπίδρασης των πεδίων της, αναγνωρίζοντας πως ακόμη και βασικές οικονομικές παραδοχές χρειάζεται να βρίσκουν αναφορά σε έναν κορμό θεωρίας ο οποίος διαφεύγει της οικονομικής σφαίρας.

4.2.1. Η μετάβαση στα πεδία της κοινωνικής και πολιτικής επιστήμης

Το 1939 εκδίδεται το βιβλίο του υπό τον τίτλο *Ελευθερία και το οικονομικό σύστημα*. Το έργο αυτό αποτελεί κατά βάση μια κριτική στη θεωρητική παράδοση του *φιλελεύθερου σοσιαλισμού*, σύμφωνα με την οποία η ελευθερία κάθε ατόμου εξυπηρετείται καλύτερα όταν αφενός τα προς το ζην είναι εξασφαλισμένα, αφετέρου οι οικονομικές ανισότητες παραμένουν περιορισμένες ώστε διαφορετικοί άνθρωποι να μην διάγουν ζωές με εντελώς διαφορετικούς βαθμούς ελευθεριών. Το βασικό επιχείρημα του Χάγιεκ απέναντι σε αυτήν την προσέγγιση είναι πως ο κανονιστικός οικονομικός σχεδιασμός ο οποίος απαιτείται ώστε να εκπληρωθούν οι δυο αυτές συνθήκες σημαίνει μια απόφαση για την ιεράρχηση των ανθρωπίνων αναγκών. Ωστόσο, σε μια έστω και σχετικώς δημοκρατική καπιταλιστική κοινωνία δεν υφίστανται ευρείες συναινέσεις πάνω σε αξιακά ζητήματα, οπότε όποια απόφαση κι αν ελάμβανε η κανονιστική αρχή θα συναντούσε έντονες αντιδράσεις και

αντιστάσεις στην κοινωνική βάση. Προκειμένου λοιπόν να μπορέσει να ασκηθεί μια τέτοιου είδους πολιτική, κατά τον Χάγιεκ απαιτείται η επιβολή των όποιων αποφάσεων, η καταστολή των διαφωνιών, η απόσυρση των ελευθεριών που επιτρέπουν τη διαφωνία και τελικά η ανάδυση ενός ολοκληρωτικού συστήματος πολιτικού ελέγχου. Αυτό τίθεται σε αντιδιαστολή με το σύστημα της αγοράς, το οποίο επιτρέπει τη συνύπαρξη διαφορετικών απόψεων, αξιών και σκοπών, λειτουργώντας καταρχήν με αξιολογική ουδετερότητα σε ένα μεγάλο εύρος ζητημάτων, πλην φυσικά κάποιων θεμελιωδών πάνω στα οποία υπάρχει ηθική ομοφωνία και τα οποία άπτονται του *κράτους δικαίου* και όχι της οικονομίας της αγοράς.^[84]

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτοί οι προβληματισμοί, οι οποίοι αφορούν άμεσα τον κλασικό διαχωρισμό μεταξύ πολιτικής και οικονομίας ως διακριτών πεδίων, θα αποτελέσουν ίσως το κέντρο των αναζητήσεων του Χάγιεκ κατά τη μέση περίοδο του έργου του. Κρίνει σημαντική τη διαδικασία αναζήτησης των θεωρητικών αρχών που εξυπηρετούν καλύτερα τους κοινωνικούς σκοπούς της προστασίας του ανθρώπου από την ανέχεια και την ανισότητα, όμως εντός των ορίων μιας φιλελεύθερης αντίληψης περί δικαίου και σε αρμονία με τους κανόνες της οικονομικής ελευθερίας και του αξιακού πλουραλισμού.^[85] Ακριβώς σε αυτήν τη διεργασία θα προβεί και ο ίδιος σε μετέπειτα έργα του, κάνοντας μια απόπειρα να αντλήσει απαντήσεις σε επίπεδο αρχών ή έστω να θέσει τα κατάλληλα θεμέλια για τον αντίστοιχο ακαδημαϊκό διάλογο.

Κατ' επέκταση αυτού, μεταξύ 1942 και 1944 ο Χάγιεκ εργάστηκε για τη δημιουργία ενός δοκιμίου σε τρία μέρη, του *Επιστημονικισμός και η μελέτη της κοινωνίας*. Σε αυτό ο Χάγιεκ επιδιώκει να καταδείξει τα σφάλματα στα οποία οδηγείται ο κοινωνικός επιστήμονας όταν χρησιμοποιεί αυτούσιες τις μεθόδους των θετικών επιστημών, απομακρυνόμενος έτσι και από τη θέση του Μένγκερ περί της μεθοδολογικής ενότητας των επιστημών. Συγκεκριμένα, εκκινεί από την παρατήρηση πως τα εντυπωσιακά αποτελέσματα από την πρόοδο της φυσικής και τεχνολογικής μελέτης κατά τη διάρκεια της νεωτερικότητας οδήγησαν στην υιοθέτηση των θετικών μεθόδων και σε άλλα πεδία, συχνά άκριτα. Η θετική επιστήμη, προκειμένου να δώσει τις πιο λειτουργικές ερμηνείες των φυσικών μηχανισμών, κρατά απόσταση από την κοινή διαίσθηση περί φαινομένων και προχωρά μέσα από την αναθεώρηση της εμπειρίας των αισθήσεων στη μελέτη των πραγματικών συμπεριφορών της

---

[84] Dickinson, Henry D. Review of *Freedom and the Economic System* by F. A. Von Hayek. *Economica*, New Series, Vol. 7, No. 28, 1940: 435-436.

[85] Ο.π.: 437.

ύλης, προβλέψιμων ή απρόβλεπτων. Ο παράγοντας της άποψης και της υποκειμενικής πρόσληψης των καταστάσεων αγνοείται σε αυτήν την περίπτωση. Στον αντίποδα, ο κοινωνικός επιστήμονας καταπιάνεται με την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη υποκειμενικότητα. Η υποκειμενική φύση των ανθρώπινων πεποιθήσεων κι επιδιώξεων λοιπόν δεν μπορεί ούτε να ξεπεραστεί, αλλά ούτε και να αγνοηθεί. Με άλλες λέξεις, η κοινωνική επιστήμη δεν μπορεί να ερμηνεύει τη συμπεριφορά των ανθρώπων στρέφοντας τη μελέτη της μακριά κι έξω από αυτούς, προσέγγιση η οποία κατά τον Χάγιεκ έρχεται σε πλήρη αντίθεση με αυτήν των θετικών επιστημών.^[86]

Στην «επιστημονικίστικη» προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών, στην αυτούσια μεταφορά μεθόδων από τη θετική επιστήμη σε αυτές, ο Χάγιεκ διέγνωσε μια αντεπιστημονική συμπεριφορά, μια προκατάληψη.^[87] Διαχώρισε μάλιστα τις διακριτές περιπτώσεις όσων υποπίπτουν του μεθοδολογικού σφάλματος σε τρεις γενικές κατηγορίες, βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των προσεγγίσεων τους: Την κατηγορία των *αντικειμενιστών*, δηλαδή όσων αρνούνται την υποκειμενική φύση των δεδομένων της κοινωνικής επιστήμης, εκείνη των *κολεκτιβιστών*, τουτέστιν όσων δεν πιστεύουν πως στην κοινωνική επιστήμη η μελέτη αρμόζει να ξεκινά από τις απόψεις των μεμονωμένων προσώπων και τέλος εκείνη των *ιστορικιστών*, οι οποίοι αμφισβητούν τη θεωρητική διάσταση της κοινωνικής επιστήμης, ανάγοντάς τη σε τύπο μελέτης της ιστορίας.^[88] Η επιμέρους κριτική του Χάγιεκ σε κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες είναι πολυσύνθετη και φορτωμένη με τεχνική κι επιστημολογική ορολογία αμφιβόλου ακριβείας. Ανοιχτή προς συζήτηση βρίσκεται και η ορθότητα με την οποία ο Χάγιεκ αναγινώσκει τον θεωρητικό όγκο απέναντι στον οποίο στρέφει την πολεμική του.^[89] Πρόκειται για μια από τις πλέον δύσβατες και αμφιλεγόμενες περιοχές της βιβλιογραφικής συνεισφοράς του Αυστριακού, οπότε και η εστίαση κι εμβάθυνση σε αυτήν απαιτούν ειδίκευση και πλατειασμό που θα ωθούσαν την παρούσα μελέτη εκτός του στόχου της, της άντλησης του συνολικού αποτυπώματος της ωριμασμένης θεωρίας του.^[90] Ένα μέρος των εν λόγω επιχειρημάτων του έμελλε να επανεμφανιστούν και σε μετέπειτα έργα του είτε συμπτυκνωμένα είτε ελαφρώς διορθωμένα, είναι ενδεδειγμένο λοιπόν να αντληθούν από εκεί· ένα άλλο μέρος επρόκειτο να τα

[86] de Melo Lourenço, Diogo. *Hayek's Scientism Essay and the Social Aspects of Objectivity and the Mind*. Mimeo Faculdade de Economia da Universidade do Porto, 2015: 1-3.

[87] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 242.

[88] Ο.π.: 247.

[89] Βλ. ενδεικτικά υποσημείωση 86: 1.

[90] Για μια ικανοποιητική σχετική ανάλυση βλ. υποσημείωση 87: 247-256, αλλά και το αντίστοιχο παράρτημα.

εγκαταλείψει.^[91] Η αντίθεση του Χάγιεκ στον επιστημονικισμό θα παρέμενε ακέραια και κομβική μέχρι το τέλος της ζωής του, πάντα σε συνδυασμό με την αντικονστροκτιβιστική τοποθέτηση που του μεταλαμπάδευσε η κληρονομιά του Μένγκερ.

Σε σύμπνοια με το έργο αυτό, αν και συγκροτημένο μέσα σε εντελώς διαφορετικές συλλογιστικές, το 1944 εκδόθηκε ένα από τα πιο δημοφιλή βιβλία του, *Ο δρόμος προς τη δουλεία*. Επρόκειτο για ένα αμιγώς πολιτικό έργο, το οποίο όμως είχε ως επιχειρηματολογικό κέντρο βάρους μια κριτική της πολιτικής οικονομίας. Η άποψη του Χάγιεκ ήταν πως ο δυτικός κόσμος εκείνης της εποχής είχε γυρίσει την πλάτη στην ελευθερία σε ό,τι άπτεται του οικονομικού πεδίου, αίροντας έτσι τον κλασικό διαχωρισμό μεταξύ πολιτικής και οικονομίας ως διακριτών πεδίων. Η ροπή αυτή ήταν συνώνυμη με μια σταδιακή μετακίνηση των δομών των πολιτευμάτων προς τον «σοσιαλισμό,» ή ορθότερα προς τον *κολεκτιβισμό*.^[92] Μάλιστα σε αυτήν ακριβώς τη ροπή χρέωνε ο Χάγιεκ την ανάδυση των ολοκληρωτικών καθεστώτων του Πολέμου: Ήταν η στέρηση της οικονομικής ελευθερίας του ατόμου που αποτελούσε το πρωταρχικό αίτιο του περάσματος στη δικτατορία. Ειδικότερα, η άποψή του ήταν πως εφόσον η οικονομική ανελευθερία σήμαινε ότι οι παραγωγικές ανάγκες δεν μπορούσαν πλέον να ικανοποιηθούν από τις δυνάμεις της αγοράς, οι πόροι ήταν πλέον δυνατό να κατευθυνθούν μόνο μέσα από μια κεντρική αρχή. Η αρχή αυτή κατά τον Χάγιεκ θα ήταν ανίκανη να λαμβάνει συστηματικά ορθολογικές αποφάσεις, λόγω δυσκολίας πρόσβασης σε επαρκές εύρος πληροφοριών κι ανάλογης δυσκολίας αποτελεσματικής επεξεργασίας τους. Αυτό το θέμα θα ανέπτυξε στο αμέσως επόμενο, εξαιρετικής σημασίας άρθρο του, *Η χρήση της γνώσης στην κοινωνία*. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν οι κεντρικές αποφάσεις ήταν ορθολογικές, θα έπρεπε να επιβληθούν προκειμένου να εφαρμοστούν διότι δεν θα αποτελούσαν επιλογές των ίδιων των ατόμων από θέση ελευθερίας. Αυτή η ανάγκη επιβολής των οικονομικών αποφάσεων είναι που εξωθεί το κράτος στο να γίνει περισσότερο πολιτικά αυταρχικό και να καταφύγει σε τακτικές σκληρής προπαγάνδας, θα ισχυριστεί ο Χάγιεκ.

Παράλληλα με το κεντρικό επιχείρημα του, ο Χάγιεκ διευκρινίζει πως δεν απορρίπτει *κάθε* μορφής κεντρικό σχεδιασμό, αλλά εκείνες τις μορφές κεντρικού σχεδιασμού οι οποίες δεν επιτρέπουν τον οικονομικό ανταγωνισμό. Η πολιτεία, λοιπόν, έχει ρόλο· για παράδειγμα, από την προηγούμενη διακήρυξη περί ανταγωνισμού προκύπτει άμεσα πως πρέπει να υπάρχει

---

[91] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 254-255.

[92] Γίνεται σαφές πως, όπως γράφει ο Πιγκού, όταν ο Χάγιεκ αναφέρεται στον «σοσιαλισμό,» εννοεί «τη μέθοδο του κεντρικού σχεδιασμού, ή αλλιώς τον κολεκτιβισμό και όχι τους τελικούς στόχους [...] τους οποίους πολλοί σοσιαλιστές ελπίζουν με αυτήν τη μέθοδο να επιτύχουν.» (Πιγκου, A.C. Review of *The Road to Serfdom* by F. A. Hayek. *The Economic Journal*, Vol. 54, No. 214, 1944: 217-218.)

νομική θωράκιση απέναντι και σε ιδιωτικές πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού και παγίωσης μονοπωλίων. Ευρύτερα, για τον Χάγιεκ οι νόμοι και η εφαρμογή τους από την πολιτεία είναι απαραίτητοι ώστε να σχηματίζεται το βέλτιστο πλαίσιο νομιμότητας για τη συγκέντρωση των δημιουργικών και αυθόρμητων παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου στην κατεύθυνση του κοινού καλού και της προόδου. Βέβαια η θέση του είναι πως σε αυτήν την κατεύθυνση του κοινού καλού και της προόδου οδηγεί και η ατομική ελευθερία καθαυτή, καθότι αποτελεί όχι μόνο μέσο για την επίτευξη άλλων στόχων αλλά και αυτοσκοπό από μόνη της.

Το 1945 εκδόθηκε *Η χρήση της γνώσης στην κοινωνία*, άρθρο το οποίο θα ερχόταν να συμπληρώσει σε κάποια σημεία *Τον δρόμο προς τη δουλεία*. Σε αυτό, έχοντας συνείδηση του τοπικού χαρακτήρα κάθε γνώσης, ο Χάγιεκ επιχειρηματολογεί κατά του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας και υπέρ της αγοράς ως μηχανισμού αποτελεσματικής διάδοσης πληροφορίας. Η κύρια θεωρία που αναπτύσσεται αφορά το ότι για μια κεντρική διοίκηση είναι αδύνατη η κατοχή τέτοιου εύρους και βάθους γνώσεων που θα της επέτρεπε να συντονίσει την οικονομική δραστηριότητα αναρίθμητων παραγόντων εντός επίσης αναρίθμητων περιορισμών. Δεδομένου αυτού, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ικανοποιητική κατανομή των οικονομικών πόρων καταρχήν κατονομάζεται ο αποκεντρωμένος έλεγχος τους. Η διάχυτη γνώση των πτυχών της οικονομίας όμως μπορεί να χρησιμοποιηθεί βέλτιστα μόνο μέσα από τον αποτελεσματικό συντονισμό της δράσης των πολυάριθμων τοπικών διαχειριστών, κάτι το οποίο σημαίνει πως εκτός από τον αποκεντρωμένο έλεγχο των πόρων απαιτείται και ο μηχανισμός της ελεύθερης τιμολόγησης. Οι τιμές κατά τον Χάγιεκ λειτουργούν ως σήμα, παρέχουν τη βασική πληροφορία περί σπάνης ή αφθονίας και αποτελεσματικής ή μη διαχείρισης του εκάστοτε κλάδου. Η πληροφορία αυτή παρέχεται στους οικονομικούς παράγοντες οι οποίοι βρίσκονται εκτός αυτού του κλάδου και δεν μπορούν να έχουν άμεση γνώση των ιδιομορφιών του, όμως χρειάζονται τη γνώση αυτή για να μπορέσουν να οργανώσουν τη δική τους οικονομική δράση μέσα στην όλον της οικονομικής πραγματικότητας.^[93] Το άρθρο, λοιπόν, εμπεριέχει μεταξύ άλλων και μια κριτική στην υπόθεση περί *τέλειας πληροφόρησης* που γίνεται συχνά στα οικονομικά: Ο Χάγιεκ διατείνεται πως αν η τέλεια πληροφόρηση πάνω στα ζητήματα της οικονομίας ήταν δυνατή, τότε θα έπαυε και η οικονομία της αγοράς να έχει πλεονεκτήματα.^[94]

^[93] Βλ. Hayek, Friedrich August. *The use of knowledge in society*. *The American economic review* 35.4, 1945: 519-530.

^[94] Lee, Dwight. *The Use of Knowledge in Society*. Foundation for Economic Education, 1996. (<https://fee.org/articles/the-use-of-knowledge-in-society/>)

4.2.2. Το μεθοδολογικό καταστάλαγμα ως προθάλαμος της ύστερης περιόδου

Άρθρο με εξέχουσα θέση στο έργο του Χάγιεκ αποτέλεσε το *Ατομικισμός: Ορθός και ψευδής*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1946. Βασισμένο σε μια διάλεξη του,^[95] θα λέγαμε πως το περιεχόμενο του σηματοδοτεί ένα μεθοδολογικό καταστάλαγμα: Την αποκρυστάλλωση και την επιτυχημένη εκφραστική αποτύπωση θεμελιωδών αντιλήψεων του Χάγιεκ, κυριότερα σε ό,τι αφορά την πραγματική φύση των ίδιων των μεθοδολογικών εργαλείων του. Ο από πλευράς του ριζικός αναστοχασμός πάνω στις βασικές έννοιες φάνηκε να αποδίδει στην επιτυχημένη καταγραφή των εκτιμήσεων του. Η κριτική του προσέγγιση οδήγησε στην εξόρυξη καθοριστικών θεωρητικών λεπτομερειών σε πολυάριθμα ζητήματα, με αποτέλεσμα ο ίδιος να είχε φτάσει να προσδίδει μεγαλύτερη ακρίβεια στις θεωρίες και τα επιχειρήματά του. Από το *Ατομικισμός: Ορθός και ψευδής* και έως το τέλος της μέσης περιόδου του έργου του, ο Χάγιεκ συνεισφέρει στην οικοδόμηση ενός λεξιλογικού και θεωρητικού σκελετού. Γύρω από αυτόν τον σκελετό θα ανέπτυξε τις απόπειρες του για την κατάθεση ολοκληρωμένων θεσμικών προτάσεων και κατευθυντήριων κανόνων για την άσκηση πολιτικής στο ύστερο έργο του.

Στο άρθρο αυτό, όπως άλλωστε φαίνεται και από τον τίτλο του, ο Χάγιεκ διαχωρίζει τον μεθοδολογικό ατομικισμό σε δύο τύπους: Τον ορθό και τον ψευδή. Ο ορθός ατομικισμός προέρχεται από την παράδοση του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού και σύμφωνα με τον Χάγιεκ είναι μια θεωρία της κοινωνίας.^[96] Ωστόσο, παραμένει μια μεθοδολογία ατομικιστική εφόσον προκύπτει από την πεποίθηση πως ο μόνος τρόπος για την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων είναι η ερμηνεία της ατομικής δράσης. Στον ορθό ατομικισμό η ατομική δράση μελετάται υπό από το πρίσμα της απεύθυνσης της σε άλλα άτομα και των προσδοκιών του δρώντα σε ό,τι αφορά τις αντιδράσεις των ατόμων αυτών. Με άλλα λόγια, ο ορθός ατομικισμός ερμηνεύει τη συμπεριφορά του ατόμου μέσα στην κοινωνία και σε διαλεκτική με αυτήν, ως κομμάτι της και όχι ως θεωρητική αφαίρεση. Λογική προέκταση μιας τέτοιας μεθοδολογικής αφετηρίας είναι πως μέσα από τη συμμετοχή, τον διάλογο, τη συνεργασία, την ανταλλαγή και τη συνεισφορά γνώσεων και ικανοτήτων, οι άνθρωποι καταλήγουν να γεννούν είτε αντικείμενα, υλικά ή άυλα, είτε θεσμούς που βρίσκονται εκτός των δυνατοτήτων σύλληψης οποιουδήποτε μεμονωμένου νου. Τα προϊόντα της συντονισμένης δράσης των

[95] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 279.

[96] Ο.π.: 279.

ατόμων εντός της κοινωνίας σχολιάζονται από τον Φέργκιουσον ως «αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης, αλλά όχι η εκτέλεση οποιουδήποτε ανθρώπινου σχεδιασμού.»^[97] Οι άνθρωποι αφημένοι ελεύθεροι δεν επιδιώκουν απαραίτητα το ατομικό συμφέρον τους, αλλά ό,τι αυτοί θεωρούν επιθυμητό με δεδομένο το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο κινούνται.

Ο άλλος τύπος μεθοδολογικού ατομικισμού, ο ψευδής, προέρχεται από τη γαλλική ρασιοναλιστική παράδοση και συγκεκριμένα τα γραπτά του Καρτέσιου.^[98] Σύμφωνα με αυτόν, τα άτομα γίνονται κατανοητά στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό όταν μελετώνται αποκομμένα από τις κοινωνικές διαδικασίες. Η κοινωνία με τη σειρά της κατανοείται ως κάτι ξένο με το οποίο τα άτομα ενίοτε αλληλεπιδρούν. Τελικώς, κατά τον ψευδή ατομικισμό, ο ορθολογισμός και η γνώση του κάθε ατόμου είναι που οδηγούν τις πράξεις του και τα αποτελέσματά τους· κάθε τι το οποίο ο άνθρωπος επιτυγχάνει, το επιτυγχάνει δια του χειρισμού των λογικών δυνάμεών του. Ως εκ τούτου, οτιδήποτε αποτελεί προϊόν της ανθρώπινης δράσης ερμηνεύεται και ως προϊόν ανθρώπινου σχεδιασμού – αυτή είναι μια αφανής μα εξαιρετικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δυο τύπων μεθοδολογικού ατομικισμού. Κατά τον Χάγιεκ, η λογική προέκταση αυτής της εσφαλμένης πεποίθησης είναι πως η επιτυχία των κοινωνικών θεσμών στο να υπηρετήσουν την πρόοδο βασίζεται στον ορθολογικό σχεδιασμό τους.^[99]

Σε αυτό ακριβώς το σημείο ο Χάγιεκ εντοπίζει αυτό που κατά τη γνώμη του αποτελεί υπερτίμηση των δυνατοτήτων του ανθρώπινου λόγου: Όπου ο ανθρώπινος λόγος παρεμβαίνει για να κανονίσει εκ των προτέρων την ανθρώπινη δράση, εκεί έχουμε στέρηση ελευθερίας.^[100] Η ελευθερία στην ανθρώπινη δράση δεν είναι συμβατή με τον εκ των προτέρων ορθολογικό σχεδιασμό από μια κεντρική αρχή· είναι όμως προτιμότερή του καθώς, μεταξύ άλλων και σύμφωνα με όσα έχουν αναλυθεί σε προηγούμενα έργα του Χάγιεκ, επιτρέπει καλύτερα αποτελέσματα προς την κατεύθυνση της ανθρώπινης προόδου. Αυτή η προσέγγιση συμβολίζει την ελευθερία ως παραχώρηση του μέγιστου χώρου στην ατομική απόφαση, προκειμένου να μπορεί να παράγεται όσο το δυνατόν πιο αδέσμευτη και απρογραμματίστη ανθρώπινη συνεργασία.

---

[97] Ferguson, Adam. *An Essay on the History of Civil Society*. *The Online Library of Liberty*: T. Cadell, London, 1767: 205.

[98] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 279.

[99] Ο.π.: 280.

[100] Hayek, Friedrich August. *Individualism: true and false*. Hodges, Figgis & Company, 1946: 18-23.

Το 1952 εκδόθηκε ένα από τα πιο ιδιосуγκρασιακά βιβλία του Αυστριακού στοχαστή, με τίτλο *Η αισθητηριακή τάξη*. Όσον αφορά το περιεχόμενο του, το έργο αυτό εκ πρώτης όψεως μοιάζει εντελώς αποκομμένο από τον κύριο κορμό του έργου του: Πράγματι, πρόκειται για μια συνεισφορά στον κλάδο της νευροψυχολογίας! Ο Χάγιεκ μελέτησε τη διαδικασία της μάθησης για τον άνθρωπο ως συνάρτηση της λειτουργίας του νευρικού συστήματος. Έκανε μια σαφή διάκριση μεταξύ του φυσικού κόσμου τον οποίο μελετά η θετική επιστήμη και του κόσμου των φαινομένων που προσλαμβάνει ατομικά ο άνθρωπος. Η διάκριση αυτή λειτουργεί υποστηρικτικά ως προς τα επιχειρήματα περί διχοτομίας θετικής και ανθρωπιστικής επιστημολογίας τα οποία έχει ξεδιπλώσει νωρίτερα αλλού, με αποτέλεσμα να συνεισφέρει στην επιστημολογική κριτική του Χάγιεκ προς τον κεντρικό σχεδιασμό: Οι άνθρωποι αποφασίζουν με βάση προσωπικές προσλήψεις φαινομένων και όχι φυσικά δεδομένα. Επομένως, η δυνατότητα λήψης ορθολογικών κανονιστικών αποφάσεων παραμένει περιορισμένη, ιδίως για όσους δεν έχουν τα κατάλληλα βιώματα ώστε να συνδέσουν τα επιμέρους φαινόμενα με τις σωστές αποφάσεις.

Μέσα από αυτές τις σκέψεις, αποκαλύπτεται ήδη μια υπόθεση η οποία διατρέχει το ύστερο έργο του Χάγιεκ, πως η οικονομία της αγοράς είναι μια *βιωματική* διαδικασία· και πως η δυνατότητα λήψης αποτελεσματικών οικονομικών αποφάσεων αποκτάται διαμέσου των αισθητηριακών φαινομένων *κατά τη διάρκεια της οικονομικής δραστηριότητας*, όχι μέσω κάποιας μοντελοποίησης *κατά τα πρότυπα της θετικής επιστήμης*. Βεβαίως οι συλλογιστικές που χρησιμοποιεί ο Χάγιεκ δεν θα απασχολήσουν, διότι αφορούν εντελώς διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους.

4.3. Η ύστερη περίοδος

Η ύστερη περίοδος του έργου του Χάγιεκ καθορίζεται από την ανάληψη της ευθύνης για την ανάπτυξη παραγωγικής θεωρίας. Το πρώτο έργο της ύστερης περιόδου του, *Το σύνταγμα της ελευθερίας*,^[101] εκδόθηκε το 1960 και αποτελεί μια απάντηση στις κριτικές περί έλλειψης συγκεκριμένων θεσμικών προτάσεων και νομικών κριτηρίων βάσει των οποίων πρέπει να χαράσσονται τα όρια της κρατικής παρέμβασης.^[102] Στο κείμενο ο Χάγιεκ

---

[101] Στην εισαγωγή του *Νόμος, νομοθεσία κι ελευθερία* ο Χάγιεκ αναφέρει με σαφήνεια πως ο ορθός τίτλος είναι *Η σύσταση της ελευθερίας*, όμως οι προθέσεις του παρερμηνεύθηκαν καθώς στα αγγλικά η λέξη *constitution* χρησιμοποιείται τόσο ως *σύσταση*, όσο και ως *σύνταγμα*. Μπορούμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε πως η ελληνική μετάφραση του τίτλου του έργου είναι εσφαλμένη. Βλ. Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012: 3.

[102] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 288-289.

περιγράφει τις αρχές της απαραβίαστης ελευθερίας, προκειμένου να καταφέρει να ειδικεύσει πάνω στο πράγματι καίριο ερώτημα που έθεταν οι επικριτές, μεταξύ των οποίων και ο Κέυνς. Η ελευθερία για τον Χάγιεκ είναι «εκείνη η κατάσταση ανθρώπων στην οποία ο καταναγκασμός κάποιων από άλλους μειώνεται όσο το δυνατό περισσότερο στην κοινωνία.»^[103] Συμπληρώνοντας αυτόν τον ορισμό, καταναγκασμό ο Χάγιεκ εντοπίζει «όταν οι δράσεις ενός ανθρώπου γίνονται για να υπηρετήσουν τη θέληση ενός άλλου ανθρώπου, όχι για τον δικό του, αλλά για τον σκοπό του άλλου ανθρώπου.»^[104]

Η ελευθερία βέβαια είναι κυριότερα επιθυμητή λόγω της διασποράς της γνώσης στην κοινωνία, της δυσκολίας που παρουσιάζεται στην αποτίμηση των ανθρώπινων προθέσεων· η κατάσταση της ελευθερίας είναι απρόσωπη, σημαίνει ανταμοιβή ή τιμωρία των αποτελεσμάτων της δράσης, βάσει του πως αυτά αξιολογούνται σε κάθε περίπτωση. Σε ένα περιβάλλον που λειτουργεί υπό τις αρχές της ελευθερίας, ενθαρρύνεται η χρήση των ιδιαίτερων γνώσεων του κάθε ανθρώπου για την επίτευξη αποτελεσμάτων τα οποία είναι κοινώς επιθυμητά, δίχως απαγορεύσεις στην απόκλιση από τις πεπατημένες νόρμες κοινωνικής δράσης. Η ελευθερία είναι που ανοίγει τον δρόμο για τον πειραματισμό, την εφεύρεση νέων τρόπων συμπεριφοράς και την εγκαθίδρυση νέων θεσμών. Έπειτα ο Χάγιεκ στρέφεται στο νομικό πλαίσιο που μπορεί να εξυπηρετήσει καλύτερα την έννοια αυτή. Εντοπίζει τεράστια συνεισφορά στο κράτος δικαίου ως εχέγγυο για τη μέγιστη δυνατή ελευθερία των πολιτών, αναγνωρίζει όμως πως από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα κι έπειτα, με αποκορύφωμα τον Μεσοπόλεμο, αναπτύχθηκαν θεωρητικά και πολιτικά ρεύματα τα οποία απομακρύνονταν από την κλασική δικαιοκή αντίληψη. Η ανάδυση του νομικού θετικισμού, η ταύτιση κράτους και νόμου, παίζουν καθοριστικό ρόλο κατά την άποψη του Χάγιεκ· έδωσαν την αναγκαία δικαιολόγηση για την αφαίρεση κάθε υφιστάμενου περιορισμού πάνω στην κρατική εξουσία, προκειμένου οι πολιτικές αποφάσεις να μπορούν να υπηρετούν στο έπακρο την εκάστοτε αντίληψη περί κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο νομικός θετικισμός έθεσε την πολιτική απόφαση ως ύστατο νόμο, νόμο απέναντι στον οποίο κάθε άτομο έπρεπε να λογοδοτεί δυνητικά για την οποιαδήποτε δράση του.

Σε αυτό το ιδεολογικό περιβάλλον, ο σοσιαλισμός ως πολιτική πλατφόρμα απέκτησε μεγάλη απήχηση σε όλον τον ανεπτυγμένο κόσμο και για πολλά χρόνια. Για τον Χάγιεκ η μετέπειτα διαπίστωση πως ο υπαρκτός σοσιαλισμός χαρακτηριζόταν από την υπονόμηση της

---

^[103] Hayek, Friedrich A. 1978. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago, 1960: 11.

^[104] Ο.π.: 133.

ατομικής ελευθερίας έγινε κοινή, με αποτέλεσμα ο σοσιαλισμός ως κυβερνητική μέθοδος επίτευξης πολιτικών στόχων να εγκαταλειφθεί. Δεν εγκαταλείφθηκε ωστόσο το σύνολο των διεκδικήσεων του σοσιαλιστικού προγράμματος πάνω σε ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης, δηλαδή ο σοσιαλισμός ως πολιτικός στόχος. Σύμφωνα με τον Αυστριακό, ως νέο προκάλυμμα των σοσιαλιστικών επιδιώξεων κυριάρχησε το επονομαζόμενο *κράτος πρόνοιας*, το οποίο ως θεσμός στέκει ικανό να εξυπηρετήσει τις σοσιαλιστικές καταγωγής βλέψεις για παράκαμψη του κράτους δικαίου προς πληρέστερη επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως κι αν αυτή γίνεται αντιληπτή. Μέσα από τον θεσμό του κράτους πρόνοιας και την επίκληση των κοινωνικών επιδίκων, η κρατική παρέμβαση νομιμοποιείται στη δημιουργία κρατικών μονοπωλίων και με αυτόν τον τρόπο αφαιρεί τη δυνατότητα αποκεντρωμένου ελέγχου των πόρων. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στην απώλεια του ανταγωνιστικού πειραματισμού που αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη πλουραλισμού και ατομικής ελευθερίας στο εκάστοτε πεδίο άσκησης πολιτικής. Οδηγεί επίσης στην ανάθεση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων περί κοινωνικών παροχών στην κρατικομονοπωλιακή διοίκηση κατ' αποκλειστικότητα.

Παρά την παράκαμψη των σοσιαλιστικών μεθόδων, το κράτος πρόνοιας για τον Χάγιεκ υποβαθμίζει σε αντίστοιχο βαθμό την ελευθερία, σημείο το σημείο. Η γραφειοκρατία η οποία οικοδομείται διάσπαρτα, στο όνομα του κράτους πρόνοιας, τείνει να αυτονομείται από την κεντρική κρατική ή κυβερνητική εξουσία και να καθίσταται πλήρως ανεξέλεγκτη. Ως αυτονομημένη, στις πλείστες των περιπτώσεων αποδεικνύεται αδύνατον να ελεγχθεί δημοκρατικά διαμέσου του κοινοβουλίου ή του νόμου, ο οποίος κατά κύριο λόγο μόνο διακηρυκτικό ύφος μπορεί να διατηρεί ως προς τη δράση της. Οι γραφειοκράτες της πρόνοιας εστιάζουν ανεμπόδιστοι σε ειδικούς σκοπούς, ξεκομμένους από το σύνολο της πολιτικής πραγματικότητας, παραβλέποντας τη σημασία του μηχανισμού της αγοράς. Βάσει αυτού, ο Χάγιεκ θεωρεί πως μέσα από τη δράση τους συμβάλλουν σε έναν ιδιάζοντα οικονομικό συγκεντρωτισμό, πως η σταδιακή επαύξηση του αριθμού και των αρμοδιοτήτων τους οδηγεί πλαγίως κι εκ παραδρομής σε σοσιαλιστικού τύπου μοντέλα διακυβέρνησης. Άλλωστε η ευρύτερη αυτή τάξη τεχνοκρατών διαθέτει εξαρχής εξέχοντα ρόλο στη σύγχρονη διακυβέρνηση: Η ίδια της η θέση αποτελεί διαπιστευτήριο ειδικεύσεως στη ρύθμιση της παροχής των αγαθών ή υπηρεσιών που εμπίπτουν στις αρμοδιότητές της. Βρίσκεται υπεράνω κριτικής και τελικώς ασκεί δεσποτικά συνολική πολιτική μέσα από τον ευρύ διοικητικό ιστό που στελεχώνει.

Πέρα από το κεντρικό επιχείρημα της κριτικής των τάσεων πολιτικής ανελευθερίας, *Το σύνταγμα της ελευθερίας* είναι εμπλουτισμένο με μια εκτεταμένη περιπτωσεολογία πάνω στα ζητήματα του κράτους δικαίου και της κρατικής παρέμβασης. Ο Χάγιεκ ασφαλώς και δεν απορρίπτει κάθε κρατική παρέμβαση – κάθε άλλο, θεωρεί πως ένας βαθμός παρέμβασης είναι αναγκαίος. Άλλωστε και ο ίδιος ο θεσμός της αγοράς εξαρτάται από ένα ισχυρό, δημοκρατικό σύνταγμα και την προστασία μιας σειράς δικαιωμάτων. Όπως θα ανέμενε κανείς, η ρύθμιση τιμών ή ποσοτήτων στις αγοραπωλησίες αγαθών είναι μια ατυχής μορφή κρατικής παρέμβασης κατά τον Χάγιεκ. Εντούτοις, άλλες μορφές παρέμβασης, ιδιαίτερα οι νόμοι και η εφαρμογή τους είναι ζητούμενες, υπό την προϋπόθεση πως πρόκειται για ρυθμίσεις αφηρημένες, γενικές, απρόσωπες, που δεν εξυπηρετούν την επιδίωξη κάποιου συγκεκριμένου αποτελέσματος, που δεν έχουν ως απώτερο σκοπό κάποια αναδιανομή. Η ισότητα εξυπηρετεί το σύνολο όταν θεσπίζεται ως ισότητα απέναντι στον νόμο: Η ισότητα ενώπιον του νόμου, ο οποίος ισχύει για όλους ανεξαιρέτως, οδηγεί διαφορετικές περιπτώσεις ανθρώπων σε διαφορετικά αποτελέσματα. Για τον Χάγιεκ, η πλήρης ισότητα αποτελέσματος δεν μπορεί, αλλά ούτε και αρμόζει να πραγματοποιηθεί, διότι θα σήμαινε άνιση μεταχείριση διαφορετικών ανθρώπων από τον νόμο. Αυτό όμως για τον ίδιο δεν σημαίνει απάλειψη κάθε φορολογίας, τουναντίον αφήνει περιθώρια για την παροχή αρκετών αγαθών και υπηρεσιών από την πολιτεία, ακόμη και μιας υπηρεσίας προστασίας από τη φτώχεια και την ανέχεια, ενός κοινωνικού διχτυού ασφαλείας.^[105]

Την επόμενη δεκαετία ακολούθησε σε τρία μέρη, το 1973, 1976 και 1979, το *Νόμος, νομοθεσία κι ελευθερία*. Το εν λόγω έργο επρόκειτο να αποτελέσει τη σημαντικότερη δήλωση του Χάγιεκ πάνω στα ζητήματα τα οποία πραγματεύτηκε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του: Προχωράει ασφαλώς στο παραγωγικό μονοπάτι που χάραξε με το *Σύνταγμα της ελευθερίας*, σε αρκετά σημεία όμως επιστρέφει σε παλαιότερες ιδέες του, τις οποίες διατυπώνει εκτενέστερα, καθαρότερα και προσεκτικότερα πλαισιωμένες. Το έργο αποτελεί καταρχήν μια απόπειρα κριτικής επαναφοράς του συνταγματικού φιλελευθερισμού του 18^{ου} αιώνα, βασική στόχευση του οποίου ήταν η εύρεση δικλείδων ασφαλείας για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων απέναντι στην κρατική εξουσία. Προκειμένου να εμπλακεί σε μια τέτοια διαδικασία, ο Χάγιεκ έχει ως γνώμονα την ιστορική εμπειρία όσων διαμεσολάβησαν από τότε έως και τη δεκαετία του '60: Αναρωτιέται το ποιες επιπλέον παρατηρήσεις μπορούν να

---

[105] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 290-291.

προστεθούν σε αυτές των κλασικών ώστε να δοθούν πειστικές απαντήσεις για την αποτυχία του κράτους δικαίου.

Στο πρώτο μέρος, υποτιτλισμένο *Κανόνες και τάξη*, ο Χάγιεκ αναλώνεται στην ανάπτυξη των αναγκαίων εννοιολογικών σκελετών κι ερμηνευτικών επισημάνσεων. Συγκεκριμένα, η κεντρική θέση που παρουσιάζεται είναι πως η αντικατάσταση των *αυθόρμητων* τάξεων, που αποτελούν προϊόντα της αλληλεπίδρασης ανθρώπων οι οποίοι δρουν ελεύθερα, από *σχεδιασμένες* τάξεις, οι οποίες αποτελούν προϊόντα ενός προγραμματισμού και του καταναγκασμού ανθρώπων προς υλοποίησή του, είναι επιζήμια για την ατομική ελευθερία.^[106] Η θέση αυτή ξεπηδά από τη διαφοροποίηση των δυο τύπων τάξεων με κριτήριο το ότι η αυθόρμητη τάξη δεν αποτελεί προϊόν ανθρώπινου σχεδιασμού, παρότι είναι προϊόν ανθρώπινης δράσης. Αυτή της η ιδιότητα τη φέρνει σε αντιπαράθεση με τον *κονστρουκτιβιστικό ορθολογισμό*, στον οποίον ο Χάγιεκ είχε ασκήσει κριτική και κατά το παρελθόν και σύμφωνα με τον οποίο οι θεσμοί οφείλουν να αντιμετωπίζονται ως μορφώματα σχεδιασμένα για την εκπλήρωση προσδιορισμένων σκοπών. Κατά τα γραφόμενα του ίδιου, οι αυθόρμητες τάξεις δύνανται να έχουν πολυπλοκότητα πέραν των αντιληπτικών ικανοτήτων κάθε επίδοξου σχεδιαστή και παράγουν αφηρημένες σχέσεις τις οποίες οι εμπλεκόμενοι, έχοντας συναίσθηση μόνο του μέρους που τους αφορά, δεν αντιλαμβάνονται στις πλήρεις τους διαστάσεις. Επιπλέον, οι αυθόρμητες τάξεις εν αντιθέσει με τις σχεδιασμένες δεν εξυπηρετούν καθαυτές κάποιον *συγκεκριμένο* σκοπό, αν κι αποτελούν αναγκαία συνθήκη για την προαγωγή των σκοπών έκαστου ανθρώπου εξ' όσων μετέχουν σε αυτές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σε μια αυθόρμητη τάξη γίνεται χρήση πολύ μεγαλύτερου εύρους πληροφοριών, καθότι σε αυτήν συναντάται γνώση κατακερματισμένη και διασκορπισμένη, χρήση της οποίας δεν μπορεί να κάνει μια κεντρική αρχή.^[107] Στην ίδια διάκριση μεταξύ αυθόρμητου και σχεδιασμένου ο Χάγιεκ θα βασίσει και τη διάκριση μεταξύ *νόμου* και *νομοθεσίας*: Για τον Χάγιεκ ο νόμος, ο οποίος υφίσταται από αρχαιοτάτων χρόνων, αποτελεί μια αυθόρμητη τάξη, τη στιγμή που η σύγχρονου τύπου νομοθέτηση οδηγεί σε σχεδιασμένες τάξεις, με ό,τι αυτό συνεπάγεται βάσει των διαφορών των δυο τύπων τάξεων.

Το δεύτερο μέρος του έργου κυκλοφόρησε υπό τον υπότιτλο *Η ψευδαίσθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης*. Σε αυτό ο Χάγιεκ εγείρει μια κριτική της έννοιας της *κοινωνικής*

---

[106] Watkins, J. W. *N. Book Reviews: Law, Legislation and Liberty. Vol. I: Rules and Order. By FA HAYEK.* Chicago and London: University of Chicago Press and Routledge and Kegan Paul, 1973. Pp. xi+ 184. \$7.95. *Philosophy of the Social Sciences* 6.4, 1976: 371.

[107] Ο.π.: 369-370.

δικαιοσύνης κατά την οποία πράγματι την αφορίζει ως ψευδαίσθηση. Σύμφωνα με τον ίδιο, μια νεωτερική κοινωνία δεν συνίσταται σε έναν κοινό (μεταξύ των μελών της) σκοπό αλλά σε ένα κοινό πλαίσιο, το οποίο επιτρέπει τη συνύπαρξη· το πλαίσιο αυτό καθαυτό αποτελεί τη δικαιοσύνη στο σύνολό της, πράγμα που σημαίνει πως υπάρχει εννοιολογικό σφάλμα σε κάθε απόπειρα διατύπωσης της δικαιοσύνης ως μιας σειράς στόχων προς επίτευξη επί και παρά το κοινωνικό πλαίσιο. Με άλλα λόγια, το ίδιο το φραστικό σύνολο «κοινωνική δικαιοσύνη» είναι μια κατεξοχήν ταυτολογική διατύπωση. Ο Χάγιεκ θεωρεί πως αυτό το εννοιολογικό και λογικό σφάλμα παράγεται από την προσκόλληση στα ιδεώδη της παραδοσιακής, προνεωτερικής, κλειστής κοινωνίας, τα οποία δεν είναι συμβατά με τον σύγχρονο κόσμο. Η ατυχής αυτή έννοια, λοιπόν, παρότι κενή περιεχομένου αποκτά κάποια απήχηση στον πληθυσμό λόγω τυχόντων αντανακλαστικών, καταλοίπων άλλων εποχών. Ο Αυστριακός παρατηρεί πως η κοινωνική δικαιοσύνη χρησιμοποιείται συχνά στην ατζέντα ομάδων πίεσης, ως πειστική επίκληση προς προώθηση των συμφερόντων τους.

Στο τρίτο μέρος του έργου, την *Πολιτική τάξη ενός ελεύθερου λαού*, ο Χάγιεκ καταθέτει προτάσεις για τη θεσμική μεταρρύθμιση και θωράκιση απέναντι στα πολιτικά αιτήματα τα οποία δημιουργούν στρεβλώσεις στη δομή της νεωτερικής κοινωνίας. Όπως φαίνεται από τις θέσεις του, συμπεραίνει πως το μεγάλο λάθος των φιλελεύθερων του 18^{ου} αιώνα ήταν πως πίστεψαν ότι ο κανόνας της πλειοψηφίας θα ήταν αρκετός για να διατηρήσει τον σύγχρονο κοινωνικό ιστό αλώβητο απέναντι σε παλινδρομήσεις προς τα αρχαία ήθη της κλειστότητας και των κοινοτήτων. Προκειμένου να επιτευχθεί ο ζητούμενος περιορισμός των κατασταλτικών και καταναγκαστικών δυνάμεων του κράτους αποκλειστικά στο πεδίο της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, το πλάνο το οποίο ο Χάγιεκ συνυπογράφει απαιτείται κατά τον ίδιο μια συνταγματική καταπολέμηση της δυνατότητας του κράτους να ικανοποιεί τις απαιτήσεις οργανωμένων συμφερόντων. Το εν λόγω πρόβλημα το εντοπίζει στην ικανότητα των ομάδων πίεσης να κατευθύνουν την εκλογική πλειοψηφία, κατ' επέκταση να συναλλάσσονται με τις κρατικές και κυβερνητικές αρχές και να κερδίζουν προνόμια, καταλύοντας κατά τη διαδικασία αυτή θεμελιώδεις ελευθερίες της πλειοψηφίας.^[108] Η άποψή του είναι πως η μαζική φιλελεύθερη δημοκρατία του νεωτερικού παραδείγματος δεν εκφυλίζεται σε τυραννία της πλειοψηφίας αλλά σε έναν συγκεντρωτικό αυταρχισμό που εξυπηρετεί ισχυρές μειοψηφίες. Αυτό διαμορφώνεται ως το αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης μεταξύ ομάδων οι οποίες τελικώς επιτυγχάνουν συμβιβασμούς

---

[108] Salkever, Stephen G. Review of *Law, Legislation and Liberty*, vol. 3: *The Political Order of a Free People*, by F. A. Hayek. *Journal of Politics* 43, 1981: 235-236.

συμφερόντων και αθροίζοντας τις δυνάμεις τους καταφέρνουν να χαλιναγωγήσουν την κοινή γνώμη ώστε να επικρατήσει η γραμμή τους. Τέτοιες μειοψηφίες φροντίζουν να δίνουν στην εκλογική βάση την εντύπωση πως το γενικό καλό περνάει μέσα από τα δικά τους, ιδιαίτερα συμφέροντα κι έτσι σχηματίζουν βραχύβιες όσο και παράδοξες συμμαχίες οι οποίες πλειοψηφούν συγκυριακά, αποδομώντας την ουσιαστική, συμπαγή πλειοψηφία και προσπερνώντας τα πραγματικά αιτήματά της.

Συγκεκριμένα, οι ενστάσεις του Χάγιεκ βρίσκονται στην ανάθεση τόσο της νομοθέτησης, όσο και των καθηκόντων του κυβερνάν στο ίδιο όργανο. Ο διαχωρισμός των δυο αρμοδιοτήτων και η ανάθεσή τους σε διαφορετικά όργανα θα μπορούσε να αποτελέσει μια αποτελεσματική εμβάθυνση της διάκρισης των εξουσιών. Υπό ένα τέτοιο πολίτευμα, η νομοθέτηση στοχευμένων διατάξεων θα ήταν δυνατόν να ερμηνεύεται ως παραβίαση του κανόνα περί γενικού και απρόσωπου χαρακτήρα του νόμου, ενώ στον αντίποδα θα ήταν δυνατόν να απαγορεύεται και η διοικητική ή διακυβερνητική απόκλιση από τους γενικούς περιορισμούς των κανόνων που θέτει η νομοθεσία. Τα νομικά μονοπώλια τα οποία παράγει η κυβερνητική δραστηριότητα, αποτέλεσμα των διεργασιών της πολιτικής οικονομίας και της δημόσιας επιλογής, προσεγγίζονται από τον Χάγιεκ ως μορφή καταναγκασμού και παραβίασης των ουσιωδών αρχών του κράτους δικαίου από πλευράς μια πανίσχυρης εξουσίας. Αυτή η μορφή καταναγκασμού αρμόζει αλλά και είναι κι εφικτό να αποφευχθεί.

Το 1988 εκδόθηκε το τελευταίο μεγάλο έργο το οποίο αποδίδεται στον Χάγιεκ, υπό τον τίτλο *Η μοιραία έπαρση*. Την επιμέλεια του κειμένου είχε αναλάβει ο βιογράφος του Χάγιεκ, Μπάρτλεϊ καθότι η υγεία του Χάγιεκ εκείνα τα χρόνια δεν ήταν καλή. Χρειαζόταν, επομένως, βοήθεια για να καταφέρει να το παραδώσει προς έκδοση. Λόγω αυτής της ιδιαιτερότητας, αλλά και λόγω των ιδιαιτεροτήτων σε επίπεδο περιεχομένου κι έκφρασης στο έργο, δεν μας είναι γνωστός ο βαθμός συνεισφοράς του καθενός τους στην τελική του μορφή.^[109] Κατά την κυκλοφορία του πάντως αποδίδεται στον Χάγιεκ και σε κάθε περίπτωση υπάρχουν επαρκείς λόγοι να πιστεύουμε πως μεγάλο μέρος των ιδεών προέρχονται πράγματι από αυτόν, ως προέκταση των θεωριών που είχε αναπτύξει κατά το παρελθόν.^[110] Όπως διατυπώνεται με σαφήνεια στην εισαγωγή, μέσα από το περιεχόμενο του βιβλίου υποστηρίζεται η ερμηνεία του καπιταλισμού ως μιας *εκτεταμένης τάξης* ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων, η οποία είναι

---

[109] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 317.

[110] Ο.π.: 319.

αναγκαία για τη διατήρηση του σύγχρονου πολιτισμού.^[111] Και σε αυτήν την περίπτωση, βασική αναφορά του Χάγιεκ για την προσέγγιση αυτού του ζητήματος είναι το πρόβλημα της πληροφόρησης περί των διαθέσιμων πόρων και της αδυναμίας μιας κεντρικής αρχής να έχει πρόσβαση σε αυτές ή να κάνει αποτελεσματική χρήση τους.^[112] Για άλλη μια φορά, ο Χάγιεκ θα τοποθετηθεί υπέρ του αποκεντρωμένου ελέγχου των οικονομικών πόρων.

Προκειμένου να εκθέσει πειστικά τις θέσεις του, ξεκινά εγείροντας τον προβληματισμό περί του πως ένα τόσο αναπόσπαστο κομμάτι του πολιτισμού προέκυψε ιστορικά. Όμως η απάντηση για τον ίδιο δεν βρίσκεται αποκλειστικά στα ιστορικά αίτια, αλλά και στην ασυνείδητη ροπή των ανθρώπων προς την οργάνωση, την εξελικτική τάση προς αυθόρμητες διατάξεις, εξυπηρετούμενες εξίσου από αυθόρμητους θεσμούς και αξιακά συστήματα. Παίρνοντας αυτό ως δεδομένο, ο Χάγιεκ τοποθετεί τον σοσιαλισμό στον αντίποδα των αυτοματισμών που τελικώς έδωσαν σάρκα και οστά στον καπιταλισμό, ως ένα δόγμα προϊόν του κονστρουκτιβιστικού προσχεδιασμού της ανθρώπινης δράσης. Η πίστη των σοσιαλιστών στις απεριόριστες δυνατότητες του ορθολογικού σχεδιασμού είναι γι' αυτόν μια απολύτως λανθασμένη υπόθεση, οι συνέπειες της οποίας στις πολιτικές αποφάσεις μπορεί να είναι ολέθριες, οδηγώντας ακόμα και σε προβλήματα επιβίωσης μεγάλες μερίδες του πληθυσμού. Ανάμεσα στις προεκτάσεις αυτής της πίστης εντοπίζονται πολλές επιδράσεις στη γλώσσα και το περιεχόμενο των εννοιών, οπότε και μέσω των καθημερινών συζητήσεων ο σοσιαλιστικός κονστρουκτιβιστικός τρόπος σκέψης διαδίδεται παθητικά σε μερίδα του πληθυσμού, απομακρύνοντας το κοινό αίσθημα από την αυθόρμητη τάξη του καπιταλισμού.

Η μοιραία έπαρση είναι ίσως το πιο πολεμικό κείμενο που συνδέεται με το όνομα του Αυστριακού στοχαστή.

5. Η πολιτική φιλοσοφία του Χάγιεκ

5.1. Ο φιλελευθερισμός του Χάγιεκ

---

^[111] Hayek, Friedrich A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. The Collected Works of Friedrich August Hayek*, Vol. I, ed. William W. Bartley III, 1988: 6.

^[112] Ο.π.: 7.

Όπως έχει γίνει εμφανές μέχρι σε αυτό το σημείο, ο Χάγιεκ είναι ένας φιλελεύθερος στοχαστής ο οποίος όμως ακολουθεί την παράδοση του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού, την παράδοση της *αυθόρμητης τάξης*. Σύμφωνα με τον Χόρουιτς, οι περισσότερο χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι αυτού του τύπου φιλελεύθερης προσέγγισης είναι ο Άνταμ Σμιθ κατά τον 18^ο αιώνα, ο Καρλ Μένγκερ κατά τον 19^ο αιώνα και ο Χάγιεκ κατά τον 20^ο. Τα βασικά ζητήματα τα οποία αναδεικνύονται μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις είναι πρώτον τα όρια του ορθού λόγου, ως συνέπεια της αδυναμίας έκφρασης του συνόλου της ανθρώπινης γνώσης μέσα από τη γλώσσα, δεύτερον η γενεαλογική εξέλιξη των θεσμών προς καλύτερη χρήση της αποκεντρωμένης γνώσης και τρίτον οι διευκολύνσεις και τα εμπόδια που συναντά η εξέλιξη των θεσμών ως διαδικασία.^[113]

Σύμφωνα με τον Γκρέι, το έργο του Χάγιεκ «*συνθέτει ένα σύστημα ιδεών, εξίσου φιλόδοξο με τα συστήματα του Μιλλ και του Μαρξ,*» πλην όμως λιγότερο ευάλωτο σε κριτική, καθότι βασίζεται στην παραδοχή των ορίων του λόγου. Ο ίδιος υποστηρίζει πως ο Χάγιεκ καταφέρνει να επαναδιατυπώσει αποτελεσματικά τον κλασικό φιλελευθερισμό, διορθώνοντας κάποιες από τις σημαντικότερες θεωρητικές αδυναμίες του με το να αντλεί από τη φιλοσοφική παράδοση του συντηρητισμού.^[114] Χάρη σ' αυτήν τη σύνθετη προσέγγιση, τα κείμενα του Χάγιεκ περιέχουν μια σύγχρονη υπεράσπιση του κλασικού φιλελευθερισμού.^[115] Στον αντίποδα, ο Κόλντουελ έχει μάλλον δίκιο όταν ισχυρίζεται πως αυτό που δεν παρέχουν τα κείμενα του Χάγιεκ είναι μια ολοκληρωμένη πολιτική φιλοσοφία.^[116] παρέχουν όμως, παρά τις όποιες αντιφάσεις κι αδυναμίες, μια συνεκτική και συνδυαστική κριτική φιλοσοφία στα χνάρια του Καντ.^[117]

5.1.1. Η αυθόρμητη τάξη

Τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της χαγιεκιανής θεωρίας περί *αυθόρμητης τάξης* είναι τρία κατά τον Γκρέι: α) Η ανάδυση θεσμών μέσα από την ανθρώπινη δράση αλλά όχι τον ανθρώπινο σχεδιασμό, β) το πρωτείο της πρακτικής γνώσης που δεν μπορεί να διατυπωθεί και γ) η διαδικασία φυσικής επιλογής μεταξύ ανταγωνιστικών παραδόσεων. Η έννοια της αυθόρμητης τάξης στον Χάγιεκ δεν περιλαμβάνει κανένα κανονιστικό περιεχόμενο και είναι

[113] Horwitz, Steven. *From Smith to Menger to Hayek: liberalism in the spontaneous-order tradition. The Independent Review* 6.1, 2001: 82.

[114] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: ix.

[115] Ο.π.: 2.

[116] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 347.

[117] Βλ. υποσημείωση 114: 3-4.

αξιακά ουδέτερη.^[118] Ως τάξη ο Χάγιεκ εννοεί «*μια κατάσταση σχέσεων στην οποία μια πολλαπλότητα στοιχείων διαφόρων ειδών είναι τόσο σχετιζόμενα μεταξύ τους που μπορούμε να μάθουμε μέσα από την εξοικείωση μας με κάποιο χωρικό ή χρονικό μέρος του όλου να σχηματίζουμε σωστές προσδοκίες που αφορούν τα υπόλοιπα, ή τουλάχιστον προσδοκίες οι οποίες έχουν μια καλή πιθανότητα να αποδειχτούν σωστές.*»^[119] Η αυθόρμητη τάξη δεν έχει απαραίτητα σχέση με τον φιλελευθερισμό ή την ελευθερία και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγραφούν και ανελεύθερες κοινωνίες και θεσμοί, όπως φυσικά και η προνεωτερική ιστορία του ανθρώπου.^[120]

5.1.2. Θεωρία γνώσης

Όπως επισημάνθηκε νωρίτερα, μια από τις πιο ιδιαίτερες παρατηρήσεις της παράδοσης του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού είναι αυτή περί αδυναμίας έκφρασης του συνόλου της ανθρώπινης γνώσης μέσα από τη γλώσσα. Ο Μένγκερ συγκεκριμένα, του οποίου το έργο επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον Χάγιεκ, επέμενε στις αναλύσεις των αιτίων και των διαδικασιών της αγοράς. Κρατούσε αποστάσεις από το ρεύμα της πλήρους μαθηματικοποίησης των οικονομικών φαινομένων, το οποίο πάντως έμελλε να κατακτήσει την οικονομική επιστήμη. Η εμφατική συνεισφορά του Χάγιεκ στη μενγκεριανή προσέγγιση είναι η επισήμανση των περιορισμών στους οποίους υπόκειται η προσπάθεια για εξορθολογισμό και προσχεδιασμό των θεσμών που επιτρέπουν και ρυθμίζουν την ανθρώπινη δράση. Ο τοπικός χαρακτήρας της γνώσης καθιστά αδύνατη τη συγκέντρωση και το φιλτράρισμά της με σκοπό τη λήψη εμπειριστατωμένων, κανονιστικών αποφάσεων από την πλευρά μιας κεντρικής αρχής. Ο Χάγιεκ λοιπόν αναλύει τα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα ως προβλήματα συντονισμού και χρήσης της διάσπαρτης γνώσης, η οποία μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις είναι αδύνατον και να μεταδοθεί απευθείας, λόγω της βιωματικής φύσης και του πρακτικού χαρακτήρα του πυρήνα της.^{[121][122]} Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται και η σημασία των κοινωνικών θεσμών, οι οποίοι έρχονται να επιτελέσουν διαμεσολαβητικό ρόλο, ωστόσο η θεωρία θεσμών του Χάγιεκ θα μελετηθεί εκτενώς σε ακόλουθη υποενότητα. Προς θεμελίωση των ανωτέρω θέσεων, πάντως, προσεγγίζει τον ανθρώπινο νου ως ένα

[118] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 115.

[119] Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012: 35.

[120] Βλ. υποσημείωση 118: 117.

[121] Ο.π.: 86-87.

[122] Ο.π.: 13.

«σύστημα κατηγοριοποίησης του οποίου η λειτουργία διέπεται από ένα σύστημα κανόνων.»^[123]
Ο ίδιος ο ανθρώπινος νους είναι μια αυθόρμητη τάξη.^[124]

Ο Χάγιεκ υποστηρίζει πως το ζητούμενο στην κοινωνική επιστήμη είναι το να απαντηθεί το ερώτημα περί του πως καθίσταται δυνατό γνώση διάσπαρτη μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων να φέρνει αποτελέσματα τα οποία, αν θέτονταν ως στόχοι από μια κεντρική αρχή, θα απαιτούσαν όγκο πληροφόρησης που κανένας μεμονωμένος νους δεν έχει τη δυνατότητα να διαθέτει.^[125] Επομένως, είναι εμφανές πως χρησιμοποιεί κάποια θεωρία γνώσης για να τεκμηριώσει την επιστημολογία του. Για τον ίδιο «δεν είναι όλη η γνώση [...] κομμάτι του λογικού νου, ούτε ο λογικός νους είναι το σύνολο της γνώσης μας. Οι συνήθειες και ικανότητές μας, οι συναισθηματικές μας διαθέσεις, τα εργαλεία μας και οι θεσμοί μας – όλα είναι με αυτήν την έννοια προσαρμογές σε εμπειρίες του παρελθόντος που έχουν ωριμάσει διαμέσου επιλεκτικής εξάλειψης λιγότερο κατάλληλης συμπεριφοράς. Είναι τόσο αναγκαίο θεμέλιο της επιτυχημένης δράσης, όσο είναι [και] η συνειδητή μας γνώση.» Όμως η σχετική έκταση της συνειδητής γνώσης του κάθε νου μικραίνει ολοένα και περισσότερο καθώς η συνολική γνώση των ανθρώπων αυξάνεται. Ο εκπολιτισμός οδηγεί στη μεγέθυνση της σχετικής άγνοιας του κάθε ατόμου σε ό,τι αφορά τις ενέργειες οι οποίες καθιστούν εύρυθμη τη λειτουργία του πολιτισμού του. Η παρανόηση αυτού του γεγονότος, προσθέτει ο Χάγιεκ, είναι που οδηγεί όσους είναι μαγεμένοι από την πρόοδο της γνώσης στο να γίνουν εχθροί της ελευθερίας: Άστοχα πιστεύουν πως η πρόοδος της συνολικής γνώσης σημαίνει και βελτίωση στην κατανόηση του κόσμου που μπορεί να έχει ένας μεμονωμένος νους.^[126]

Η θέση του Χάγιεκ είναι πως η θεωρητική γνώση «είναι πάντα και μόνο γνώση αφηρημένων τάξεων ή μοτίβων και συχνά (στις κοινωνικές επιστήμες, για παράδειγμα) μόνο γνώση μιας αρχής στους όρους της οποίας τέτοια μοτίβα μπορούν να γίνουν κατανοητά.» Η θεωρητική, διατυπωμένη γνώση είναι μονάχα η κορυφή του παγόβουνου της συνολικής γνώσης του ανθρώπου· η παράβλεψη αυτού έχει οδηγήσει την κοινωνική επιστήμη σε μεγάλες παρανοήσεις και αστοχίες. Οι άνθρωποι, σε κάθε περίπτωση, γνωρίζουν περισσότερα απ' όσα μπορούν να εκφράσουν.^[127] Για εκείνον η γνώση αναπτύσσεται στα πλαίσια μιας διαδικασίας επιλογής, διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας αναδεικνύονται οι

[123] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order.. Critical Review* 25.3-4, 2013: 390.

[124] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 29.

[125] Hayek, Friedrich August. *Individualism and economic order*. University of Chicago Press, 1948: 54.

[126] Hayek, Friedrich A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago, 1960: 26.

[127] Βλ. υποσημείωση 124: 14-15.

περισσότερο επιτυχημένες πρακτικές εξ' όλων όσων δοκιμάζονται.^[128] Κινητήριος δύναμη αυτής της διαδικασίας δεν είναι η πανεπιστημοσύνη ή η τέλεια πληροφόρηση, αλλά οι δυνατότητες που δίδονται για την εμφάνιση *ευτυχών ατυχημάτων*, για την ακούσια εφεύρεση και δοκιμή καινοτομιών.^[129] «Το να 'σχεδιάζουμε' ή να 'οργανώνουμε' τη μεγέθυνση του νου, ή, επιπλέον, την πρόοδο γενικά, είναι μια αντίφαση εν τοις όροις.» Αυτή η εννοιολογική σύγχυση για τον Χάγιεκ προκύπτει λόγω της λανθασμένης ταύτισης του *ατομικού* λόγου με την προαναφερθείσα *διαπροσωπική* διαδικασία που φέρνει τη μεγέθυνση του νου και της γνώσης. Η τελευταία δεν ελέγχεται· προσπαθώντας κανείς να την ελέγξει καταφέρνει μονάχα να της βάλει όρια και να την υποσκάψει.^[130]

5.1.3. Θεωρία θεσμών

Τέθηκε πως για τον Χάγιεκ οι θεσμοί αποτελούν μορφή γνώσης. Ασφαλώς είναι από τις μορφές γνώσεις που και ο ίδιος αναλύει περισσότερο, αλλά και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τη σκοπιά της πολιτικής φιλοσοφίας. Η θεσμική διάσταση έχει εξέχοντα ρόλο στο έργο του, καθώς και για τον ίδιο το θεσμικό πλαίσιο, τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του και η ιστορική του όψη είναι μερικά από τα βασικότερα σημεία διερωτήσεων – παρόλο που οι απαντήσεις που δίνει πάσχουν από γενικότητα.^[131] Ως *αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης* αλλά *όχι ανθρώπινου σχεδιασμού*, οι θεσμοί παρουσιάζονται στο έργο ως αποτελούντες *αυθόρμητες τάξεις* οι ίδιοι, αλλά και συνεισφέροντες στον καλύτερο συντονισμό της ευρύτερης αυθόρμητης τάξης, της ίδιας της κοινωνίας. Αναδύονται μέσα από την ευρεία μίμηση επιτυχημένων πρακτικών και την αναγωγή τους σε κανόνα· ως σύνολο κανόνων οι θεσμοί *απελευθερώνουν με το να περιορίζουν*. Οι άνθρωποι συγκρατούνται μέσα σε νόρμες καθώς εγκολπώνονται τις θεσμοθετημένες πρακτικές, πράγμα το οποίο καθιστά τη συμπεριφορά τους προβλέψιμη για τους τρίτους σε κάποια επίπεδα. Διευκολύνεται έτσι η εξάλειψη της απόλυτης αβεβαιότητας και η έκφραση των δυνατοτήτων, η χρήση των γνώσεων από όσους μετέχουν στις κοινωνικές διεργασίες, οικονομικής ή άλλης φύσεως. Οι θεσμοί κατ' αυτόν τον τρόπο, ρυθμίζοντας τη συμπεριφορά κι εν πολλοίς και τον τρόπο σκέψης των ατόμων, έχουν καθοριστικό αντίκτυπο στις συνήθειες και την οπτική τους, σε βαθμό που αποτελούν βασικό παράγοντα διαμόρφωσης του ανθρώπινου κοινωνικού

---

[128] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 308.

[129] Hayek, Friedrich A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago, 1960: 29.

[130] Hayek, F. A. *The Road to Serfdom (Routledge Classics)* 2001: 169.

[131] Βλ. υποσημείωση 128: 349-350.

υποκειμένου που έχει συνηθίσει να μετέχει σε αυτούς. Η γλώσσα αποτελεί έναν τέτοιον θεσμό.^[132]

Στον ύστερο Χάγιεκ, οι θεσμοί στο βάθος της ιστορίας λειτουργούν εξελικτικά. Ένας μηχανισμός της εξελικτικής διαδικασίας αυτής είναι η μετανάστευση: Τα άτομα έχουν την τάση να εγκαταλείπουν τις πρακτικές ομάδων που αποτυγχάνουν και να ενσωματώνονται σε περισσότερο επιτυχημένες δομές, διογκώνοντας και ισχυροποιώντας τις.^[133] Όσον αφορά το χρηστικό τους σκέλος, οι θεσμοί κρίνονται όχι βάσει του πως διαμορφώνουν τα κίνητρα, αλλά βάσει των ιδιοτήτων που διαθέτουν σε ό,τι αφορά τη γνωστική διάσταση. Πιο συγκεκριμένα, κρίνονται βάσει της συνεισφοράς τους στη χρήση διάσπαρτης, πρακτικής γνώσης από πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους.^[134] Κατά τον Χάγιεκ οι θεσμοί επιτελούν τον ρόλο *οχημάτων μεταφοράς γνώσης*, αποτελούν το κανάλι μεταξύ ανθρώπων σε ό,τι αφορά την κατανόηση του φυσικού αλλά και του δικού τους κόσμου. Κάθε διακριτό σύστημα παραδοσιακών μεθόδων και συστημάτων βρίσκεται σε διαρκή ανταγωνισμό με τα υπόλοιπα, συμμετέχοντας σε μια αέναη διαδικασία σταδιακής θεσμικής διόρθωσης. Έτσι, πολλά στοιχεία τα οποία έχουν διευκολύνει τη διαιώνιση της ανθρώπινης ζωής μπορεί να είναι προϊόντα ενδεχομενικότητας τα οποία κέρδισαν τον διστορικό ανταγωνισμό απέναντι σε άλλα. Πολλά αυτά τα στοιχεία, μάλιστα, μπορεί να περιέχουν στον πυρήνα τους μια ψευδαίσθηση η οποία δύσκολα θα ξεπεραστεί όσο χρησιμεύει στο ανθρώπινο είδος.^[135] Πρόκειται ασφαλώς για μια γενεαλογική κατανόηση της εξέλιξης των θεσμών, πιστή στα νιτσεικά πρότυπα: Ο Νίτσε είναι γνωστό πως ενθάρρυνε κάθε τι που εξυπηρετεί τη ζωή, ανεξαρτήτως του αν αποτελεί αλήθεια ή ψεύδος.

Οι κοινωνικοί κανόνες, όντας αφηρημένοι και παρέχοντας μονάχα γενικές κατευθυντήριες γραμμές για την ανθρώπινη συμπεριφορά, σκιαγραφούν τα όρια του αναμενόμενου, του προσδοκώμενου και διευκολύνουν τον συντονισμό των σχεδίων διαφορετικών ανθρώπων. Η ευταξία της κοινωνικής δραστηριότητας και οι πιθανότητες επιτυχίας των ανθρώπινων σχεδίων εξαρτώνται σε απόλυτο βαθμό από τους κοινωνικούς κανόνες.^[136] Από την άλλη, οι ανθρώπινες πεποιθήσεις είναι συστατικά καθαυτών των εννοιών που αποτελούν αντικείμενο μελέτης της κοινωνικής επιστήμης. Αυτό σημαίνει πως

---

[132] Horwitz, Steven. *From Smith to Menger to Hayek: liberalism in the spontaneous-order tradition*. *The Independent Review* 6.1, 2001: 88-89.

[133] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 74.

[134] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013: 395.

[135] Βλ. υποσημείωση 133: 129-131.

[136] Βλ. υποσημείωση 134: 391-392.

κάθε μηχανιστική θεωρητική ανάλυση είναι καταδικασμένη να είναι ανεπαρκής. Ο κοινωνικά προσδιορισμένος χαρακτήρας εννοιών όπως αυτής του θεσμού του χρήματος, επί παραδείγματι, καθιστά τελικά ακόμη και τις ίδιες τις έννοιες υποκειμενικές. Ο Χάγιεκ ισχυρίζεται πως όσα φαινόμενα χρησιμοποιούνται ως *δεδομένα* στην κοινωνική επιστήμη είναι στην πραγματικότητα αμιγώς υποκειμενικά.^[137]

5.1.4. Ανθρωπολογία

Η μεγάλη έμφαση που έδινε ο Χάγιεκ στο κοινωνικό πλαίσιο των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων τον κρατούσε μακριά από την οικονομιστική νεοκλασική θεώρηση περί πλήρως ατομικιστικών κινήτρων των ανθρώπων. Προδίδει μια οπτική του ανθρώπου ως όντος ακραιφνώς κοινωνικού, πλήρως διαμορφωμένου από τις συλλογικές προκειμένες. Μέσα από την προσέγγιση των ανθρώπινων θεσμών ως αυθόρμητων τάξεων οι οποίες καθορίζουν τα άτομα που μετέχουν σε αυτές, αφενός υποβαθμίζεται η αναλυτική αξία των προσωπικών κινήτρων,^[138] αφετέρου προκύπτει και η διαφορά της παράδοσης του σκωτσέζικου Διαφωτισμού από άλλες παραδόσεις φιλελευθερισμού στο επίπεδο της ανθρωπολογίας. Σε αντίθεση με τις επικρατέστερες παραδοχές στα πλαίσια της οικονομικής επιστήμης, η σχολή των αυθόρμητων τάξεων δεν σκιαγραφεί τον άνθρωπο ως ένα σχεδόν μηχανικό ον, έναν υπολογιστή ωφέλειας και κόστους. Οι άνθρωποι είναι προϊόντα του θεσμικού περιβάλλοντος και δεν μελετώνται ως ξεκομμένες από τον περίγυρο αφαιρέσεις, με αυστηρά ορθολογική σκέψη και αποκλειστικά ιδιοτελή κίνητρα.

Αντίθετα, η πραγματικότητα για τη σχολή του σκωτσέζικου Διαφωτισμού είναι πως ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να διαμορφώνεται κατά ένα μέρος από τον κοινωνικό περίγυρο, δίχως να έχει τη δυνατότητα της απλαισίωσης, ιδιοσυγκρασιακής συνείδησης: Ακόμη και η δυνατότητα του λόγου είναι πολιτισμικά επίκτητη. Η υπόθεση περί ιδιοτέλειας κατ' αυτό το μοτίβο σκέψης περιορίζεται σε μια διάκριση μεταξύ *γνωστού* και *αγνώστου*, *δεδομένου* και του τοπικού χαρακτήρα κάθε γνώσης. Με άλλες λέξεις, εξηγείται πως ο άνθρωπος σκέφτεται με *γνώμονα τον εαυτό του* υπό την έννοια του ότι οι γνώσεις, οι εμπειρίες, οι γνωριμίες και οι επιρροές του είναι οι αποκλειστικοί οδηγοί των κινήτρων και των αποφάσεών του. Όλες αυτές, όντας παράλληλα αυστηρά περιορισμένες κάθε φορά, οδηγούν σε μεροληψία ως προς το σύνολο των ερεθισμάτων και των προσώπων που

---

[137] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 16.

[138] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013: 393.

υφίστανται σε κοινωνικό επίπεδο. Ο άνθρωπος δεν είναι λοιπόν ένα ον με απεριόριστες νοητικές δυνάμεις, αλλά ένα ον με περιορισμένη γνώση, με μεγάλες δόσεις άγνοιας,^[139] παραδοχή η οποία είναι ριζική στο ύστερο έργο του Χάγιεκ. Εκ του παραλλήλου, στην παράδοση του σκωτσέζικου Διαφωτισμού ο άνθρωπος γίνεται αντιληπτός ως ένα ον το οποίο μπορεί να υποπέσει σε *λάθη* και *αμαρτίες*. Η εικόνα αυτή περί του ανθρώπου έρχεται σε σχετική συμφωνία με αυτήν του Χριστιανισμού αλλά και σε πλήρη αντίθεση με το εξιδανικευμένο πρότυπο του *homo economicus* που προτάσσει η παράδοση του ορθολογισμού.^[140]

Η υποβόσκουσα *ανθρώπινη φύση* φέρνει στο κέντρο των αναλύσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς εκ μέρους στοχαστών του σκωτσέζικου Διαφωτισμού τα *ηθικά αίτια*, την κουλτούρα και την παιδεία. Επί παραδείγματι, κατά τον Σμιθ η ιστορική πρόοδος είναι που οδηγεί, μέσα από την επιστήμη και το ανεπτυγμένο εμπόριο, σε ανώτερες ηθικές αξίες.^[141] Ο ίδιος ο Χάγιεκ δεν αρνείται την ύπαρξη ανθρώπινης φύσης, αλλά ούτε και προσπαθεί να δώσει μια πλήρη εικόνα της. Δεδομένου του ότι για εκείνον ο ανθρώπινος πολιτισμός αποτελεί μια διαρκή διαδικασία, εξάγεται το συμπέρασμα πως θεωρεί ακατόρθωτο τον σχηματισμό μιας πλήρους ερμηνείας της ανθρώπινης φύσης. Δεν ασπάζεται βέβαια την άποψη περί «*ηθικής ενότητας της ανθρώπινης φύσης*». Οι άνθρωποι γι' αυτόν είναι όντα τα οποία διχάζονται,^[142] έχοντας τρεις διαφορετικές πηγές για τις αξίες τους: Τη γενετική κληρονομιά, την ορθολογική σκέψη και την κουλτούρα. Η ανθρώπινη κουλτούρα έχει τις ρίζες της στα βάθη του χρόνου, αναπτύχθηκε μαζί με τη γνώση, μέσα από τη μίμηση και τη λεκτική επικοινωνία και δεν είναι ούτε κομμάτι της γονιδιακής κληρονομιάς, ούτε και προϊόν της άσκησης ορθού λόγου. Αντίθετα: Είναι ο ορθός λόγος που αναπτύχθηκε εκ των υστέρων, εντός της κουλτούρας και σε συνάρτηση με τους κώδικες συμπεριφοράς και τις νοητικές κατηγορίες που η κουλτούρα είχε μεταλαμπαδεύσει.^[143] Κατά τον Χάγιεκ η ανθρώπινη αντίληψη ευρύτερα είναι μια δραστηριότητα καθοδηγούμενη από κανόνες.^[144]

Ένα εύλογο πιθανό ερώτημα είναι το αν η σκωτσέζικη κατανόηση του ανθρώπου αφήνει πραγματικά περιθώρια για την ύπαρξη ελεύθερης βούλησης, η οποία έχει εμφανή σύνδεση με την έννοια της ατομικής ελευθερίας: Αν τα άτομα δεν έχουν βούληση, τι τα

[139] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013: 90-91.

[140] Hayek, Friedrich A. 1978. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1960: 61.

[141] McNamara, Peter. *On Hayek's Unsentimental Liberalism. FA Hayek and the Modern Economy*. Palgrave Macmillan, New York, 2013: 14-15.

[142] Ο.π.: 25.

[143] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 313-314.

[144] Hayek, Friedrich. *Rules, perception and intelligibility*. *Studies in philosophy, politics and economics*, 1967: 43-46.

διαφοροποιεί, ή τι περιγραφική αξία έχει ακόμη και το να ομιλούμε περί ατομικής ελευθερίας; Πρέπει να σημειωθεί πως ο Χάγιεκ σε κανένα σημείο δεν αποδέχεται κάποια σύλληψη περί ελεύθερης βούλησης με υπερβατικές αναφορές. Απλούστερα, αποδέχεται την ύπαρξη ελεύθερης βούλησης όσον αφορά την υπεύθυνη συμπεριφορά του ατόμου απέναντι στους κανόνες και στις πιθανές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η παράβασή τους. Εάν δεν έβρισκε θέση στο σχήμα του για την ελεύθερη βούληση, θα οδηγούνταν στο να μη μπορεί να θεμελιώσει την προσωπική υπαιτιότητα και θα αναγκαζόταν να αντιταχθεί σε κάθε μορφή τιμωρίας, καταστολής ή σωφρονισμού.^[145]

Εμφανώς η εξελικτική ματιά που ο Χάγιεκ επιλέγει πάνω σε ένα σύνολο ζητημάτων δεν σημαίνει και αποδοχή όλων των πιθανών εξελικτικών ερμηνειών. Κρατώντας αποστάσεις από τις προσεγγίσεις της κοινωνικής βιολογίας, ο Χάγιεκ τονίζει πως η διόγκωση των κοινωνιών, από τις κοινωνίες της φυλής στη *Μεγάλη Κοινωνία*, υπήρξε εξαιρετικά πρόσφατη και ταχεία για να μπορεί να εξηγηθεί με βιολογικές αναφορές. Θεωρεί πως τα ενστικτώδη ανθρώπινα ηθικά συναισθήματα, υπαρκτά και παρά τα όποια θετικά τους, δεν συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Κατ' ακολουθία, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως ο Χάγιεκ ομολογεί την αποξένωση που επήλθε κατά τη μετάβαση του ανθρώπου στον σύγχρονο κόσμο, με τη ματαιώση βαθιών συναισθημάτων και της ικανοποίηση που αυτά προκαλούν. Οι άνθρωποι εξαναγκάζονται στο να απωθήσουν τα συναισθήματα αυτά, μιας δεν είναι λειτουργικά στα πλαίσια της Μεγάλης Κοινωνίας. Όταν τα χρησιμοποιούν ως οδηγό της δράσης τους, δεν καταφέρουν πλέον όλα εκείνα στα οποία αποβλέπουν: Οι προσπάθειες τους για βοήθεια προς τους άλλους είναι λιγότερο επιτυχημένες. Μάλιστα, στα σύγχρονα πλαίσια, η δράση με γνώμονα ιδιοτελείς σκοπούς ενίοτε επιφέρει περισσότερη βοήθεια στους τρίτους σε σχέση με τη δράση που προκύπτει από ανιδιοτελείς επιδιώξεις.^[146] Παρότι όμως οι άνθρωποι έχουν εν αρχή τις δικές τους, όχι κατ' ανάγκη ιδιοτελείς επιδιώξεις, στη συνέχεια της ζωής τους οι αρέσκειες και οι προτιμήσεις τους, τα ίδια τους τα θέλω, δεν παραμένουν απαραίτητα σταθερά. Πρόκειται περί μιας ακόμη απόκλισης της χαγιεκιανής θεωρίας από την οικονομικοεπιστημονική ορθοδοξία. Έχει ήδη τονιστεί πως για τον Χάγιεκ οι αλληλεπιδράσεις στα πλαίσια των κοινωνικών θεσμών οδηγούν στη συσσώρευση γνώσης, διαδικασία η οποία είναι απίθανο να μην επιφέρει και κάποιες αλλαγές στις προτιμήσεις των ανθρώπων.^[147]

---

[145] McNamara, Peter. *On Hayek's Unsentimental Liberalism. FA Hayek and the Modern Economy*. Palgrave Macmillan, New York, 2013: 22.

[146] Ο.π.: 24.

[147] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 296.

5.1.5. Η αγορά

Έχει καταστεί σαφές μέχρις αυτού του σημείου πως ο Χάγιεκ δεν υπερασπίζεται την αγορά ως μια θεωρητική, στατική κατάσταση βέλτιστων αποτελεσμάτων ή μια προβολή των οικονομικών υποθέσεων περί ωφέλειας, αλλά ως ένα υπαρκτό, δυναμικό θεσμικό εργαλείο που διευκολύνει τη χρήση της κατακερματισμένης γνώσης, ως μια *διαδικασία*. Ο Χάγιεκ πιστεύει πως η υιοθέτηση της αγοράς προέκυψε ιστορικά μέσα από κάποια απροσδιόριστη διαδρομή ορισμένων πρακτικών, οι οποίες εντούτοις συχνά δεν κατάφεραν να κερδίσουν άμεσα την αρέσκεια πολλών ατόμων. Πάντως η επικράτησή τους σημαίνει ότι πλέον δεν είναι δυνατόν να εγκαταλειφθούν χωρίς ένα τεράστιο κόστος: Είναι απολύτως απαραίτητες για ένα μοντέλο κοινωνίας το οποίο περικλείει μεγάλους αριθμούς ανθρώπων. Η κανονιστική απομάκρυνσή τους ενδέχεται να οδηγήσει ακόμη και σε μείωση του πληθυσμού.^[148] Ο μηχανισμός τιμών της αγοράς παρέχει γνώση «*την οποία όλοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν, αλλά και την οποία κανείς από αυτούς δεν θα διέθετε στην απουσία της διαδικασίας της αγοράς,*» γνώση «*συστημική ή ολιστική, γνώση άγνωστη και άδηλη σε οποιοδήποτε από τα στοιχεία του συστήματος της αγοράς, αλλά δεδομένη σε όλα εκείνα μέσω της λειτουργίας του συστήματος καθ'αυτού.*»

Συμπερασματικά, η αγορά ως σύστημα είναι αδύνατο να αντικατασταθεί αλλά ακόμη και να υποκατασταθεί από σκιάδη συστήματα τιμολόγησης ή να διορθωθεί μέσα από χειρουργικές παρεμβάσεις: Η γνώση που κινητοποιεί είναι προσβάσιμη μόνο μέσω της ακεραιότητας της ίδιας.^[149] Αυτή η κινητοποίηση ευρύτατης γνώσης είναι που απαιτείται για τη συντήρηση των σημερινών κοινωνιών κατά τον Χάγιεκ, γι' αυτό και η αγορά έγινε ευρέως αποδεκτή. Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν πως η αγορά έχει αυξήσει τις δυνατότητες για ικανοποίηση των επιθυμιών όλων τους. Έτσι, παρά τον κίνδυνο τον οποίο όλοι τους ατομικά και συλλογικά διατρέχουν να οδηγηθούν στην αποτυχία, η οποία πράγματι είναι μια υπαρκτή πιθανότητα μέσα στο σύστημα της αγοράς, έμαθαν να την αποδέχονται ως έχει, ως ένα σύστημα ανταμοιβής το οποίο βρίσκεται έξω από τον έλεγχο τους κι εγείρει κάποια αβεβαιότητα.^[150]

[148] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 358.

[149] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 37.

[150] Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012: 234.

Η αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς είναι συνάρτηση της ιδιότητάς της ως *αυθόρμητης τάξης*, ως ενός θεσμού ο οποίος εξελίσσεται δίχως χειραγώγηση. Η μετατροπή της σε άκαμπτο *οργανισμό* θα σήμανε και τον πολιτικό της έλεγχο, τον καθορισμό των αποτελεσμάτων της υπέρ συγκεκριμένων ομάδων πίεσης. Η οικονομία θα μετατρεπόταν σε παίγνιο μηδενικού αθροίσματος, στο οποίο τα οφέλη κάποιου είναι οι απώλειες κάποιου άλλου και οι άνθρωποι δεν ασκούσαν προσπάθεια για την επίτευξη οικονομικών στόχων αλλά για την πολιτική επικράτηση.^[151] Σε ένα τέτοιο περιβάλλον μειωμένης οικονομικής προσπάθειας, αναμενόμενο αποτέλεσμα είναι ο περιορισμός του παραγόμενου προϊόντος, οπότε και οι πόροι να μην επαρκούν για τη διόγκωση της κοινωνίας· η ύπαρξη της αγοράς, αντίθετα, εξωθεί τους ανθρώπους σε ένα οικονομικό παίγνιο θετικού αθροίσματος, το οποίο επιτρέπει σε πολλές περιπτώσεις να βγαίνουν όλοι κερδισμένοι.

Σε ό,τι αφορά τους μηχανισμούς που επιτρέπουν στην αγορά να λειτουργήσει, ο Χάγιεκ διατείνεται πως η οικονομική θεωρία δεν έχει δώσει πειστικές απαντήσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά το πως ακριβώς επιτυγχάνεται ο συντονισμός της δράσης στα πλαίσια της. Αυτό διότι κέντρο της προσοχής των οικονομολόγων αποτελούσε η κατάσταση ισορροπίας και όχι η διαδρομή που οδηγούσε σε αυτήν.^[152] Αν και δεν θεώρησε πως ο ίδιος είχε μια ολοκληρωμένη απάντηση, τόνισε τη διάσταση της *οικονομίας της γνώσης* η οποία επιτυγχάνεται διαμέσου της αγοράς, δηλαδή της πυκνότητας της πληροφορίας που φέρει κάθε σήμα τιμής: « [...] *μόνο η πιο απαραίτητη πληροφορία μεταφέρεται και μεταφέρεται μόνο σε όσους αφορά.*» Σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση, η αγορά είναι πράγματι μια μηχανή που επιτρέπει στα άτομα την παρακολούθηση δεικτών και την έγκαιρη αντίδραση στις κινήσεις τους.^[153] Εμπλέκει ανθρώπους οι οποίοι κατέχουν περιορισμένη γνώση με τέτοιον τρόπο, ώστε παράγονται αποτελέσματα τα οποία στα θεωρητικά μοντέλα απαιτούν τέλεια πληροφόρηση και απόλυτο ορθολογισμό.^[154]

Αυτή η θέση βέβαια είχε και τους επικριτές της, οι πιο επιφανείς εκ των οποίων την αμφισβήτησαν από θέση ριζικού υποκειμενισμού· προσήλθαν ισχυριζόμενοι πως το κλειδί του προβληματισμού δεν μπορεί να βρίσκεται στην πληροφορία που μεταφέρει η αγορά, καθώς κάθε τέτοια πληροφορία ερμηνεύεται εντελώς υποκειμενικά και το πραγματικό περιεχόμενο κάθε σήματος είναι αμφίβολο. Όμως για τον Χάγιεκ οι τιμές δεν υφίστανται

---

[151] Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. *NYUJL & Liberty* 1, 2005: 230.

[152] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013: 388.

[153] Hayek, F. A. *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press, 1948: 86-87.

[154] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 336.

αποκομμένες από άλλα στοιχεία: Υπάρχουν μέσα σε ένα δίκτυο πολλαπλών θεσμών και κανόνων, κρατικού δικαίου και κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο συνεπικουρεί στη διάχυση της πληροφορίας. Όπως τονίστηκε και νωρίτερα, η δράση των ανθρώπων κατά τον Χάγιεκ εκδηλώνεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο που τους επιτρέπει να έχουν εύστοχες προσδοκίες για τη συμπεριφορά των υπολοίπων.^[155] Στα πλαίσια της χαγιεκιανής σύλληψης της αγοράς, τα στοιχεία του προβλέψιμου και του απρόβλεπτου συνυπάρχουν αρμονικά, αλληλοσυμπληρώνονται ως *γιν και γιάνγκ* και συμβάλλουν από κοινού στη δυνατότητα των ανθρώπων να επιτυγχάνουν τους στόχους τους. Η αβεβαιότητα δεν μπορεί να εξαλειφθεί στην ολότητά της, παρά μόνο είναι δυνατόν να αποφευχθεί ένα μέρος της.^[156] «κάθε οικονομική θεωρία η οποία αγνοεί την άγνοια έχει κερδίσει ακρίβεια με το κόστος μιας μοιραίας αποσύνδεσης από την πραγματικότητα.»^[157] Αυτή η προσέγγιση σίγουρα απέχει από τη νεοκλασική η οποία, προσπερνώντας τους πραγματικούς οικονομικούς γρίφους που καλούνται να λύσουν άνθρωποι, παγιδεύεται στο να υποδεικνύει ασύνετα πως η αγορά επιφέρει τα βέλτιστα δυνατά αποτελέσματα. Για τον Χάγιεκ τα κανονιστικά κριτήρια αξιολόγησης, όπως αυτό της οικονομικής βελτιστοποίησης, είναι ακατάλληλα για την αξιολόγηση της αγοράς. Δεν εστιάζει σε απόλυτα κριτήρια αποτελεσματικότητας, αλλά σε περισσότερο σχετικιστικά, τα οποία έχουν να κάνουν με τη θέση και τις ανάγκες κάθε ανθρώπου εντός της οικονομίας.^[158]

5.1.6. Πολιτική θεωρία

Ο κλασικός φιλελευθερισμός του Διαφωτισμού θεμελιώνει μια πολιτική θεωρία με βάση την οποία το κράτος είχε ως αποκλειστικό ρόλο και υποχρέωση να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας. Τα δικαιώματα αυτά γίνονται αντιληπτά είτε ως *φυσικά* είτε γενικότερα ως θεμελιώδη για την ανθρώπινη υπόσταση. Η σκωτσέζικη παράδοση φιλελευθερισμού σε γενικές γραμμές θεμελιώνει μια όμοια πολιτική πρόταση· διαφοροποιείται όμως ως προς το ότι είναι *συνεπειοκρατική*. Δεν αποδίδει αυτόν τον ρόλο στο κράτος ως δέοντα, ως τον μόνο ηθικά αποδεκτό, αλλά ως τον κοινωνικά επωφελέστερο για το μεγαλύτερο δυνατό μέρος του συνόλου. Σε αυτήν τη βάση επιχειρηματολόγούσε και ο Σμιθ περί του πλούτου των εθνών, με τον Χάγιεκ να κινείται σε

[155] Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013: 390-391.

[156] Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012: 234.

[157] Friedman, Jeffrey. *Popper, Weber, and Hayek: The epistemology and politics of ignorance*. *Critical Review*, Volume 17, 2005: xxvii.

[158] Ο.π.: 399-400.

ανάλογα πλαίσια. Η αποστροφή προς την κρατική παρέμβαση έχει ως σκοπό την όσο το δυνατόν ανεμπόδιστη ανάπτυξη αυθόρμητων τάξεων σε πολλαπλά επίπεδα του ανθρώπινου βίου. Ζητείται από το κράτος να παρέμβει μονάχα για να καταστείλει πράξεις οι οποίες παρεμποδίζουν ή υποσκάπτουν την ανάδυση αυθόρμητων τάξεων αναμεταξύ ανθρώπων που δρουν με δική τους απόφαση και για τους δικούς τους σκοπούς. Οι αυθόρμητες τάξεις κρίνονται ως εκ φύσεως λειτουργικές σε ιστορικό βάθος, διότι σε περίπτωση που δεν διαθέτουν αυτά τα χαρακτηριστικά εγκαταλείπονται από τα ίδια τα άτομα που τις οικοδόμησαν. Ως αυτορυθμιζόμενοι θεσμοί βελτιώνονται ενδογενώς, προσαρμόζονται, υπόκεινται σε εξελικτικό ανταγωνισμό και αν αποτύχουν διαλύονται αυτόματα. Το ίδιο το κράτος συνίσταται σε αυτούς, κατά τη χαγιεκιανή πολιτειολογία.

Ο χαρακτηριστικός σκεπτικισμός της σκωτσέζικης παράδοσης απέναντι στις δυνατότητες του ορθολογισμού οδηγεί στην απαίτηση προς τους θεσμούς να αποδεικνύουν εμπράκτως τη χρησιμότητά τους, όντας αδιάφορο το αν η χρησιμότητα αυτή μπορεί εκ των προτέρων ή εκ των υστέρων να εκλογικευτεί και να προσδιοριστεί λεκτικά. Αυτού του τύπου οι θεσμοί προκρίνονται απέναντι σε κανονιστικά προσχεδιασμένους, διότι η εφαρμογή ενός σχεδίου συναντά πάντα πρακτικές δυσκολίες για τις οποίες είναι αδύνατον να υπάρξει πρόβλεψη. Επίσης, στην κατάστρωση ενός τέτοιου σχεδίου χρησιμοποιείται πάντοτε ελάχιστη γνώση σε σχέση με αυτήν που μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατά τη συνεργασία μεταξύ ειδικευμένων και άμεσα εμπλεκόμενων ανθρώπων. Η τοπικά και χρονικά πλαισιωμένη γνώση και ο ελεύθερος πειραματισμός με γνώμονα αυτήν είναι που μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο για την κάτωθεν ανάπτυξη μηχανισμών επίλυσης προβλημάτων. Αυτή αντιπαρατίθεται σε και προτιμάται από τις εξ' άνωθεν απόπειρες επιβολής μηχανισμών επίλυσης προβλημάτων, βασισμένες συνήθως σε εξωπραγματικές εικασίες και φανταστικές συλλήψεις.^[159]

Η ατομική ελευθερία που απαιτείται για την ανάπτυξη αυθόρμητων τάξεων κατ' αυτό το μοτίβο, περνάει μέσα από το κράτος δικαίου, σύμφωνα με τον Χάγιεκ. Το κράτος δικαίου είναι που εγγυάται τους δυο βασικότερους πυλώνες της ελευθερίας: Την αναγνώριση της παραβίασής από την κρατική εξουσία σφαίρας του ιδιωτικού, η οποία αποδίδεται στα μέλη της κοινωνίας των πολιτών κι εξασφαλίζεται μονάχα έχοντας το πρωτείο εν σχέση με το κράτος, αλλά και τη διάκριση των εξουσιών η οποία λειτουργεί ως θεσμική ασπίδα της

---

[159] Horwitz, Steven. *From Smith to Menger to Hayek: liberalism in the spontaneous-order tradition*. *The Independent Review* 6.1, 2001: 92-95.

ιδιωτικής σφαίρας απέναντι σε πιθανές τάσεις κρατικής παρεκτροπής. Η παγίωση ενός ποιοτικού κράτους δικαίου περνάει μέσα από τον χαρακτήρα των νόμων, οπότε και αυτοί αρμόζει να είναι αφηρημένοι, γενικοί και ανεξάρτητοι.^[160] Οι θεσμοί τους κράτους οφείλουν να έχουν έναν αποκλειστικά *αρνητικό* ρόλο, δηλαδή να παρεμποδίζουν συμπεριφορές παραβίασης της σφαίρας των ατομικών δικαιωμάτων. Σε αυτήν την προσέγγιση υπονοείται μια ικανότητα της κοινωνίας των πολιτών για *αυτορύθμιση*, η οποία σημαίνει τον εκτοπισμό της πολιτικής από την ιδιωτική σφαίρα.^[161]

Το ίδιο το κράτος δικαίου και η διαίωσή του αποτελεί μια αυθόρμητη τάξη για τον Χάγιεκ, δηλαδή δεν είναι προϊόν προσχεδιασμού. Υπό αυτό ωστόσο υφίσταται μια ταξική δομή, καθότι είναι αναπόφευκτα περισσότερο αντιπροσωπευτικό των συμφερόντων συγκεκριμένων ατόμων. Τα άτομα αυτά συνηθέστερα είναι οργανωμένα σε ομάδες με αποτελεσματικά σχέδια κανόνων και λειτουργική ευταξία. Η ταξική δομή διαμορφώνει την ιεραρχία και τη διαστρωμάτωση στην κοινωνία, χωρίς ωστόσο να πρόκειται για αποτέλεσμα κάποιας στοχευμένης βούλησης, αλλά για τυχαιότητα. Ο κορμός της πολιτικής και πολιτειακής θεωρίας του Χάγιεκ δεν βασίζεται στην πρωτοτυπία όσο στη συνέχιση της παράδοσης του συνταγματικού φιλελευθερισμού του 18^{ου} αιώνα: Αντλεί από τον Χιούμ τη σύλληψη μιας *«φιλελεύθερης, προοδευτικής αριστοκρατίας, η οποία είναι ανοιχτή στην αλλαγή, την καινοτομία και την εργατικότητα.»*^[162] Μέσα από αυτό το πολιτικοθεωρητικό σχήμα προσεγγίζει την απάντηση στο βασικό ερώτημα το οποίο διατρέχει το έργο του, το οποίο συνοψίζεται εύστοχα από τον Κόλντουελ ως εξής: *«Ποιο σετ θεσμικών ρυθμίσεων μπορεί να βοηθάει περισσότερο τα άτομα να παίρνουν καλύτερες αποφάσεις και να κάνουν καλύτερη χρήση της γνώσης τους;»*^[163]

5.1.7. Κριτική της νεοκλασικής επιστημολογίας

Ο Χάγιεκ έβλεπε την οικονομία σαν έναν ζωντανό οργανισμό και όχι σαν μηχανή, με αποτέλεσμα να στραφεί σε επιστημολογικές αναθεωρήσεις όσον αφορά τα οικονομικά, αλλά έπειτα και όσον αφορά κρίσιμες πτυχές της κοινωνικής θεωρίας. Επεδίωξε μια θωράκιση των

---

[160] Cristi, F. R. *Hayek and Schmitt on the Rule of Law. Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 17.3, 1984: 521.

[161] Ο.π.: 532.

[162] Ο.π.: 534.

[163] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 286.

θέσεών του μέσα από τη διαλεκτική του οικονομικού με το κοινωνικό.^[164] Τούτο ήταν ένα απαραίτητο βήμα για τον ίδιο, διότι αντιμετώπιζε τα κοινωνικά φαινόμενα (ως αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης) ως εξαιρετικά περίπλοκα συγκριτικά με τα φυσικά φαινόμενα (ως αντικείμενο της θετικής επιστήμης.) Εκτιμούσε, φερειπείν, πως κατά τη διάρκεια μιας παρατήρησης παρουσιάζονται δυσκολίες στο να διαπιστωθεί αν μια συγκεκριμένη κοινωνική επίδραση είναι παρούσα ή όχι,^[165] ενώ το μόνο το οποίο είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί είναι η ύπαρξη των *υποθέσεων* της κοινωνικής θεωρίας που εξετάζεται εμπειρικά.^[166] Στα πλαίσια αυτών των προβληματισμών του επιδόθηκε σε μια εκτεταμένη κριτική του *επιστημονικισμού*: Επιστημονικισμό ονομάζει την εφαρμογή των μεθόδων της θετικής επιστήμης στην εννοιολογικά σύνθετη και υποκειμενικά προσδιορισμένη κοινωνική επιστήμη. Η επίκληση αυτής της μεθόδου ως δικαιολόγηση για τον έλεγχο της κοινωνίας, ή αλλιώς η «*φόρμουλα πως, εφόσον ο άνθρωπος δημιούργησε ο ίδιος τους θεσμούς της κοινωνίας και του πολιτισμού, θα πρέπει επίσης να μπορεί να τους τροποποιήσει κατά βούληση έτσι ώστε να ικανοποιεί τους πόθους ή τις επιθυμίες του,*» ονομάζεται από τον ίδιο *κονστρουκτιβισμός*.^{[167][168]} Με άλλα λόγια, «*κονστρουκτιβισμός είναι το σφάλμα πως η τάξη την οποία ανακαλύπτουμε –στη φύση, στα μυαλά μας και στην κοινωνία– έχει τοποθετηθεί εκεί από κάποιον νου που τη σχεδίασε.*»^[169]

Για τον Χάγιεκ το κεντρικό πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης δεν είναι αυτό του καταμερισμού της εργασίας, αλλά ένα αρκετά παρόμοιο το οποίο όμως έχει μελετηθεί πολύ λιγότερο, αυτό της κατανομής της γνώσης. Ένα τέτοιο πρόβλημα δεν είναι πρόβλημα συγκεκριμένων δεδομένων τα οποία μπορούν να εκφραστούν ικανοποιητικά μέσα από τη γλώσσα, αλλά ένα πρόβλημα πρακτικών δεξιοτήτων και συνηθειών, που έχουν υιοθετηθεί κοινωνικά και χρησιμοποιούνται σε απτές καταστάσεις.^{[170][171]} Συνεπώς, ισχυρίζεται πως η κατάλληλη μεθοδολογία για την οικονομική επιστήμη περνά μέσα από την «*απομείωση των συναθροιστικών δηλώσεων στα μικροοικονομικά τους θεμέλια,*»^[172] έχοντας όμως υπόψη πως για εκείνον τα μικροοικονομικά θεμέλια και δεδομένα είναι πολύ πιο σύνθετα από την απλή επιδίωξη ιδιοτελών σκοπών και τη μεγιστοποίηση της ωφέλειας. Εξαντλούνται μόνο στα όρια

[164] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 10.

[165] Friedman, Jeffrey. Popper, Weber, and Hayek: *The epistemology and politics of ignorance*. *Critical Review*, Volume 17, 2005: viii.

[166] Hayek, Friedrich A. *The facts of the social sciences*. *Ethics* 54.1, 1943: 11.

[167] Kresge, Stephen, and Leif Wenar, eds. *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*. Routledge, 2005: 7.

[168] Ο.π.: 13.

[169] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 29.

[170] Hayek, Friedrich August. *Individualism and economic order*. University of Chicago Press, 1948: 50.

[171] Βλ. υποσημείωση 169: 35.

[172] Ο.π.: 84.

της ανθρώπινης προσωπικότητας και των δυνατοτήτων του ανθρώπου να προσαρμόζεται μέσα σε αυθόρμητες τάξεις. Ως μέρος αυθόρμητων τάξεων, ο άνθρωπος αφενός αξιοποιεί και παράγει γνώση την οποία δεν συνειδητοποιεί, αφετέρου εκπαιδεύεται εμπειρικά στις περισσότερο αποδοτικές αντιδράσεις έναντι απλών σημάτων, τα οποία ουσιαστικά τον ενημερώνουν διαμέσου της διαίσθησης του για σύνθετα φαινόμενα. Η πρόταση του Χάγιεκ για την αυστριακή επιστημολογία, παρά το ότι είχε διατυπωθεί στο πρώιμο έργο του, δείχνει να πληροί αυτά τα κριτήρια: Ρεαλιστική οικονομική επιστήμη είναι μόνο η μικροοικονομική, η οποία αφορά στη μελέτη εξαιρετικά σύνθετων ιστών *σχετικών* τιμών, μεταβαλλόμενων μέσα στον χρόνο.

Η στατιστική μακροοικονομική προσέγγιση, δεκαετίες τώρα κυρίαρχη στον ακαδημαϊκό χώρο των οικονομικών, δεν περιλαμβάνει μέρη ούτε για τα μειονεκτήματα της εμπειρικής μεθόδου στην κοινωνική επιστήμη, ούτε για τις μεταβολές στις σχετικές τιμές. Παρά το ότι της αναγνωρίζει κάποιες χρησιμότητες, ο Χάγιεκ είναι σαφής ως προς το ότι κατά την οικονομετρική μελέτη συναθροιστικών μεγεθών δεν μπορεί να αποτραπεί ο τεράστιος κίνδυνος καταγραφής ή επικύρωσης υποτιθέμενων αιτιακών σχέσεων οι οποίες δεν υφίστανται στην πραγματική οικονομία.^[173]

5.2. Οι προτάσεις του Χάγιεκ στο επίπεδο της πρακτικής πολιτικής

Λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία του περί αυθόρμητων τάξεων, η κατανόηση του νομικού πλαισίου ως κομματιού των κοινωνικών τρόπων αποκτά χαρακτήρα δεδομένου στο έργο του Χάγιεκ. Οι κοινωνίες γεννούν μόνες τους τα κατάλληλα νομικά πλαίσια, καθότι κι αυτά συναποτελούν την εκάστοτε αυθόρμητη τάξη. Η επιβολή νόμων έξωθεν οδηγεί στην αποτυχία τους, καθώς τότε αυτοί είναι ξένο σώμα στις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, τις παρεμποδίζουν αντί να τις διευκολύνουν. Διαπιστώνουμε από πολλά παραδείγματα χωρών του Τρίτου Κόσμου πως η απόπειρα μεγάλων δυνάμεων να τους επιβάλλουν τον δρόμο του εκσυγχρονισμού οδήγησε σε αστάθεια, εμφύλιους πολέμους κι επαναστάσεις· οι κοινωνίες αυτές οδηγούνταν αντανεκλαστικά στο να προσπαθούν να αποβάλλουν τα ξενόφερτα έθιμα.^[174] Τέτοιες απόπειρες επιβολής νομικών κανόνων μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως μια μορφή *κεντρικού σχεδιασμού*, αυτήν τη φορά στο διεθνές περιβάλλον. Όμως θα ήταν

---

^[173] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 83.

^[174] Ο.π.: 114.

αβάσιμο να ισχυριστεί κανείς πως ο Χάγιεκ απορρίπτει κάθε μορφή κεντρικού σχεδιασμού. Ασφαλώς και θεωρούσε πως ένα επίπεδο κεντρικού σχεδιασμού είναι αναπόφευκτο. Το ζητούμενο για εκείνον ήταν ο κεντρικός σχεδιασμός να περιορίζεται σε «ένα σύστημα γενικών κανόνων, εξίσου εφαρμοστέων σε όλους τους ανθρώπους και προγραμματισμένων να είναι μόνιμοι (ακόμη κι αν υπόκεινται σε αναθεώρηση με τη μεγέθυνση της γνώσης,) που παρέχει ένα θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι αποφάσεις περί του τι θα γίνει και του πως θα βγαίνουν τα προς το ζην αφήνονται στα άτομα.» Με βάση τα κριτήριά του, είναι θεμιτό το «να σχεδιάσουμε ένα σύστημα στο οποίο δίνεται στην ατομική πρωτοβουλία το πλατύτερο δυνατό πεδίο και η καλύτερη ευκαιρία να φέρει αποτελεσματικό συντονισμό της ατομικής προσπάθειας.»^[175]

Ο Χάγιεκ γενικότερα προέβην στον διαχωρισμό *Νόμου* (εδώ με κεφαλαίο το γράμμα Ν, για να διαχωρίζεται από τη συνήθη χρήση του όρου) και *θέσης*: Για εκείνον το πρώτο αφορά αρχές έμφυτες στην κοινωνική ζωή, ενώ το δεύτερο αποτελεί τη νομοθεσία. Είναι η πλειοψηφική δημοκρατία σε συνδυασμό με τον νομικό θετικισμό που άρουν αυτόν τον διαχωρισμό και ταυτίζουν τις πλειοψηφούσες πολιτικές πλατφόρμες με τον *Νόμο* στην ευρεία του μορφή. Όσο η συνείδηση του διαχωρισμού *Νόμου* και *θέσης* υφίσταται, όσο το πολιτικό σώμα αναγνωρίζω πως κάθε φορά αποφασίζει μόνο για τη *θέση*, το πολιτικό σύστημα κατά τον Χάγιεκ αποτελεί μια *δημαρχία* με περιορισμένες κυβερνητικές αρμοδιότητες. Η πρότασή του για την επίτευξη αυτού είναι το νομοθετικό σύστημα να υποστηρίζεται από δυο νομοθετικά σώματα, προκειμένου να υπάρχει έλεγχος των νομοθετικών λειτουργιών. Με αυτόν τον τρόπο θεωρεί πως ο *Νόμος*, στον πυρήνα του οποίου βρίσκεται η ατομική ελευθερία, θα μπορούσε να τύχει υπεράσπισης από τη δικαστική εξουσία ανεμπόδιστα.^[176] Συγκεκριμένα, η πρόταση του αφορά τη θεσμοθέτηση μιας Άνω Βουλής, η οποία θα είναι επιφορτισμένη με το να ψηφίζει αποφάσεις που θα θέτουν τα όρια στην άσκηση της εξουσίας της Κάτω Βουλής: η Κάτω Βουλή με τη σειρά της, μέσα στα δοθέντα όρια, θα ψηφίζει την κοινή νομοθεσία με βάση την ημερήσια διάταξη. Ευρύτερα, κατά τον Χάγιεκ «η δημοκρατία είναι ουσιαστικά ένα μέσο, ένα ωφελμιστικό όχημα για τη διαφύλαξη της εσωτερικής ειρήνης και της ατομικής ελευθερίας,»^[177] καθώς θεωρούσε πως η *οικονομική* ελευθερία είναι προαπαιτούμενο για την *πολιτική*, ενώ το αντίστροφο δεν ισχύει.^[178]

[175] Caldwell, Bruce. *Socialism and War: Essays, Documents, Reviews*. Chicago: University of Chicago Press, 1997: 194.

[176] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 69.

[177] Hayek, F. A. *The Road to Serfdom (Routledge Classics.)* 2001: 73.

[178] Geddes, John M. *New Vogue for Critic of Keynes*. The New York Times, 07 Μαΐου 1979.

(<https://www.nytimes.com/1979/05/07/archives/new-vogue-for-critic-of-keynes-von-hayek-still-abhors-big.html/>)

Χωρίς αυτό το προκαθορισμένο πλαίσιο για την άσκηση της νομοθετικής εξουσίας, το πολίτευμα για τον Χάγιεκ θα κινδύνευε να μπει σε έναν δρόμο χωρίς επιστροφή προς τον ολοκληρωτισμό, θα αποτελούσε δηλαδή μια δημοκρατία μη βιώσιμη. Ο ίδιος έχει επιπλέον υποστηρίξει πως «η ελεύθερη επιλογή πρέπει να ασκείται περισσότερο στην αγορά παρά στην κάλπη,» αλλά και πως μια δικτατορία στην οποία υπάρχει κράτος δικαίου και διάκριση λειτουργιών να περιορίζουν την κυβερνητική πρωτοβουλία, είναι ένα καθεστώς περισσότερο ελεύθερο από μια δημοκρατία χωρίς περιορισμούς.^[179] Η τάση για οικονομικό σχεδιασμό κατά την άποψή του αποτελεί προϊόν του θεσμού της καθολικής ψηφοφορίας, θεσμού στον οποίο κατά τα άλλα αναγνώριζε τεράστια διαδικαστική χρησιμότητα για την ειρηνική επίλυση πολιτικών διαφωνιών, τουλάχιστον όσο συνυπήρχε με μια σαφή οριοθέτηση της κυβερνητικής εξουσίας.^[180]

5.2.1. Πολιτικοί ηγέτες και δημοκρατία μεταπολεμικά

Εντοπίζεται αξία στο να γίνει αναφορά σε περιπτώσεις άμεσης επιρροής του Χάγιεκ στην άσκηση πολιτικής, ασφαλώς έξω από την έμμεση επίδραση που μπορεί να είχε λόγω της απήχησης των κειμένων του. Ο Χάγιεκ συχνά καταγραφόταν στα ΜΜΕ αφενός ως υποστηρικτής των πολιτικών του Αουγούστο Πινοσέτ (και πράγματι χαρακτήρισε το έργο του τελευταίου ως «απολύτως φανταστικό,»^[181]) αφετέρου ως ο μέντορας της Μάργκαρετ Θάτσερ κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής της. Ο Χάγιεκ ταξίδεψε δυο φορές στη Χιλή, το 1977 και το 1981, όπου και συναντήθηκε με τον Πινοσέτ,^[182] ενώ μεταξύ Χάγιεκ και Θάτσερ υπήρξε αλληλογραφία και αλληλοθαυμασμός, η πρώην Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου όμως δεν τον συμβουλευόταν σε τοπικά πολιτικά ζητήματα.^[183] Ο ίδιος δήλωσε κατά το 1980 πως η διατήρηση της ισχύος του Ηνωμένου Βασιλείου στον παγκόσμιο χάρτη περνούσε μέσα από τη διακυβέρνηση του Συντηρητικού Κόμματος της Θάτσερ και συγκεκριμένα τις πολιτικές της αναθεώρησης των προνομίων των συνδικάτων, του ελέγχου του πληθωρισμού και την αγνόηση της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης.^[184] Ομοίως, το 1983 υπεραμύνθηκε της πολιτικής του Ρόναλντ Ρήγκαν, τότε Προέδρου των Ηνωμένων

[179] Hayek, F. A. Από επιστολή στους *Times of London*, 11 Ιουλίου 1978.

[180] Irving, Sean. *Limiting democracy and framing the economy: Hayek, Schmitt and ordoliberalism. History of European Ideas* 44.1, 2018: 114.

[181] Geddes, John M. *New Vogue for Critic of Keynes*. The New York Times, 07 Μαΐου 1979.

(<https://www.nytimes.com/1979/05/07/archives/new-vogue-for-critic-of-keynes-von-hayek-still-abhors-big.html/>)

[182] Βλ. Caldwell, Bruce, and Leonidas Montes. *Friedrich Hayek and his visits to Chile*. *The Review of Austrian Economics* 28.3, 2015: 261-309.

[183] Ebenstein, Alan. *Friedrich Hayek: a biography*. St. Martin's Press, 2014: 333.

[184] Ο.π.: 337.

Πολιτειών Αμερικής, σχολιάζοντας πως εκείνος βρισκόταν στη σωστή κατεύθυνση όσον αφορά την άσκηση πολιτικής και πως χρειαζόταν χρόνο.^[185] Πρόκειται περί μιας *αυταρχικής μετακίνησης* του Χάγιεκ τη δεκαετία του '70, κατά την οποία θα εμπιστευόταν ακόμη κι έναν «έντιμο» δικτάτορα να εγκαθιδρύσει μια «περιορισμένη δημοκρατία» απέναντι στην ισχύ των συνδικάτων και των σοσιαλιστών, σε ένα προσωρινό, μεταβατικό καθεστώς το οποίο εντούτοις μακροχρόνια θα συνέβαλλε στη θωράκιση της δημοκρατίας απέναντι στον ολοκληρωτισμό. Πραξικοπήματα όπως αυτό του Πινοσέτ τα αντιλαμβάνονταν ως προστασία της δημοκρατίας από τον ίδιο της τον εαυτό.^[186]

5.2.2. Το δίκτυ ασφαλείας

Η χαγιεκιανή σύλληψη του δικτύου ασφαλείας και των βασικών κρατικών παροχών ταιριάζει με πολλές πτυχές υφιστάμενων δομών. Σε δομές όπως τα σχολεία, τα πανεπιστήμια ή οι στρατιωτικές μονάδες, η διοικητική αρχή (καθηγητής, διευθυντής, ανώτερος τη τάξει) πάντοτε διατυπώνει με σαφήνεια τους κανόνες οι οποίοι είναι κοινοί για όλους και ρυθμίζουν τα όρια της συμπεριφοράς και τα κριτήρια της αξιολόγησής τους. Ωστόσο, όταν ένα άτομο αντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες στην προσαρμογή ή συναντά απρόσμενα εμπόδια, τυγχάνει ιδιαίτερης μεταχείρισης υπό την έννοια πως βοηθείται και προστατεύεται για να καταφέρει να ανταποκριθεί καλύτερα. Αυτό το οποίο δεν συμβαίνει σε καμία περίπτωση είναι η αλλοίωση του αποτελέσματος της προσπάθειάς του: Ουδείς μαθητής ή φοιτητής λαμβάνει υψηλούς πλασματικούς βαθμούς ως βοήθεια, ουδείς στρατιωτικός λαμβάνει ευνοϊκή κρίση. Η μέριμνα σε αυτές τις περιπτώσεις αποσκοπεί στο να βοηθηθούν οι άνθρωποι στο να πετυχαίνουν οι ίδιοι καλύτερα αποτελέσματα, όχι στο να τους χαριστεί ένα αποτέλεσμα το οποίο δεν πέτυχαν.^[187] Υπ' αυτήν την έννοια, η αναδιανομή εισοδήματος αποτελεί παραβίαση των κανόνων της αγοράς, ενώ οι πολιτικές δικτύου ασφαλείας όχι.

6. Κριτικές

6.1. Αγορά, ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη

[185] Περιοδικό *Encounter*, τεύχος Μαΐου 1983.

[186] Irving, Sean. *Limiting democracy and framing the economy: Hayek, Schmitt and ordoliberalism. History of European Ideas* 44.1, 2018: 115, 122-124.

[187] Για την αντίληψη της αναλογίας αυτής, βλ. Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 350-352.

Στα πλαίσια της συλλογιστικής που χρησιμοποιεί για να αποδομήσει την κοινωνική δικαιοσύνη, ο Χάγιεκ αναπτύσσει μια αξιακά ουδέτερη κοινωνική θεωρία σε ό,τι αφορά την οικονομία: Οι άνθρωποι υιοθετώντας τις πρακτικές της οικονομίας της αγοράς έδειξαν τελικά εμπιστοσύνη σε αυτήν σε βάθος χρόνου, παρατηρώντας κάποια από τα θετικά αποτελέσματα τα οποία εκείνη επιφέρει στη συνύπαρξη μεγάλων πληθυσμών. Εξαιτίας των ηθικών πολλαπλοτήτων οι οποίες απαντώνται εντός της σύγχρονης κοινωνίας, η συμφωνία πάνω σε ένα συνεκτικό κριτήριο αξιολόγησης των καρπών της εργασίας κάθε ανθρώπου θα ήταν ένας ανέφικτος στόχος. Ο ίδιος θεωρεί πως οι διεργασίες της αγοράς παράγουν μια ηθικά ουδέτερη και απρόσωπα διαμορφωμένη κατανομή αγαθών κι έτσι δεν μπορεί να τύχουν ηθικών κρίσεων. Αυτό βοηθά την αγορά να τυγχάνει μιας γενικής αποδοχής που μια πολιτική απόφαση περί διανομής δεν θα μπορούσε να απολαύσει. Στα πλαίσια αυτής, η έννοια της *κοινωνικής δικαιοσύνης* μια έννοια κενή νοήματος. Επομένως, αποδεχόμενοι την οικονομία της αγοράς ως ικανοποιητικό μηχανισμό διανομής, αποφεύγουμε μια σειρά από ηθικές, πολιτικές και οικονομικές διαφωνίες και συγκρούσεις που θα εγείρονταν από ένα οικονομικό μοντέλο κεντρικού σχεδιασμού.^[188] Σύμφωνα με την ανάλυση του Χάγιεκ, η έννοια της δικαιοσύνης αφορά μόνο τη σκόπιμη δράση ατόμων και οργανωμένων ομάδων και όχι τις μη ηθελημένες συνέπειες της συλλογικής δράσης.^[189]

Ο Μόρισον θεωρεί πως μια τέτοια επεξήγηση της αγοράς και των σχετιζόμενων με αυτή θεσμών, ως μερών ενός μηχανισμού που προέκυψε και διατηρήθηκε αυτοδικαίως και αυτομάτως, χωρίς τη λήψη συγκεκριμένων πολιτικά ή πολιτισμικά επηρεασμένων αποφάσεων και χωρίς τον στόχο της διατήρησης μιας προϋπάρχουσας κοινωνικής ευταξίας, είναι εσφαλμένη. Τα κριτήρια με τα οποία ο Χάγιεκ προσπαθεί να υπερασπιστεί την αγορά ως κατάλληλο θεσμό περικλείει της οικονομικής δραστηριότητας, όπως αυτά της αποτελεσματικότητας ή της ικανοποίησης συνόλων προτιμήσεων, δεν μπορούν να είναι τα αποκλειστικά κριτήρια κοινωνικής πολιτικής σε μια φιλελεύθερη πολιτεία. Επιπλέον, το γεγονός πως η αγορά δεν αποτελεί αντικείμενο συνειδητού σχεδιασμού από κάποια κεντρική αρχή δεν σημαίνει πως δεν αρμόζει να υφίσταται αναστοχασμός επί των πρακτικών εντός αυτής, ούτε πως μπορούμε να προσεγγίζουμε και να κατανοούμε την ίδια ως μια απολύτως φυσική διαδικασία, όμοια, φερειπείν, με τα καιρικά φαινόμενα.^[190] Η άποψη του Χάγιεκ περί της ανυπαρξίας περιεχομένου στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, εγείρεται

---

[188] Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. *NYUJL & Liberty* 1, 2005: 227-230.

[189] Ο.π.: 237.

[190] Ο.π.: 231-233.

λαμβάνοντας ως αυτονόητο πως δεν υφίσταται κάποια επιτεύξιμη και ηθικά αποδεκτή εναλλακτική στην οικονομία της αγοράς και τα αποτελέσματά της.^[191] Επιπρόσθετα, ο Χάγιεκ δεν καταφέρνει να εξηγήσει γιατί ενώ η ηθική υποχρέωση για βοήθεια προς τρίτους είναι υπαρκτή στην περίπτωση δυσμενών εξωτερικών γεγονότων, για τα οποία κανένα πρόσωπο και καμία ομάδα δεν είναι υπεύθυνα, ταυτόχρονα δεν είναι υπαρκτή στην περίπτωση που η δυσμένεια προκύπτει ως αναμενόμενα πιθανό αποτέλεσμα των κανόνων που διέπουν τη λειτουργία της αγοράς.^[192]

Ένα βασικό ζήτημα με την οικονομία της αγοράς και συγκεκριμένα το καθεστώς ατομικής ιδιοκτησίας το οποίο είναι εγγενές σε αυτήν, είναι πως χωρίς συγκεκριμένους περιορισμούς ακόμη και αυτό αυτοαναίρεται: Εάν δεν υφίστανται όρια στο τι δύναται να αποτελεί ιδιοκτησία ενός ιδιώτη, τιθέμενο έτσι εκτός πολιτικής ρύθμισης κι ελέγχου, τότε η ασύμμετρη διόγκωση της περιουσίας του ενός περιορίζει κατά πολύ την πρόσβαση των υπολοίπων σε πόρους. Σε μια τέτοια περίπτωση, άνθρωποι θα αποκλείονταν από μέσα τα οποία εντός του μηχανισμού της αγοράς θα τους ήταν απαραίτητα για την επιβίωσή τους, δεν θα μπορούσαν να αναλάβουν την ευθύνη του εαυτού τους και να προάγουν τους σκοπούς τους. Η κατάσταση αυτή είναι μεμπτή ακόμη και με βάση τα ίδια ακριβώς κριτήρια που υπό άλλες συνθήκες υποστηρίζουν την αγορά ως το προτιμότερο οικονομικό μοντέλο.^[193] Πέραν τούτου, ο Χάγιεκ στην πραγματικότητα ομολογεί πως η αγορά παράγει εν μέρει προβλέψιμα αποτελέσματα, όπως την αποτελεσματική κατανομή των πόρων και τη διευκόλυνση του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων στις προσωπικές τους επιδιώξεις. Ακριβώς όπως ο ίδιος δύναται να γνωρίζει εκ των προτέρων πως μέσα από την αγορά θα συνεχίσουν να προκύπτουν και μελλοντικά αυτά τα αποτελέσματα, ομοίως μπορεί κανείς στον αντίποδα να ισχυριστεί πως η αγορά διαιώνίζει τη φτώχεια ή τις μεγάλες ανισότητες στις προσβάσεις και στις ευκαιρίες.^[194] Η αντίθεση του Χάγιεκ στην κατάχρηση των προνομίων των μονοπωλητών, οι οποίοι έχοντας τίτλους ιδιοκτησίας σε πόρους κομβικούς για την ανθρώπινη ευημερία μπορούν να αποκλείσουν τρίτους από την κατανάλωσή τους, δεν συνοδεύεται από μια επεξήγηση του γιατί δεν μπορούμε να συζητάμε περί πιθανότητας κατάχρησης αν οι πόροι αυτοί ανήκουν σε έναν κάπως μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Κατά τον Μόρισον μεταξύ των δυο περιπτώσεων υφίσταται μονάχα ποσοτική και όχι ποιοτική διαφορά.^[195]

---

[191] Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. *NYUJL & Liberty* 1, 2005: 235.

[192] Ο.π.: 243.

[193] Ο.π.: 233-234.

[194] Ο.π.: 241.

[195] Ο.π.: 244.

Εστιάζοντας στα συνολικά οφέλη της οικονομίας της αγοράς, ο Χάγιεκ ολισθαίνει σε μια ταυτολογία: Ονομάζει *ελευθερία* την ατομική ιδιοκτησία, την οποία πράγματι ενθαρρύνει ως κοινωνικά επωφελή, πλην όμως εκ του παραλλήλου σε άλλα χωρία τη θεωρεί και απαραίτητο συστατικό της *ελευθερίας*. Τελικώς δεν είναι σαφές το αν για τον ίδιο η ελευθερία των ατόμων είναι από μόνη της ένα ζητούμενο, το οποίο μάλιστα περνάει μέσα από την υπευθυνότητα του ανθρώπου για τον εαυτό του κι εξυπηρετείται καλύτερα μέσω του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας, ή αν η ελευθερία των ατόμων, έχουσα την ατομική ιδιοκτησία ως συστατικό της, είναι η προϋπόθεση για ένα άλλο ζητούμενο, τη βελτιστοποίηση των όρων του συλλογικού βίου.^[196] Δεν καθίσταται επίσης ξεκάθαρο το ποιο επίπεδο παροχών και παρέμβασης στην διανομή των αγαθών μπορεί να γίνει αποδεκτό, όντας σύμφωνα με τους κανόνες του κράτους δικαίου.^[197] Η αγορά και η ατομική ελευθερία ανάγονται σε απόλυτα κριτήρια πολιτικής παρέμβασης και ηθικής, μην αφήνοντας περιθώρια για διαφορετικά προσωπικά ή συλλογικά κριτήρια και αξιακά συστήματα σε ό,τι αφορά την καθοδήγηση της ανθρώπινης δράσης.^[198]

6.2. Αντιορθολογισμός κι εξελικτική εξιστόρηση

Ο Χόππε επίσης ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο ο Χάγιεκ αναπτύσσει την έννοια της ελευθερίας, αλλά και αυτήν του καταναγκασμού.^[199] Θεωρεί πως μέσα από τα περιθώρια που αφήνονται για την κρατική παρέμβαση σε όσα πεδία δεν υπάρχει κάλυψη της αγοράς, αλλά και για τη διόγκωση του κράτους χωρίς απόλυτα συγκεκριμένους περιορισμούς (μιας και για τον Χάγιεκ το μέγεθος των πολιτειακών μηχανισμών δεν είναι καθοριστικό διακύβευμα,) δίνεται λευκή επιταγή στις κυβερνήσεις, σημαίνοντας έτσι και την αποτυχία απέναντι στους στόχους του χαγιεκιανού προγράμματος. Μεταξύ άλλων, ο Χάγιεκ αποδέχεται χωρίς ενστάσεις τη φορολογία και την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Ο Χόππε καταλήγει να συμπεράνει πως οι θέσεις του Αυστριακού δεν αποκλίνουν πολύ από αυτές ενός σοσιαλδημοκράτη.^[200] Θεωρεί πως αυτές του οι διανοητικές αστοχίες οφείλονται στον συστηματικό *αντιορθολογισμό* του, ο οποίος εκδηλώνεται και μέσα από ηθικό σχετικισμό αλλά και μέσα στην ευρύτερη εξελικτική προσέγγιση του συλλογικού

---

[196] Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. NYUJL & Liberty 1, 2005: 243.

[197] Ο.π.: 245.

[198] Ο.π.: 246.

[199] Hoppe, Hans-Hermann. *FA Hayek on government and social evolution: a critique*. *The Review of Austrian Economics* 7.1, 1994: 67.

[200] Ο.π.: 68-69.

αυθόρμητισμού, αυτήν της πολιτισμικής ομαδικής επιλογής. Λόγω της προτίμησης σε αυτά τα αναλυτικά εργαλεία, ο Χάγιεκ δεν αφήνει χώρο στο σχήμα του για τη διανοητική ηθική, τη στοχευμένη δράση και την επιδίωξη του συμφέροντος. Δεν καταφέρνει έτσι να παράξει μια συνεκτική θεωρία περί ηθικής της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά αντίθετα υποπίπτει πολλάκις σε αντιφάσεις.^[201]

Για τον Χόππε η θεωρία της χαγιεκιανής αυθόρμητης τάξης συνίσταται στα εξής: α) Μια επανειλημμένη αυθόρμητη δράση από πλευράς ενός ανθρώπου, ο οποίος όμως δεν έχει γνώση του τρόπου, των κινήτρων, του λόγου της επανάληψης, της επιτυχίας ή αποτυχίας της δράσης του, β) η δράση αυτή να τυγχάνει μίμησης από άλλα μέλη της ομάδας, χωρίς εμφανή λόγο, μέχρι τελικά να υιοθετηθεί από όλα τα μέλη, γ) μέλη άλλων ομάδων να *μη* μιμούνται τη δράση αυτή, με αποτέλεσμα οι δυναμικές μεταξύ διαφορετικών ομάδων να διαταράσσονται: Εκείνη η ομάδα που έχει ασυνείδητα υιοθετήσει την καλύτερη *ηθική πρακτική* επικρατεί μέσα από πληθυσμιακή, οικονομική ή άλλου τύπου ισχυροποίηση.^[202] Ο Χόππε διατείνεται πως αυτή η ανάλυση πάσχει σε πολλά σημεία. Ξεκινώντας από το σημείο α), την *πολιτισμική μετάλλαξη*, ακόμη και η ίδια η συγγραφή του έργου του Χάγιεκ τη διαψεύδει, αφού αποτελεί δράση που χαρακτηρίζεται από έναν σκοπό και μια ορθολογική προσπάθεια επίτευξής του, όπως το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης δράσης. Ακόμη και όσον αφορά τις εφευρέσεις οι οποίες αρχικά υπήρξαν τυχαίες, η αναγνώρισή της χρησιμότητάς τους και η διατήρησή τους προδίδει έναν στόχο κι έναν ορθολογισμό.

Τα ίδια ακριβώς ισχύουν και για τη διάδοση των εκάστοτε πρακτικών όπως περιγράφεται στο σημείο β), δηλαδή για την *πολιτισμική μετάδοση*.^[203] Η μετάδοση πρακτικών είναι μια διαδικασία που προϋποθέτει σκοπό και ορθολογική προσπάθειά επίτευξής του, αλλά και τη δυνατότητα αναγνώρισης της χρησιμότητάς τους. Στα γραπτά του Χάγιεκ πάνω σε αυτό εμφανίζεται και μια δεύτερη, περισσότερο μετριοπαθής εκδοχή της θεωρίας της πολιτισμικής μετάδοσης, κατά την οποία η ανθρώπινη δράση παρουσιάζεται ως *μερικώς* ασυνείδητη: Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν τα προσωπικά τους οφέλη, αλλά όχι τις *έμμεσες* συνέπειες που προκύπτουν από τη δράση τους, συνέπειες οι οποίες όμως συμβάλλουν στη διεργασία της κοινωνικής εξέλιξης. Η διαδικασία αυτή καθίσταται συνολικά ανορθολογική, κινούμενη μέσα από έναν μηχανισμό ασυνείδητων επιπτώσεων και

---

[201] Hoppe, Hans-Hermann. *FA Hayek on government and social evolution: a critique. The Review of Austrian Economics* 7.1, 1994: 73-75.

[202] Ο.π.: 77.

[203] Ο.π.: 77-79.

διεργασιών και όχι από ανθρώπινη γνώση και λόγο. Ένα πρόβλημα αυτής της εκδοχής είναι μια εμφανής της αντίφαση: Στα πλαίσιά της κατονομάζονται οι έμμεσες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης, άρα γίνεται αυτομάτως και η παραδοχή πως μπορούν να αναγνωριστούν κι επομένως και να επιδιωχθούν. Για να μπορούσαν να βρίσκονται εντελώς εκτός ανθρώπινων επιδιώξεων θα έπρεπε αν μη τι άλλο να ήταν αδύνατο να εντοπιστούν ή να εκφραστούν. Επίσης, κατά τον Χόππε η άγνοια περί των έμμεσων συνεπειών της δράσης δεν μπορεί να έχει διάρκεια: αργά η γρήγορά οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τα μεγάλα σχήματα μέσα στα οποία συμμετέχουν και τη θέση των υπολοίπων σε αυτά.^[204]

Όσον αφορά το σημείο γ), την *πολιτισμική επιλογή*, τα προβλήματα της θεωρίας ξεκινούν από την ανάγκη ύπαρξης πολλών και διακριτών ανθρώπινων ομάδων, των οποίων μάλιστα οι πρακτικές δεν διαδίδονται έξω από αυτές. Κάποια πιο συγκεκριμένη αιτιολόγηση περί αυτού δεν δίδεται από τον Χάγιεκ – το βέβαιο είναι πως ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφορετικών πρακτικών είναι αναγκαίος ώστε να μπορεί να σταθεί το θεωρητικό σχήμα, παρά το γεγονός πως δεν εξασφαλίζεται από κάποια προκείμενη. Ο ιστορικός κανόνας κατά την άποψη του Χόππε είναι η οικουμενική υιοθέτηση των πρακτικών και η συνεργασία, όχι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ανθρώπων, ακόμη και όταν ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες. Οι ανθρώπινες ομάδες, όπως και τα άτομα εντός τους, συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται, η ισχύς του ενός (ανεξαρτήτως του τύπου της) δεν σημαίνει ούτε την πολιτισμική του ανωτερότητα, ούτε την εξάλειψη του άλλου, αλλά αντίστοιχα την αμοιβαία βελτίωση της θέσης τους σε ένα περιβάλλον κοινής κουλτούρας.^[205] Πέραν τούτου, η θεωρία του Χάγιεκ φαίνεται να δημιουργεί άλλοθι για πολλές ανήθικες πρακτικές ιδίως του κράτους, δημοσίως ή διεθνώς, καθώς υπονοεί πως η ιστορική εξέλιξη δεν επαφίεται στις προθέσεις του εκάστοτε δρώντος και πως οι μηχανισμοί της πολιτισμικής επιλογής πάντοτε δίνουν αποτελέσματα τα οποία δεν μπορούν να κριθούν ηθικά.^[206] Αν, πάντως, οι θεσμοί εξελίσσονταν ιστορικά όπως ο ίδιος ο Χάγιεκ ισχυρίζεται, τότε και το ίδιο το κράτος είναι ένας θεσμός με άγνωστη καταγωγή και ακατάληπτες συνέπειες· το κάλεσμά προς το κράτος ακόμη και για την παραμικρή παρέμβαση υπέρ κάποιου συγκεκριμένου σκοπού αποτελεί μια παράδοξη κίνηση εντός του χαγιεκιανού αναλυτικού περιβάλλοντος, καθότι εκεί συνυπάρχει

---

[204] Hoppe, Hans-Hermann. *FA Hayek on government and social evolution: a critique*. *The Review of Austrian Economics* 7.1, 1994: 80-82.

[205] Ο.π.: 85-88.

[206] Βλ. ό.π.: 77-79.

με μια ομολογία άγνοιας περί των σκοπών των θεσμών και των πιθανών συνεπειών της οποιαδήποτε συμπεριφοράς τους.^[207]

6.3. Επιστημολογικός πεσιμισμός

Οι υποστηρικτές της συνταγματικής πολιτικής οικονομίας μεταξύ άλλων, ανέδειξαν το ζήτημα του αν ο επιστημολογικός πεσιμισμός του Χάγιεκ (θα έπρεπε να) τον οδηγεί στο να απορρίψει ως άκαρπη κάθε συνειδητή προσπάθεια μεταβολής των θεσμών. Η διγλωσσία του πάνω στο ζήτημα του αν είναι εφικτός ο ορθολογικός μετασχηματισμός των θεσμών είναι δεδομένη: Αφενός τοποθετούνταν δείχνοντας πως για εκείνον κάτι τέτοιο είναι αδύνατον, αφετέρου ενθάρρυνε τη ρύθμιση των *συστημάτων κανόνων*, δήλωνε υποστηρικτής *υποδειγμάτων* με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, μιλούσε για την πιθανότητα μελλοντικών *βελτιώσεων* στα θεσμικά πλαίσια. Ο Κώλντουελ παρατηρεί πως η διαρκής πολεμική του Χάγιεκ έμοιαζε να στρέφεται σε ολοένα και πιο γενικές και ριζικές κατηγορίες, από τη «*λογική σχεδιασμού*» των «*ανθρώπων της επιστήμης*,» στον «*ψευδή ατομ(κι)σμό*» και τελικά στον «*ορθολογιστικό κονστρουκτιβισμό*.» Από αυτό συμπεραίνει πως ο Αυστριακός κινούνταν ολοένα και βαθύτερα στην απαισιοδοξία περί των δυνατοτήτων της ανθρωπιστικής επιστήμης, δείχνοντας να προτιμά την τυφλή εμπιστοσύνη της εξελικτικής διαδικασίας. Επιδιώκοντας να επιλύσει αυτήν την αντίφαση στη σκέψη του, ο Κώλντουελ προτείνει τον συμβιβασμό των θέσεων του Χάγιεκ μέσα από την ανάγνωσή τους σε διαφορετικά επίπεδα γενικότητας: Νέες πρακτικές θα δοκιμάζονται και θα επιτυγχάνουν ή θα αποτυγχάνουν, κινώντας έτσι την εξελικτική διαδικασία. Σε αυτά τα πλαίσια, ο καθένας μπορεί να καταθέσει τις δικές του ιδέες για τη θεσμική μεταρρύθμιση, συμπεριλαμβανομένου ασφαλώς και του ίδιου του Χάγιεκ. Η δεύτερη επίλυση την οποία προτείνει ο Κώλντουελ, η οποία μάλιστα δεν είναι ασυμβίβαστη με την πρώτη και σε κάθε περίπτωση με μια αρχική ανάγνωση δείχνουν πράγματι και οι δυο ορθές, είναι πως αυτό το οποίο προσπαθεί να απωθήσει ο Χάγιεκ είναι οι χονδροειδείς, ριζικές μεταβολές στα θεσμικά κι εθιμικά πλαίσια· νέες προσπάθειες και πειράματα μπορούν να υπάρχουν, αρκεί να περιοριστούν σε τμηματικές, οριακές μεταβολές.^[208]

---

[207] Hoppe, Hans-Hermann. *FA Hayek on government and social evolution: a critique. The Review of Austrian Economics* 7.1, 1994: 93.

[208] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 358-359.

6.4. Φιλελεύθερη βιοπολιτική

Ο Φόρσυθ αξιολογεί τον φιλελευθερισμό του Χάγιεκ ως *αλλόκοτο*. Υποστηρίζοντας πως στον πυρήνα του κλασικού φιλελευθερισμού βρίσκεται η ιδέα του ανθρώπου ως όντος ελεύθερου κι αυτοκαθοριζόμενου, του οποίου η κοινωνική ζωή ρυθμίζεται μέσα από νόμους λογικούς και αναγκάιους, τοποθετεί τον Χάγιεκ εκτός της παράδοσης του κλασικού φιλελευθερισμού, παράδοση την οποία ο ίδιος ο Χάγιεκ ισχυριζόταν πως επεδίωκε να αναβιώσει. Εντοπίζει στο έργο του προαναφερθέντα μια σκιαγράφιση του ανθρώπου ως βιολογικού οργανισμού με ροπές όμοιες με αυτές κάθε άλλου βιολογικού οργανισμού, διαφοροποιούμενου στα κύρια χαρακτηριστικά του γνωρίσματα μονάχα ποσοτικά και όχι ποιοτικά. *Χαγιεκ*ιανός φιλελεύθερος κατ' αυτήν την προσέγγιση είναι εκείνος ο οποίος αναγνωρίζει τη θέση του ανθρώπου στο σύμπαν ως ταπεινή, τις διεργασίες των ανθρώπινων κοινωνιών ως *οιονεί βιολογικές* και φυσιολογικές, την κατάσταση της ατομικής ελευθερίας ως *αντιπαρατιθέμενη* με τις επιταγές της λογικής κρίσης. Ο Χάγιεκ ασφαλώς στρέφει τα βέλη του κατά του κανονιστικού ορθολογισμού και των λογικών σχημάτων πολλών φιλελεύθερων στοχαστών του Διαφωτισμού και υποστηρικτών της Γαλλικής Επανάστασης, οι οποίοι επιδιώκουν τη συνολική γνώση των στοιχείων του σύμπαντος με σκοπό τη συνειδητή χρήση και ρύθμισή τους.^[209] Το κλειδί για την κατανόηση της κοινωνικής θεωρίας του είναι η *νατουραλιστική* και *φυσικαλιστική* προσέγγιση του ανθρώπινου οργανισμού και τελικά του ίδιου του νου,^[210] ως υποσυνόλου του σύμπαντος που δεν χωρά μια πλήρη κατανόηση μεγαλύτερων συνόλων. Η ομοιότητα κάθε νοητικής δραστηριότητας, είτε ζωώδους είτε ανθρώπινης και η αναγωγή της σε σωματικούς μηχανισμούς, διατρέχει την ανάλυση του Χάγιεκ: Ο *μεν άνθρωπος* είναι ένα ζώο το οποίο προσπαθεί να προσαρμοστεί στο περιβάλλον με σκοπό την επιβίωση και η ανθρώπινη σκέψη είναι απλώς μια διεργασία που εξυπηρετεί αυτήν την ορμή· ο δε «εαυτός» είναι ένα *συνεχές γεγονός*των, τα οποία καταγράφονται συνειδησιακά με κοινό παρονομαστή μια ορισμένη συνειδησιακή αναφορά.^[211]

Η *Μεγάλη Κοινωνία* είναι ένας σχηματισμός ο οποίος επιτρέπει στον κάθε άνθρωπο να χρησιμοποιήσει πολλή περισσότερη γνώση στα πλαίσια της προσπάθειάς του για προσαρμογή στο περιβάλλον. Συνεπώς, δεν ταιριάζουν στα πλαίσια αυτής η έννοια της

[209] Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988: 237.

[210] Ο.π.: 244.

[211] Ο.π.: 243.

αλληλεγγύης και η επιδίωξη κοινών στόχων. Οι άνθρωποι ασφαλώς παρουσιάζουν σε αρκετές περιπτώσεις δυσκολίες προσαρμογής στη Μεγάλη Κοινωνία εφόσον δεν έχουν αποτινάξει εντελώς τα κατάλοιπα της πρωτόγονης κοινωνίας, την επιθυμία για το αίσθημα του *ανήκειν*, αλλά και την αλαζονική πεποίθηση πως ο ορθολογισμός μπορεί να την οργανώσει, τη στιγμή που στην πραγματικότητα εκείνη είναι που οργανώνει τους ανθρώπους. Έτσι, η παγκόσμια Μεγάλη Κοινωνία συχνά πλήττεται από τάσεις για διαχωρισμό σε επιμέρους μικρότερες κοινωνίες ή εθνικές οικονομίες, δηλαδή από ρεύματα σοσιαλισμού ή εθνικισμού. Ο Φόρσυθ εκτιμά επιπλέον πως στο σύστημα σκέψης του Χάγιεκ ουσιαστικά και η ίδια η Μεγάλη Κοινωνία συμπεριφέρεται περίπου σαν ζωντανός οργανισμός, όντας μια αυθόρμητη τάξη που έχει τάσεις προσαρμογής κι επιβίωσης. Η κινητήριος δύναμη των διεργασιών της βεβαίως εντοπίζεται στις ενστικτώδεις δραστηριότητες του ανθρώπου, στη ζωώδη του συμπεριφορά. Μέσα από έναν διστορικό εμπειρισμό, ο Χάγιεκ πράγματι καταθέτει πως οι συμπεριφορές αναζήτησης και πειραματισμού που κινούσαν τους τρόπους του πρωτόγονου ανθρώπου αποτελούσαν ουσιαστικά μια μορφή παράδοσης του σε ακατάληπτες δυνάμεις· συνεχίζει πως η ίδια παράδοση σε αυτές τις δυνάμεις θα αποτελεί τη μηχανή εξέλιξης και της Μεγάλης Κοινωνίας. Ο ίδιος ο πολιτισμός της εξελίσσεται μέσα από μια διαδικασία δοκιμής και σφάλματος, συσσώρευσης εμπειριών κι επιτυχημένων τρόπων, όλα αυτά στην προσπάθειά του να προσαρμοστεί στη νέα εποχή που μπορεί να ανατείλει: Είναι ταυτόχρονα *συντηρητικός* και *φουτουριστικός*, δεν υπάρχει χώρος σε αυτόν για αιώνιες σταθερές ή προοδευτικές ρυθμίσεις.^[212]

Για τον Χάγιεκ η αποστροφή προς τον καταναγκασμό προέρχεται από την πεποίθησή του πως αυτός παραμορφώνει την «πρώτη ύλη» που χρησιμοποιεί ο νους στην επιδίωξη της επιβίωσης και της προσαρμογής στο περιβάλλον, πως στρεβλώνει δηλαδή την πρωτογενή γνώση του ατόμου κι άρα αλλάζει τα κριτήρια της συμπεριφοράς του.^[213] Κατακρίνει τον καταναγκασμό όχι γιατί κατά την άποψή του ο άνθρωπος είναι εξ' ορισμού ένα ον ελεύθερο με τρόπο διαφορετικό από τα άλλα όντα της φύσης, αλλά ακριβώς γιατί ο άνθρωπος είναι κι αυτός κομμάτι της φύσης, επιτελεί φυσικές διεργασίες οι οποίες είναι ακατανόητες στην ολότητά τους. Ο Φόρσυθ διατείνεται πως ο Χάγιεκ χειρίζεται με τον ίδιο τρόπο την ισότητα και την προσωπική ευθύνη: Οι έννοιες αυτές δεν περιγράφουν εξ' ορισμού τους ανθρώπους, όμως ο νομικός μας πολιτισμός πρέπει να οικοδομείται γύρω από την υπόθεση πως τους περιγράφουν, ώστε να δημιουργούμε θεσμικά πλαίσια που θα απελευθερώνουν το μέγιστο

---

[212] Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988: 245-248.

[213] Ο.π.: 244.

των ανθρώπινων δυνατοτήτων, επιτρέποντας τη φυσική λειτουργία προσαρμογής χωρίς στρεβλώσεις.^[214] Αυτή η *ιδεολογία*, το *σετ αρχών* βάσει του οποίου οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται *ωσάν* να είχαν εξ' ορισμού τις ιδιότητες της ελευθερίας, της ισότητας και της προσωπικής ευθύνης, κρίνεται από τον Φόρσυθ ως πιθανότατα αναγκαία, εντός του σχήματος του Χάγιεκ και πάντα σε ό,τι αφορά τη λειτουργία της Μεγάλης Κοινωνίας και των επιμέρους επιδιώξεων εντός αυτής. Ένας πραγματισμός σε αυτό το επίπεδο, μια αδιαφορία απέναντι σε αυτό το *σετ αρχών* στην αντιμετώπισή προς τον άνθρωπο, σύμφωνα με τον Χάγιεκ οδηγεί ακόμη κι ακούσια στον σοσιαλισμό, επομένως και πρέπει να αποφεύγεται.^[215] Η διεργασία αποτύπωσης του εν λόγω *σετ αρχών* ασφαλώς θα έχει στην πρωτοπορία της το κράτος και τους κανόνες του, όμως ο Χάγιεκ δεν ομιλεί περί *σκοπών* του κράτους και των κανόνων, αλλά περί *λειτουργιών* που εκτελούνται στα πλαίσια της αυθόρμητης τάξης της Μεγάλης Κοινωνίας.^[216]

Το κράτος δικαίου, η βασική θεσμική λειτουργία του κράτους, αρμόζει να υπηρετεί *ιδεατούς τύπους* νόμων, ρυθμίσεις *αφηρημένες, γενικές, απρόσωπες*. όμως αυτή η παρότρυνση αποτελεί μια αφαίρεση από πλευράς Χάγιεκ, μια *καθολικότητα* χωρίς κανένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, χωρίς κανέναν αξιακό προσανατολισμό, άνευ ποιοτικού περιεχόμενου ή νοήματος. Ο *ιδεατός τύπος* νόμου του Χάγιεκ θυμίζει έντονα τους νόμους της φύσης.^[217] Εφόσον η οικουμένη αποτελεί και το πεδίο αλλά και την αρμοδιότητα της Μεγάλης Κοινωνίας, το γεγονός πως μέχρι σήμερα δεν διοικείται στο σύνολό της από ένα και μοναδικό κράτος καθιστά αίολη την υπόθεση του Χάγιεκ περί της επιτακτικότητας εφαρμογής κυβερνητικών κανόνων: Η Μεγάλη Κοινωνία πράγματι υφίσταται υπεράνω ρυθμίσεων. Ο Χάγιεκ παρόλα αυτά επικαλείται την αναγκαιότητά τους για εκείνη, το κάνει όμως μόνο εκεί που μπορεί να εξυπηρετήσει το θεωρητικό σύστημά του, χωρίς να είναι συνεπής και να το επαναλαμβάνει σε σημεία στα οποία μια τέτοια αναφορά δεν εξυπηρετεί.^[218] Κατηγορεί τους σοσιαλιστές και τους εθνικιστές πως είναι συνειδησιακά παγιδευμένοι στην πρωτόγονη κοινωνία και πως πρέπει να προσαρμοστούν στα νέα ήθη, όμως και ο ίδιος παίρνει τα βασικά του μαθήματα από τις διεργασίες που οδήγησαν την πρωτόγονη στην εξέλιξη, απορρίπτοντας παράλληλα τον ορθολογισμό ο οποίος δείχνει να διαμορφώνει τη σύγχρονη Μεγάλη

---

[214] Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988: 248.

[215] Ο.π.: 249.

[216] Ο.π.: 247.

[217] Ο.π.: 250.

[218] Ο.π.: 245.

Κοινωνία.^[219] Πέραν τούτου, ενώ προκρίνει άκρτα τις όποιες διεργασίες της Μεγάλης Κοινωνίας ως λειτουργικότερες, επειδή αποτελούν προϊόν μιας αυθόρμητης τάξης, μιας φυσικής διεργασίας, από την άλλη φαίνεται να ενθαρρύνει την αποδοχή ορισμένων οικουμενικών και διστορικών σταθερών, επειδή ο ίδιος τις θεωρεί θεμελιώδεις για την ύπαρξη της Μεγάλης Κοινωνίας. Είναι ασαφές το αν η Μεγάλη Κοινωνία είναι τελικά το αποτέλεσμα μιας φυσικής, αυτόματης κίνησης υπεράνω κριτικής ή αν στα πλαίσιά της απαιτείται η πρόθυμη αποδοχή συγκεκριμένων αξιών από πλευράς των ανθρώπων.^[220]

Καταληκτικά, ο Φόρσυθ θεωρεί πως ο εκκεντρικός φιλελευθερισμός του Χάγιεκ πάσχει από αντιφάσεις και πλήρη έλλειψη ουσιώδους ποιοτικού περιεχομένου· υποβαθμίζει τον άνθρωπο σε έναν απρόσωπο έμβιο οργανισμό, αποτελούντα μέλος ενός μεγαλύτερου, απρόσωπου, οιονεί έμβιου οργανισμού, της κοινωνίας. Η κοινωνία έπειτα σκιαγραφείται ως ρυθμιζόμενη από υποθετικές αρχές, η αλήθεια των οποίων είναι αδύνατον να εξεταστεί, με κάθε εξαρχής μάταιη προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση να είναι παράλληλα κι επιζήμια τόσο για το συνολικό οντολογικό σχήμα, όσο και για κάθε επιμέρους πτυχή του. Συν τοις άλλοις, ο φιλελευθερισμός του Χάγιεκ δεν εμπεριέχει κάποια θεωρία περί κράτους, πολίτη ή πολιτικής κοινότητας. Αποτελείται κατά βάση από αποσπασματικές πραγματολογικές παρατηρήσεις, περιγραφικές φυσικών διεργασιών, διεργασίες που ωστόσο τίθενται ως ούσες υπεράνω αξιολογικών κρίσεων. Αντί να αξιολογηθούν, παραδόξως συμπαντρεύονται με μεμονωμένες κανονιστικές προτάσεις, που με τη σειρά τους κι εκ της απέναντι όψεως δεν τυγχάνουν ελέγχου σε επίπεδο πραγματολογικής ευστάθειας· αυτές υποβάλλονται σαν η δυνατότητα εφαρμογής και η βεβαιότητα της επιτυχίας τους να είναι υπεράνω διάψευσης. Κατά τον Φόρσυθ δεν πρόκειται για κλασικό φιλελευθερισμό απαλλαγμένο από τα λάθη του, αλλά για φιλελευθερισμό απογυμνωμένο από τις κλασικές του αλήθειες.^[221]

7. Ταξινόμική αποτίμηση του έργου του Χάγιεκ

7.1. Βασικές επιρροές

---

[219] Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988:: 247.

[220] Ο.π.: 249.

[221] Ο.π.: 250.

Είναι πράγματι δύσκολο να ταξινομήσει κανείς τον Χάγιεκ εντός συγκεκριμένων ρευμάτων της ιστορίας των ιδεών. Ακόμα κι εντός των πλαισίων της Αυστριακής Σχολής οικονομικών, η θεωρία του αποτελεί μια ασυνήθιστη περίπτωση, σημείο συνάντησης στοιχείων τα οποία δύσκολα δείχνουν συμβατά από απόσταση: Φαίνεται να αντλεί από τον Καντ την άρνηση της δυνατότητας του ανθρώπου να γνωρίσει τα πράγματα *ως έχουν* και την πεποίθηση πως οι κατηγορίες με τις οποίες λειτουργεί ο νους είναι προϊόντα της ίδιας του της δημιουργικής δραστηριότητας,^[222] απορρίπτοντας όμως εκ του παραλλήλου την καντιανή υπόθεση περί *φυσικού δικαίου* και μάλιστα κατηγορηματικά.^[223] Μπορεί να υποστηριχθεί πως η θεωρία του περί μεγέθυνση της γνώσης στα πλαίσια της αυθόρμητης τάξης της κοινωνίας, αλλά και η ευρύτερη επιστημολογία του, φέρνουν στον νου την επιστημολογία του Πόπερ, ιδιαίτερα στην ύστερη, εξελικτική της εκδοχή,^[224] αλλά φαίνεται πως τελικά εκείνος ήταν που επηρέασε τον Πόπερ, παρά το αντίθετο.^[225] Διαπιστώνεται, ακόμη, πως ο Χάγιεκ αντλεί την *a priori* μεθοδολογία του Μίζες όσον αφορά τις ατομικές οικονομικές αποφάσεις, δεν την εφαρμόζει όμως καθολικά, προτιμώντας να ερμηνεύσει την αγορά ως μια *εμπειρική* διεργασία,^[226] με αποτέλεσμα να απομακρύνεται από τη μέθοδο της πραξεολογίας.^[227]

Ο Χάγιεκ θαύμαζε ιδιαίτερα τον Χιούμ ως φιλόσοφο και στη δική του παρακαταθήκη βρίσκει τις αναφορές για να θεμελιώσει τη σύλληψη μιας προοδευτικής, φιλελεύθερης αριστοκρατίας, μιας ιεραρχίας η οποία δεν θα εξαρτάται από τις αρετές κανενός συγκεκριμένου προσώπου.^[228] Από το έργο του Χιούμ υιοθετεί και την ουσία της ηθικής του φιλοσοφίας, αφού και για τους δυο το *οφείλεις* δεν μπορεί να συμπεραθεί από το *είναι*.^[229] Ωστόσο, δεν δέχεται τη χιουμιανή υπόθεση περί ύπαρξης πρωτόλειων ερεθισμάτων που μπορούν να προσδιοριστούν ως αποτελούντα τη βάση όλης της ανθρώπινης γνώσης.^[230] Κάπου εδώ διαφαίνεται και μια ακόμη επιρροή του Νίτσε, αν μη τι άλλο διαμέσου των οριακών οικονομολόγων: Οι πλούσιοι στο όραμα του Χάγιεκ είναι ταυτόχρονα ευνοούμενοι αλλά και πλάστες της νέας υψηλής κουλτούρας της αγοράς, ανοίγουν δρόμους για νέες καταναλωτικές συνήθειες και καλύτερους τρόπους παραγωγής, έχουν κάθε δυνατότητα να αφοσιωθούν σε ευγενείς σκοπούς έξω από την οικονομία. Πλάι στον ταξικό τους ρόλο ως

[222] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 4.

[223] Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988: 239.

[224] Βλ. υποσημείωση 222: 10, 20.

[225] Βλ. Caldwell, Bruce. *Recovering popper: For the left?*. *Critical Review* 17.1-2, 2005: 49-68.

[226] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 220-222.

[227] Knott, Adam. *Hayek and Praxeology*. *Mises Daily Articles*, *Mises Institute*, 13/11/2012. (<https://mises.org/library/hayek-and-praxeology/>)

[228] Cristi, F. R. *Hayek and Schmitt on the Rule of Law*. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 17.3, 1984: 534.

[229] McCann, C. R. *FA Hayek: The liberal as communitarian*. *The Review of Austrian Economics* 15.1, 2002: 16.

[230] Βλ. υποσημείωση 222: 6.

συσσωρευτές κεφαλαίου, αποτελούν μια νέα αριστοκρατία, δημιουργούς των νέων αξιών της Μεγάλης Κοινωνίας, πρωτοπόρους σε καινοτόμους ορίζοντες εκλεπτυσμένου γούστου. Οι άνθρωποι είναι πρακτικά άνισοι όσον αφορά τα οφέλη που προσφέρει στο σύνολο η χρήση των ελευθεριών από πλευράς τους, παρά το ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εκ των προτέρων τη θέση του καθενός στην ιεραρχία αυτή.^[231] Νιτσεική είναι βέβαια και η προσέγγιση του Χάγιεκ πάνω στο ζήτημα της εξέλιξης των ανθρώπινων θεσμών και ηθών.

Νευραλγική στη διανοητική πορεία του Αυστριακού υπήρξε η διαμάχη του με τον Κένυς επί πολλών ζητημάτων που άπτονται της οικονομίας. Η αψιμαχία ξέσπασε μετά από την κριτική του Χάγιεκ πάνω στο περιεχόμενο ενός βιβλίου του Κένυς, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1930. Αρχικό ακαδημαϊκό προϊόν αυτής της αντιπαράθεσης από πλευράς Χάγιεκ υπήρξε το κείμενο που εκδόθηκε το 1941 υπό τον τίτλο *Καθαρή θεωρία κεφαλαίου*, στο οποίο επεξηγεί τις βασικές του θεωρητικές προκειμένες περί των οικονομικών κύκλων. Οι δυο θεωρητικοί αντάλλαξαν πολλές επιστολές και ο καθένας τους δημοσίευσε άρθρα με πολεμικό χαρακτήρα απέναντι στις θέσεις του άλλου.^[232] Η άποψη του Χάγιεκ ήταν πως οι προτάσεις του Κένυς για την άσκηση οικονομικής πολιτικής βασίζονταν σε *ανορθολογικότητες* που τις καθιστούσαν αυτοαναιρούμενες σε βάθος χρόνου. Πίστευε πως η διαχείριση της ενεργού ζήτησης μέσα από την άσκηση πολιτικής, το οποίο είναι και ο κορμός του κεϋνσιανισμού, απαιτούσε τη σφαιρική γνώση ενός τεράστιου εύρους απτών πληροφοριών σε ό,τι αφορά οικονομικά μεγέθη και οικονομικές σχέσεις, γνώση που βέβαια δεν θα μπορούσε να είναι προσβάσιμη σε μια κεντρική πολιτική αρχή. Επίσης, μεγάλο κενό στον κεϋνσιανισμό ήταν σύμφωνα με τον Χάγιεκ η έλλειψη εξηγήσεων πάνω στα αίτια της ανισορροπίας των δυνάμεων της αγοράς: Τα αίτια ενός προβλήματος πρέπει να είναι γνωστά προκειμένου να προταθεί μια εμπεριστατωμένη λύση. Ως γνωστόν, στα χνάρια της παράδοσης της Αυστριακής Σχολής, ο Χάγιεκ διατεινόταν πως η κυβερνητική παρέμβαση ήταν το βασικό αίτιο της αποτυχίας συντονισμού στην αγορά. Η κριτική του στον κεϋνσιανισμό θυμίζει αρκετά την κριτική του στον σοσιαλισμό. Ενίοτε η χαγιεκιανή θεωρία συνδέεται ή ομαδοποιείται με διαφορετικές άλλες, με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα τον μονεταρισμό του Φρίντμαν, παρά ταύτα η σύνδεση αυτή είναι παντελώς λανθασμένη αν ιδωθεί από ακαδημαϊκή σκοπιά.^[233]

---

[231] Robin, Corey. *Nietzsche's Marginal Children: On Friedrich Hayek*. *The Nation*, 07/05/2013. (<https://www.thenation.com/article/nietzsches-marginal-children-friedrich-hayek/>)

[232] Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 176-179.

[233] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 86.

7.2. Χάγιεκ και συντηρητισμός

Η σκέψη του Χάγιεκ ταξινομείται άστοχα σε αρκετές περιπτώσεις, κυρίως λόγω απλουστευτικών αναγνώσεων του έργου του. Είναι αναμφισβήτητο πως οι θέσεις του, παρά τις όποιες ατέλειες, ανακρίβειες ή αδυναμίες τους, χαρακτηρίζονται από πολύ λεπτές νοηματικές αποχρώσεις και ιδιαίτερη έμφαση στη λεπτομέρεια. Απαιτείται εξαιρετική μεθοδικότητα και σχολαστικότητα προκειμένου να μπορέσει να εγερθεί μια εύστοχη κριτική τους· η θεωρία του δεν διατίθεται για ακαδημαϊκούς ή θεωρητικούς αφορισμούς, λόγω και των πολλών ιδιαιτεροτήτων της. Μια χαρακτηριστική συνεισφορά του είναι ο τονισμός της προσοχής η οποία απαιτείται κατά την απόπειρα σχεδιασμού νέων θεσμών εκ του μηδενός, χωρίς υπολογισμό της εμπειρίας του προϋπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Αυτή η ευρεία *χαγιεκιανή* παράδοση, μπορεί να λογιστεί ως *συντηρητική*. Ανακύπτει ο πειρασμός να χρησιμοποιηθεί ο ίδιος ακριβώς χαρακτηρισμός και για τη θέση του Χάγιεκ σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη βούληση και δυνατότητα λήψης αποφάσεων είναι εξ' ολοκλήρου προϊόν *κληρονομημένων παραδόσεων*· σε ό,τι τον αφορά, η προσήλωση στην επικρατούσα κοινωνική σύμβαση είναι το κλειδί τόσο για τη σταθερότητα, όσο και για την ελευθερία.^[234] Η συνύπαρξη του ατομικισμού και της παραδοσιοκρατίας στη σκέψη του, πάντως, δεν αποτελεί αντίφαση: Η άσκηση των ατομικών ελευθεριών και δυνατοτήτων στο χαγιεκιανό μοντέλο διαμορφώνεται, εξαρτάται και περνάει από το σύμπλεγμα κοινωνικών και πολιτισμικών συμβάσεων. Η ίδια η ατομικότητα είναι παιδί της παράδοσης, με την οργανική παραδοσιακή κοινωνία να έχει ως οργανικά της μέλη τα άτομα. Η όλη συλλογιστική του Αυστριακού έχει ελάχιστη διαφορά από τον παλιό συντηρητισμό της κριτικής στον γραμμικό ορθολογισμό του Διαφωτισμού – ο άνθρωπος είναι δημιούργημα και όχι δημιουργός.^[235]

Ο ίδιος αρνούνταν τον τίτλο του συντηρητικού. Ήδη η πρώτη έκδοση του *Συντάγματος της ελευθερίας* συνοδευόταν από ένα δικό του υστερόγραφο υπό τον τίτλο *Γιατί δεν είμαι συντηρητικός*. Η διεξοδική μελέτη της έννοιας και της παράδοσης του συντηρητισμού είναι αυτονόητα εκτός του θεματικού εύρους της συγκεκριμένης μελέτης, ενώ τα επιχειρήματα του Χάγιεκ στο εν λόγω κείμενο δεν μπορούν να σχολιαστούν άνευ μιας βύθισης σε βαθιά φιλοσοφικά και ιδεοϊστορικά νερά, κατ' επέκταση το ζήτημα δεν θα τύχει μακράς ανάλυσης. Σε κάθε περίπτωση, σημειώνεται πως η ανάγνωση του συντηρητισμού την οποία επικαλείται για να διαχωρίσει τη θέση του είναι απλουστευτική και αδικεί ιδιαίτερος μια από τις πιο

[234] Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013: 47-48.

[235] Ο.π.: 125-126.

εκτενείς, βραχύδεις και διεξοδικά τεκμηριωμένες πολιτικοφιλοσοφικές παραδόσεις της ιστορίας της ανθρώπινης διανοήσης. Ο Χάγιεκ κατ' ουσία απορρίπτει τον πολιτικό συντηρητισμό όπως εμφανίζεται στην εποχή του, δεν αποφεύγει όμως τη χρήση θεμελιωδών εργαλείων της συντηρητικής φιλοσοφικής παράδοσης. Σε άλλο μήκος του φάσματος των ιδεών, ο φιλελευθερισμός του 20^{ου} αιώνα είχε σαφέστατα αλλάξει πρόσημο σε σχέση με αυτόν παλαιότερων εποχών, κάτι το οποίο ο ίδιος δεν λαμβάνει υπόψη. Προς έγερση προβληματισμού, υπενθυμίζεται πως πίστευε ότι μαζί με τον νεωτερικό κόσμο είχε γεννηθεί μια *νέα ηθική*, η οποία άρμοζε στους κανόνες λειτουργίας και τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνικής κατάστασης,^[236] αν και δεν είχε κυριαρχήσει απόλυτα στη συνείδηση του πληθυσμού.

7.3. Χάγιεκ και νεοφιλελευθερισμός

Η σύνδεση του προσώπου του Χάγιεκ με τον *νεοφιλελευθερισμό* είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη. Οι σχέσεις που ανέπτυξε με τη Θάτσερ και τον Ρήγκαν, αλλά και ο ιδρυτικός του ρόλος στην κοινότητα *Μον Πελεράν* είναι δυο από τους βασικότερους λόγους, ως παράγοντες του κύματος μεταρρυθμίσεων που θεωρούνται η αφετηρία της ιστορικής επικράτησης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών.^{[237][238]} Ωστόσο για να γίνει συνολικά κατανοητός ο νεοφιλελευθερισμός ως φαινόμενο, απαιτείται οι μεταρρυθμίσεις αυτές αφενός να εντοπιστούν στη θεωρητική τους καταγωγή, αφετέρου να κριθούν στη συνολική δυναμική τους, την αντοχή τους μέσα στον χρόνο και τις επιπτώσεις τους. Πρέπει, με άλλα λόγια, να αξιολογηθεί ως ιστορικό φαινόμενο, μέσα από τις ρίζες και το αντίκριμά του στην ιστορική συγκυρία. Φαινόμενα όπως αυτά του στασιμοπληθωρισμού, που ταλάνισε πολλές δυτικές οικονομίες κυρίως μεταξύ 1973 και 1982,^[239] αλλά και η εμπειρία του ολοκληρωτισμού ως *εξωτερικού εχθρού*, αρχικά κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κι έπειτα κατά τον Ψυχρό Πόλεμο,^[240] εξηγούν την κυριαρχία ρευμάτων όπως αυτών του αντικολεκτιβισμού και της αποστροφής στην κρατική παρέμβαση, στον αγγλοσαξονικό κόσμο. Άλλωστε, και η κοινότητα του Μον Πελεράν οικοδομήθηκε γύρω από γενικές αρχές όπως αυτές, καθώς και

[236] McCann, C. R. *FA Hayek: The liberal as communitarian. The Review of Austrian Economics* 15.1, 2002: 23.

[237] Parker, Martin, Campbell Jones, and René Ten Bos. *For business ethics*. Routledge, 2005: 100.

[238] Goldstein, Natalie. *Globalization and free trade*. Infobase Publishing, 2010: 30.

[239] Helliwell, John F. *Comparative macroeconomics of stagflation. Journal of Economic Literature* 26.1, 1988: 1.

[240] Βλ. ενδεικτικά Richman, Sheldon. *The Connection Between George Orwell and Friedrich Hayek. Reason*, 21/12/2011. (<https://reason.com/archives/2011/12/21/george-orwell-and-friedrich-hayek/>)

γύρω από τη, επιθυμία για τη διερεύνηση και την περιγραφή σχετικών ζητημάτων.^[241] Οι δεξαμενές σκέψης του νεοφιλελευθερισμού δεν ήταν ιδεολογικά ή πολιτικά, πόσο μάλλον θεωρητικά ή φιλοσοφικά, συμπαγείς, κάτι το οποίο στοιχειοθετείται και μέσα από τη ριζική διαφωνία του Χάγιεκ με τον μονεταρισμό του Φρίντμαν. Η ουσία του προβληματισμού έγκειται στο να διασταυρωθεί το αν πράγματι οι προτάσεις του Χάγιεκ εισακούστηκαν στις εφαρμοζόμενες πολιτικές από εκείνην την περίοδο κι έπειτα, αλλά βέβαια και στο κατά πόσο συνέχισαν να εφαρμόζονται και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τον θάνατό του.

Σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας μελέτης τέθηκε η διαφωνία του Χάγιεκ με τις νομισματικές θεωρίες περί οικονομικών κύκλων, αντλούμενη από το *Νομισματική Θεωρία και Εμπορικοί Κύκλοι* του 1924. Η διαφωνία του βασίζεται στον ισχυρισμό πως μεταβολές στο νομισματικό πεδίο αναπόφευκτα προκαλούν αναταράξεις και στην πραγματική οικονομία. Ο Χάγιεκ σε εκείνη τη φάση διαφωνούσε ευρύτερα με την αύξηση της προσφοράς χρήματος από πλευράς των κεντρικών τραπεζών. Παρόλο που αυτή η θέση του αποδείχτηκε σε βάθος χρόνου δύσκολα υπερασπίσιμη απέναντι σε κριτικές, οπωσδήποτε ο ίδιος και στη συνέχεια της ζωής του έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου όσον αφορά την πιθανότητα διατάραξης των φυσικών τιμών της αγοράς. Σε αντιδιαστολή με αυτό, παρατηρείται πως η περίοδος των νεοφιλελεύθερων πολιτικών σήμανε μια έντονα ανοδική τάση του παγκόσμιου χρέους.^[242] Όσον αφορά τα επιτόκια της κεντρικής τράπεζας των Ηνωμένων Πολιτειών, της μεγαλύτερης και σημαντικότερης του πλανήτη, εμφανίστηκε μια κορύφωση κατά το 1981 κι έπειτα μια ασυγκράτητη πτωτική τάση, η οποία τις χρονιές μετά το 2008 τα οδήγησε ουσιαστικά στον μηδενισμό.^[243] Και οι δυο αυτές τάσεις άρχισαν να πλησιάζουν ιστορικά ακραίες τιμές μετά τον θάνατο του Χάγιεκ το 1992· είναι αμφίβολο το κατά πόσο προς το τέλος της ζωής του είχε πλήρη εποπτεία του που ακριβώς είχαν φτάσει τα νομισματικά πράγματα, πολλώ δε μάλλον του που όδευαν, ιδιαίτερα δεδομένου του ότι τα τελευταία χρόνια του δεν έχαιρε άκρας υγείας. Επιπλέον, το 1980 είχε δηλώσει σε συνέντευξή του πως «το μόνο που κάνει η χρεοκοπία είναι να απομακρύνει μια αναποτελεσματική διαχείριση και να δίνει σε κάποιον άλλο την ευκαιρία να αναλάβει. Η Βρετανία θα ήταν πολύ καλύτερη, στην πραγματικότητα, αν είχε περάσει μεγαλύτερες και καλύτερες χρεοκοπίες.»^[244] Βάσει μιας τέτοιας δήλωσης, θα

[241] Βλ. Mont Pelerin Society. *Statement of Aims*, 08/04/1947. (<https://www.montpelerin.org/statement-of-aims/>)

[242] *A History of World Debt*. IMF, Μάρτιος 2011. (<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/03/pdf/picture.pdf>)

[243] Βλ. ενδεικτικά *Federal Funds Rate – 62 Year Historical Chart*. Macrotrends. (<https://www.macrotrends.net/2015/fed-funds-rate-historical-chart>)

[244] Bradley, Ian. *The Hayek cure: bigger and better bankruptcies*. *The Times*, 12/11/1980: 12. (<https://www.margarethatcher.org/document/114510/>)

προκαλούσε τουλάχιστον πονοκέφαλο και μόνο το να επιχειρήσει κανείς να αναπτύξει έναν συλλογισμό υπέρ της θέσης πως ο Χάγιεκ, εάν βρισκόταν εν ζωή το 2009, θα στήριζε τις εξαιρετικά αμφιλεγόμενες διασώσεις χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από πλευράς της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών, έπειτα από τις οποίες η οικονομία παραμένει σε μια ακόμη περισσότερο αμφιλεγόμενη κατάσταση.^[245]

Τούτες οι αποκλίσεις μεταξύ των θέσεων του Χάγιεκ και των εφαρμοζόμενων πολιτικών από πλευράς νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμιστών δεν μπορούν να αγνοηθούν, γιατί εντοπίζονται ακριβώς στο μακράν βασικότερο πεδίο ενδιαφέροντος των δεύτερων, εκείνο των *θεμελιωδών μακροοικονομικών μεγεθών*. Η ιστορική εμπειρία δείχνει πως παράλληλες διεργασίες, ανεπιθύμητες κατά την απόπειρα μεταρρύθμισης, όπως διοικητικές ατασθαλίες ή η ισχυροποίηση της θέσης ολιγαρχών, συχνά έμπαιναν σε δεύτερη μοίρα για τους αρμόδιους εν σχέσει με τα μακροοικονομικά αποτελέσματα.^[246] Δεδομένης αυτής του της στάσης αλλά και της μεγάλης επιμονής του στο κομμάτι της θωράκισης των θεσμών και του κράτους δικαίου, δεν είναι δύσκολο να εγερθεί ο ισχυρισμός πως ο Χάγιεκ είχε μια ανάλυση με σημαντικές διαφορές από αυτές που κυριάρχησαν στον σκληρό πυρήνα του «υπαρκτού νεοφιλελευθερισμού.» Ασφαλώς βέβαια ο Χάγιεκ και οι νεοφιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές μοιράζονταν και κοινά τα οποία ξεπερνούν σε αριθμό τις διαχρονικές προκείμενες του οικονομικού φιλελευθερισμού· ένα από αυτά είναι η άποψη πως οι αποτυχίες της αγοράς προκαλούνται από εξωγενείς παράγοντες και μόνο,^[247] ένα άλλο είναι η προτίμηση στις δημοκρατίες *χαμηλής έντασης, τον πειθαρχικό φιλελευθερισμό κι ένα ρυθμιστικό κράτος*.^[248]

Η συνύπαρξη σημαντικών σημείων επαφής και μεγάλων αποκλίσεων μπορεί να επιλυθεί ιδανικότερα μέσα από τη μελέτη των ειδοποιών διεργασιών του φαινομένου του νεοφιλελευθερισμού, των δυσκολιών στην πραγματοποίηση των διακηρύξεων που δεν εμφανίζονται στη θεωρία. Μέσα από μια τέτοια οπτική, παρατηρείται πως οι νεοφιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές συνάντησαν ιστορικές συγκυρίες εντός των οποίων πράγματι δεν πέτυχαν να διαμορφώσουν τα ιδεατά αυτάρκη άτομα, αλλά αντίθετα γέννησαν νέα οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα που χρησιμοποίησαν το κράτος για τις επιδιώξεις τους. Ακόμη, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες εδραίωσης ενός κρατικά ελεγχόμενου, αδιαφανούς, αυταρχικού κρατικού

[245] Για μια σύνοψη, βλ. ενδεικτικά Rolph, Duncan. *Here's Where We Are 10 Years After Busts, Bailouts And Broken Dreams*. *Forbes*, 15 Ιουλίου 2018. (<https://www.forbes.com/sites/duncanrolph/2018/07/15/heres-where-we-are-10-years-after-busts-bailouts-and-broken-dreams/#49def3b67124>)

[246] Robinson, Richard. *Neoliberalism and the future world: Markets and the end of politics*. *Critical Asian Studies* 36.3, 2004: 409-410.

[247] Ο.π.: 407.

[248] Ο.π.: 415.

καπιταλισμού, μέσα από πρακτικές καινοφανείς σε τόσο ευρεία κλίμακα, όπως αυτές των φωτογραφικών νομοθετικών διατάξεων. Το σημαντικότερο, ο νεοφιλελευθερισμός κατέληξε να εξυπηρετεί αναδυόμενες ολιγαρχίες οι οποίες όμως δεν προέρχονταν καν από τον επιχειρηματικό χώρο σε πολλές περιπτώσεις, αλλά από αυτόν των πολιτικών «τζακιών» και της κρατικής γραφειοκρατίας.^[249] Η ασυμφωνία μεταξύ όσων συνέβησαν και όσων επιδιώκονταν ήταν τρομακτική, ορθά λοιπόν απορεί κανείς περί του αν πρόκειται για παραδοξότητες εγγενείς στη θεωρία, ή αν μπορεί να γίνει λόγος για την πρακτική εφαρμογή μέτρων εντελώς διαφορετικών από τα θεωρητικώς διακηρυσσόμενα.

Το ένα ενδεχόμενο είναι η αποτυχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών να οφείλεται σε εσωτερικά ρήγματα εντός της συμμαχίας που τις προωθούσε, ρήγματα εξαιτίας ιδεολογικών διαφωνιών ή αντιμαχόμενων συμφερόντων. Αυτή η περίπτωση θα μπορούσε ίσως να ερμηνεύσει τον νεοφιλελευθερισμό ως ένα ρεύμα συνεχώς εξελισσόμενο και με πολλές διαφορετικές εκδοχές, εξηγώντας και τις ιδιαιτερότητες του Χάγιεκ ως μιας περιφερειακής φιγούρας εντός αυτού. Μια δεύτερη περίπτωση για την εξήγηση της συχνής αποτυχίας των πολιτικών είναι αυτή της ατελούς ή σαθρής εφαρμογής τους σε κάποιες περιπτώσεις, λόγω των ιδιαίτερων δυσκολιών που παρουσίαζε το προϋπάρχον οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, κατ' αυτήν την εκδοχή μπορεί να θεωρηθεί πως υποβόσκουσες κοινωνικές συγκρούσεις, τις οποίες τα προηγούμενα πολιτικοοικονομικά μοντέλα κρατούσαν αδρανείς ή στην αφάνεια, εκδηλώθηκαν έντονα στη συνέχεια λόγω του νομικού, πολιτικού ή οικονομικού χώρου και χρόνου που τους δόθηκε κατά τα αρχικά στάδια των μεταρρυθμίσεων. Καθότι οι μεταρρυθμίσεις δεν προέβλεπαν για τις συγκρούσεις αυτές, δεν κατάφεραν να τις περιορίσουν κι έτσι τα κράτη οδηγήθηκαν σε *υβριδικές αγορές*. Εντός αυτών, η ανεπάρκεια οικονομικής ισχύος κάποιου μέρους απέναντι σε άλλα, στα πλαίσια του οικονομικού ανταγωνισμού, δύναται να αναπληρώνεται μέσα από την πολιτική επιρροή του μέρους αυτού, η οποία του επιτρέπει να υποσκάπτει υπέρ του το ίδιο το *εν ανταγωνίζεσθαι*, ή αντιστρόφως. Η ερμηνεία αυτή ασφαλώς εισάγει μια πολύ καθαρή διαλεκτική πολιτικού και οικονομικού ανταγωνισμού, η οποία πράγματι συχνά απουσιάζει από θεωρητικά κείμενα.

Ωστόσο, ακόμη περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια τρίτη ανάλυση των εντυπωσιακών ανακολουθιών μεταξύ νεοφιλελεύθερης πραγματικότητας και της συγγενούς της θεωρίας. Σύμφωνα με αυτήν, οι δυσκολίες και τα προβλήματα τα οποία εμφανίστηκαν

---

^[249] Robinson, Richard. *Neoliberalism and the future world: Markets and the end of politics*. *Critical Asian Studies* 36.3, 2004: 409.

κατά τις απόπειρες έμπρακτης εφαρμογής διαφόρων μέτρων, δημιούργησαν έναν κρίσιμο αναλυτικό διχασμό: Όσοι επέμεναν στο κομμάτι της αυταρχικής επιβολής του κανόνα της αγοράς ισχυρίζονταν πως απαιτούνταν μια εντατικοποίηση των μεταρρυθμιστικών αναταράξεων, μέχρι του σημείου στο οποίο οι παλιές δυνάμεις που αντιπάλευαν τη νέα πραγματικότητα, πολιτισμικές, ιδεολογικές, παραγωγικές, πολιτικές, ή κοινωνικές, θα δέχονταν μια σφοδρή ήττα και θα έπαυαν να αποτελούν εμπόδιο: Η ατόφια αγορά τότε θα επικρατούσε απαραβίαστη και το μεταρρυθμιζόμενο κράτος θα ευημερούσε, καρπωνόμενο τα οφέλη. Η άλλη πλευρά του δίπολου, τοποθετούνταν αντίθετα, ισχυριζόμενη πως οι αστραπιαίες μεταρρυθμίσεις επέφεραν πράγματι ένα ενδιάμεσο στάδιο *οικονομικής βαρβαρότητας*, θεωρώντας παράλληλα πως οι πολιτικές αντιδράσεις σε αυτό ήταν απολύτως δικαιολογημένες, αν και όχι απαραίτητα ορθές ως προς τις μακροχρόνιες προοπτικές του εγχειρήματος. Το ζητούμενο κατ' αυτές τις φωνές ήταν η βελτίωση της ποιότητας της διακυβέρνησης και τα επιπλέον εμπόδια στις αθέμιτες συμπεριφορές προσοδοθηρίας.^[250] Οι δυο αυτές διαφορετικές αναγνώσεις του προβλήματος συνυπάρχουν εντός των αρμόδιων θεσμών σε πολλές μεμονωμένες περιπτώσεις αποπειρών μεταρρύθμισης κρατών. Αποτέλεσμα είναι οι αφηγήσεις τους να λειτουργούν ανταγωνιστικά και συχνά να διαδέχονται η μια την άλλη ως επικρατούσα· αυτό σημαίνει και μια εναλλάξ εφαρμογή των στρατηγικών προσεγγίσεών τους, με συνέπεια ισχυρά κύματα θεραπείας-σοκ μαζικής απορρύθμισης να διακόπτονται από δυναμικές δρομολογήσεις επέκτασης του θεσμικού ρόλου και των νομοθετικών παρεμβάσεων του κράτους, μέχρι κι αυτές να διακοπούν και πάλι από τα πρώτα – και ου το καθεξής.

Αυτός ο φαύλος κύκλος αποτυχίας στη διαχείριση των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, αν και διατυπωμένος σε άλλον τόνο, έχει προβλεφτεί και από τον ίδιο τον Χάγιεκ. Ενδεικτικά, στην ίδια συνέντευξη η οποία παρατέθηκε νωρίτερα, είχε αποφανθεί πως *«μπορείς να θεραπεύσεις τον πληθωρισμό απότομο ή σταδιακά. Πολιτικά, είναι αδύνατο να το κάνεις σταδιακά. Για να το θέσω χοντρικά, θα έλεγα ότι είναι δυνατό να προκαλέσεις 20 τοις εκατό ανεργία για έξι μήνες αν μπορείς να διατηρήσεις μια ελπίδα πως τα πράγματα θα είναι καλύτερα μετά από αυτό. Δεν μπορείς να έχεις 10 τοις εκατό ανεργία για τρία χρόνια. Όμως αυτό είναι που η παρούσα πορεία της κυβέρνησης απαιτεί και δεν νομίζω πως μπορεί να διατηρηθεί.»*^[251] Με αυτήν την τοποθέτηση, ο Χάγιεκ τάσσεται υπέρ της προσέγγισης της

^[250] Για μια συνοπτική επιβεβαίωση της ύπαρξης και των τριών προσεγγίσεων, αλλά και της πραγματολογικής τους ευστάθειας, βλ. Robinson, Richard. *Neoliberalism and the future world: Markets and the end of politics. Critical Asian Studies* 36.3, 2004: 408.

^[251] Bradley, Ian. *The Hayek cure: bigger and better bankruptcies. The Times*, 12/11/1980: 12. (<https://www.margarethatcher.org/document/114510/>)

θεραπείας του σοκ, αναγνωρίζοντας όμως πλαγίως τις υπαρκτές δυσκολίες του να ληφθεί μια πολιτική απόφαση σε αυτήν την κατεύθυνση. Όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί πολλάκις στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, θεωρούσε δεδομένη την ανικανότητα των αρχών να προβούν στους απαιτούμενους υπολογισμούς, με αποτέλεσμα οι πολιτικές τους να αποτυγχάνουν. Όμως η αντιμετώπισή τους σε αυτήν την αποτυχία, κατά την άποψή του, σπανίως θα είναι να αφήσουν την αγορά να ρυθμιστεί εντός του όποιου κατασταλαγμένου πλαισίου· η συνήθης αντίδραση θα είναι η *επιπλέον* παρέμβαση, προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση, στην προσπάθεια για διόρθωση της προηγούμενης αποτυχίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο η μια παρέμβαση φέρνει σχεδόν αυτόματα την άλλη, όλες τους είναι αποτυχημένες, όμως καμία δεν αναιρεί την προηγούμενη ή τα επιζήμιά της σημεία, οδηγώντας έτσι στη συσσώρευση αποτυχιών, προβλημάτων κι εμποδίων στην ελευθερία.^{[252][253]} Αυτή ακριβώς η πρόβλεψη επιβεβαιώνεται από την ανάλυση των αστοχιών του νεοφιλελευθερισμού ως περιπτώσεων φαύλων κύκλων, αλληπάληλων νομοθετικών παρεμβάσεων προς διαφορετικές κατευθύνσεις, στα πλαίσια της εφαρμογής διαφορετικών πολιτικών αντιλήψεων για την επίλυση αρχικών προβλημάτων – τα οποία ποτέ δεν επιλύονται, αντίθετα διογκώνονται και συνοδεύονται από νέα.

Καταληκτικά, η σχέση του Χάγιεκ με τον «υπαρκτό νεοφιλελευθερισμό» είναι δίπλευρη: Αφενός ο ίδιος αποτελεί έναν από τους κεντρικούς εμπνευστές των ανθρώπων οι οποίοι εκκίνησαν αυτό το κύμα μεταρρυθμίσεων, αφετέρου όμως έκρουε τον κώδωνα τον κινδύνου σε ό,τι αφορά το *διαχειριστικό* σκέλος των μεθόδων εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων, ζήτημα πάνω στο οποίο δεν εισακούστηκε επαρκώς – όπως και μάλλον περίμενε. Ενώ είναι εξαιρετικά αισιόδοξος σε ό,τι αφορά τις δυνατότητες του συστήματος της ελεύθερης αγοράς, πολύ περισσότερο ακόμη και από τον Σμιθ, εντούτοις αναγνωρίζει τεράστιες προκλήσεις για την προστασία και τη διατήρηση της ελευθερίας από τον Μεσοπόλεμο κι έπειτα.^[254] Θα λέγαμε πως απέναντι στον νεοφιλελευθερισμό, αν αυτός ιδωθεί ως ενιαίος από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 μέχρι και σήμερα, τηρεί μια στάση *αντιστροφοαντίθετη* από αυτήν του Φουκώ: Ενώ αναγνωρίζει τη σχετική ιδεολογική μετακίνηση προς ένα φορμαλιστικά ορθότερο σύνολο, χρησιμότερων διακηρυκτικών αρχών, ταυτόχρονα διαβλέπει πελώρια προβλήματα να ανακύπτουν από την άστοχη εφαρμογή του· τη στιγμή που ο Γάλλος φιλόσοφος, παρά την αποστροφή που έτρεφε απέναντι σε πολλές

[252] Boettke, Peter J., Christopher J. Coyne, and Peter T. Leeson. *The Continuing relevance of FA Hayek's political economy*. Explorations in Austrian Economics. Emerald Group Publishing Limited, 2008: 87.

[253] Caldwell, Bruce. *Ten (Mostly) Hayekian Insights for Trying Economic Times*. The Heritage Foundation First Principles Series 36, 2011: 17-18.

[254] Peart, Sandra, and David Levy, eds. *FA Hayek and the Modern Economy: Economic Organization and Activity*. Springer, 2013: 25.

πτυχές του νέου οικονομικού και πολιτικού τρόπου που οδήγησε στην κυριαρχία των αγορών, εντούτοις διακρίνει σε αυτόν ευκαιρίες για μεγάλες κατακτήσεις στα πεδία της επιθυμίας, της έκφρασης του εξεγερμένου εαυτού και των κοινωνικών ταυτοτήτων.

Ο Χάγιεκ δεν ήταν κεντρικός θεωρητικός των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού, ήταν όμως μέλος του ρεύματος διανόησης που τον γέννησε και την ίδια στιγμή ένας αξιοπερίεργος εκτιμητής του. Διέκρινε την ανάδυση και την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων, εντοπίζοντας σε αυτές μια διττή κατάσταση ταυτόχρονης συνύπαρξης της ευτοπίας και της δυστοπίας που γεννούν οι ιδιαιτερότητες της ύστερης νεωτερικότητας, ιδωμένες πάντα μέσα από το πρίσμα της δικής του θεωρητικής πρόβλεψης. Αναφορικά με την κριτική του *αντεστραμμένου ολοκληρωτισμού* του Σέλντον Ουόλιν, ίσως την πιο συνεκτική και διατηρητική ανάλυση περί της γέννησης του νεοφιλελευθερισμού ως προϊόντος μετάβασης από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα, η θεωρία του Χάγιεκ υφίσταται *κβαντικά*, σαν τη *γάτα του Σρέντιγκερ*, επιβεβαιώνοντάς την από δυο μεριές: Στέκεται τόσο υποστηρικτικά πλάι της, ως ιδανική μάρτυρας υπεράσπισης που τη βεβαιώνει, όσο και απέναντί της, ως στερεοτυπικός της στόχος, εκπληρώνοντας έτσι ένα διπλό πεπρωμένο, αποτελώντας η ίδια μια *αυτοεκπληρούμενη προφητεία*. Η ενδεχόμενη διαφορά έγκειται στην αισιοδοξία του Χάγιεκ, ο οποίος παρατηρώντας τον κεϋνσιανισμό να ηττάται, είχε από την πλευρά του κάθε λόγο να ευελπιστεί πως η *ελευθερία* είχε την ιστορική δυναμική με το μέρος της.

8. Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η κριτική έκθεση του έργου του Χάγιεκ από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας και σε όρους σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Ο Αυστριακός δεν υπήρξε αμιγώς πολιτικός στοχαστής, επομένως για ένα τέτοιο εγχείρημα καθίσταται αναγκαία η άντληση πολιτικών συνυποδηλώσεων από την οικονομική, κοινωνική και θεσμική του θεωρία, καθώς και από τη φιλοσοφία και την επιστημολογία του. Ιστορικά έμεινε γνωστός κυρίως ως οικονομολόγος, όμως είναι εξίσου δόκιμο να αντιμετωπίζεται ως ένας ευρύτερα προβληματιζόμενος ακαδημαϊκός που αρέσκεται στο να σταχυολογεί επί της κοινωνικής θεωρίας. Έχοντας ταυτόχρονα καταθέσει κείμενα σε ένα μεγάλο ακόμη σύνολο κλάδων της σκέψης και της επιστήμης, αποπειράται να προτείνει και να υπερασπιστεί μια συνολική κατανόηση του ανθρώπινου κόσμου, από την πιο βαθιά θεωρία έως και την πιο καθημερινή πρακτική. Αποτελεί αναμφισβήτητα έναν φιλελεύθερο διανοητή ο οποίος

ωστόσο δεν προτιμά να παράγει κανονιστικά προτάγματα, αλλά αντιθέτως να τα καταδικάζει. Επιλέγει να διανύει μονοπάτια σκέψης σε αναζήτηση κατευθυντήριων γραμμών, προς εξυπηρέτηση της ποιότητας της νομοθετικής λειτουργίας και της κοινωνικής οργάνωσης. Καταγράφεται ως μετριοπαθής στις θέσεις του και πρόθυμος να συνδράμει με μια παρακαταθήκη ανοιχτή σε πιθανούς συνεχιστές και αναθεωρητικές προσεγγίσεις.^[255]

Έπειτα από μια μελέτη των σημαντικότερων έργων του, διαπιστώνεται πως αυτό μπορεί να διαχωριστεί σε τρεις κύριες περιόδους. Στην πρώτη περίοδο, βασικό αντικείμενο μελέτης για τον ίδιο ήταν η οικονομική επιστήμη. Οι σημαντικότερες επιστημονικές αναφορές και καταβολές του άλλωστε εντοπίζονται στην Αυστριακή Σχολή Οικονομικών. Κεντρικό ρόλο στην οπτική υπό την οποία προσέγγιζε τα οικονομικά παίζουν οι βιωματικές του εμπειρίες, όπως αυτή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και τα ταξίδια του στις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο, τα οποία του δημιούργησαν σφαιρικούς και ριζικούς προβληματισμούς. Το έργο του σε αυτήν την περίοδο δεν emπίπτει άμεσα στο φάσμα της πολιτικής σκέψης, όμως αποτέλεσε εφαλτήριο για τη χάραξη του μεθοδολογικού πλαισίου εντός του οποίου θα σχημάτιζε τη μετέπειτα πολιτική του αντίληψη. Κατά τη μέση περίοδο, ο Χάγιεκ στράφηκε σε καθαρότερα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Αφορμή γι' αυτό αποτέλεσε η από πλευράς του συνειδητοποίηση κάποιων αδιεξόδων και παρερμηνειών στις μεθόδους της οικονομικής επιστήμης. Έτσι έγραψε και το πιο πολιτικό έργο, τον *Δρόμο προς τη δουλεία*, στο οποίο επιχειρηματολογεί διεξοδικά υπέρ μιας σαφούς φιλελεύθερης πολιτικής τοποθέτησης, απέναντι στον ολοκληρωτισμό και τον κεντρικό σχεδιασμό που τον προκαλεί. Εν τω μεταξύ όμως συνεισέφερε και ποικίλα κείμενα πάνω στην επιστημολογία και τα βιολογικά αίτια των περιορισμών στους οποίους υπόκειται ο ανθρώπινος παράγοντας. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον πολιτικοφιλοσοφικά όμως το παρουσιάζει η ύστερη περίοδος του έργου του. Εκεί ο Χάγιεκ αναλαμβάνει την ευθύνη μιας παραγωγικής θεωρίας θετικού πρόσημου, η οποία θα δώσει το ερέθισμα για φρέσκες ερμηνείες κι αφηγήσεις. Καταπιάνεται περισσότερο ουσιαστικά και άμεσα με θεμελιώδεις έννοιες, όπως αυτές της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της νεωτερικής *Μεγάλης Κοινωνίας*, προχωράει αναλυτικά με βάση μια συνεκτική αντίληψη περί θεσμών, αναπτύσσει θέσεις πάνω στα ζητήματα της ιδεολογίας και της νομοθεσίας. Κυριότερα, αποπειράται να ερμηνεύσει γνωστά φαινόμενα μέσω ολιστικών μεθόδων και να εξερευνήσει την πραγματική διαλεκτική μεταξύ των εννοιών. Σφιχταγκαλιάζει μια εξελικτική θέαση της κίνησης της ιστορίας, ως ερμηνευτική αντίθεση

---

[255] Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. NYUJL & Liberty 1, 2005: 225.

στην απλοϊκή αντιμετώπιση που συναντάται σε πολλές πολιτικές διακηρύξεις, κυρίως κολεκτιβιστικού ή σοσιαλιστικού χαρακτήρα.

Έπειτα από την έκθεση του έργου του, μια κριτική ανάλυση κρίνεται απαραίτητη. Σκοπός είναι η επεξήγηση των εννοιών που χρησιμοποιεί, η απομόνωση των κομβικών επιχειρημάτων του, η αποκάλυψη θεωρητικών ασυνεχειών και ασυνεπειών. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία επιζητείται η έντιμη και ακριβής παράθεση του περιεχομένου των ιδεών του, στην πιστότερη δυνατή απόχρωση. Άλλωστε ο Χάγιεκ διαχρονικά έχει προκαλέσει διχογνωμίες, με αποτέλεσμα μόνο σπανίως να συναντά κανείς νηφάλιες αναγνώσεις του. Διαπιστώνεται πως υπάρχει μια εσωτερική συνοχή στους ισχυρισμούς και τις διατυπώσεις του, ένα σταθερός κορμός απόψεων ο οποίος διατρέχει το έργο του από τα πρώτα έως τα τελευταία κείμενα, σκιαγραφώντας μια πολιτειολογία της εξέλιξης των θεσμών. Το 1985 ο ίδιος ισχυρίστηκε πως το τελευταίο του βιβλίο, *Η μοιραία έπαρση*, επρόκειτο να είναι το τελικό αποτέλεσμα όσων τον απασχόλησαν ήδη από το 1938 κι έπειτα.^[256] Στην πραγματικότητα με αυτό το έργο ο Χάγιεκ κλείνει έναν ακόμη μεγαλύτερο κύκλο: Ολοκληρώνει μια διαδικασία εναντίωσης στην επιστημολογική τάση της σύγχρονης κοινωνικής και οικονομικής επιστήμης, αυτήν της μονολιθικής ερμηνευτικής πρόσδεσης στην αιτιοκρατία. Τα εναύσματα γι' αυτή τη διαδικασία είχαν δοθεί ήδη στα γραπτά του Μένγκερ.^[257] Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του Αυστριακού είναι η διαλλακτικότητα που τον διακρίνει, ιδιότητα η οποία ωστόσο τον οδηγεί ενίοτε στο να υποσκάπτει ο ίδιος τις θέσεις του. Συχνά παρατηρείται στα γραπτά του μια διγλωσσία, μια αναποφασιστικότητα και μια συστηματική έλλειψη σαφούς κριτηρίου ως προς την πλευρά προς την οποία αρμόζει να γέρνει η πλάστιγγα μεταξύ διαφόρων αντίρροπων επιδράσεων και αντισταθμισμάτων. Το συμπέρασμα το οποίο αντλείται μετά βεβαιότητας από τον Χάγιεκ, είναι πως η επίγνωση των σχετικών ελλειμμάτων γνώσης και της εκ φύσεως και θέσεως αδυναμία κεντρικών αρχών να λάβουν βέλτιστες αποφάσεις στα πλαίσια της Μεγάλης Κοινωνίας, χωρίς τη συνεισφορά άλλων μερών, είναι καθοριστικής σημασίας και αναγκαία.

Πρόκειται για έναν διορατικό στοχαστή, με μεγάλη συνεισφορά στα θεσμικά οικονομικά αλλά και στην κριτική της επιστημολογίας, της πολιτικής οικονομίας, της νομισματικής θεωρίας, του ολοκληρωτισμού και της σοσιαλιστικής πολιτικής πλατφόρμας.

---

^[256] Η συγκεκριμένη δήλωσή του παρατίθεται στο Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005: 319, ως αντιλούμενη από μια καρτέλα με ημερομηνία 22 Μαΐου 1985.

^[257] Βλ. Boettke, Peter J., and Christopher J. Coyne, eds. *The Oxford handbook of Austrian economics*. Oxford University Press, 2015: 602.

Αποτέλεσε επίσης σημαντικό συμμετοχο στην προσπάθεια για εγκατάλειψη των κεϋνσιανών οικονομικών πολιτικών, πολύ πριν αυτές αποτύχουν εμπράκτως. Εξαιτίας αυτού και της στάσης ενθάρρυνσης που επέδειξε απέναντι στις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, ορθά θεωρείται συνοδοιπόρος του νεοφιλελευθερισμού, λανθασμένα όμως στοχοποιείται ως ο κεντρικότερος ή τυπικότερος εκπρόσωπος αυτού του ρεύματος οικονομικής και θεσμικής σκέψης. Στην πραγματικότητα αποτέλεσε μια πολύ περιθωριακή και γραφική φιγούρα του νέου οικονομικού φιλελευθερισμού που σταδιακά αναδύθηκε στον δυτικό κόσμο με αφετηρία τη δεκαετία του '70. Οι εκκεντρικές θεωρητικές προσεγγίσεις τις οποίες υιοθετούσε, η κριτική δεύτερης τάξης την οποία ασκούσε στο κομμάτι της πρακτικής εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου εγχειρήματος, αλλά και η απατηλά αμελητέα βαρύτητα η οποία δόθηκε εκ μέρους υποτιθέμενων ομοϊδεατών του στην ουσία, στο απόσταγμα των πολιτικών και νομοθετικών εκκλήσεων του, συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης. Ο Χάγιεκ αποτέλεσε περισσότερο ένα σύμβολο, μια προσωποποίηση της ιδεολογικής πάλης απέναντι στον κρατισμό, όπως αυτός κυριάρχησε ιστορικά στις οικονομίες της Δύσης από τις τελευταίες προπολεμικές μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Η ανάδειξή του Χάγιεκ σε συμβολική μορφή της ελεύθερης αγοράς εξηγείται και ως έναν βαθμό δικαιολογείται από τον διά βίου αγώνα που διεξήγαγε ενάντια στη διάδοση των πολιτικών παρεμβατισμού και οικονομικού συγκεντρωτισμού στον ακαδημαϊκό χώρο, όμως επί της ουσίας γίνεται με τρόπο που αδικεί τις ευρύτερες διαστάσεις της σκέψης και του έργου του.

Καθότι η ελληνόφωνη βιβλιογραφία η οποία καταπιάνεται εις βάθος με τη χαγιεκιανή θεωρία είναι εξαιρετικά περιορισμένη σε έκταση, η παρούσα μελέτη αποτελεί μια εν δυνάμει συμβολή σε μια πιθανή προσπάθεια για περισσότερο ουσιαστικές πολιτικές κι επιστημονικές απεικονίσεις των όσων ο Χάγιεκ υποστήριζε. Η προφανέστερη ερευνητική επέκταση θα αφορούσε σε μια εμβάθυνση στη σχέση της θεωρητικής παρακαταθήκης του με τις εφαρμοζόμενες νεοφιλελεύθερες πολιτικές σε ό,τι αφορά στις όποιες διαφορετικές πολιτικοοικονομικές κατευθύνσεις ακολουθήθηκαν μετά από ιστορικής σημασίας γεγονότα, όπως η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η διπλή κρίση χρηματαγορών κι εθνικής ασφάλειας του 2000-02, η χρηματοπιστωτική κατάρρευση του 2007-08 και η νέα διεθνής γεωπολιτική ένταση, με έως τώρα αποκορύφωμα τον τρέχοντα συριακό πόλεμο που μαίνεται ακατάπαυστα από το 2011.

9. Βιβλιογραφία

- 1) Boehm, Stephan, and Mark Blaug. *Austrian economics between the wars: Some historiographical problems*. *Austrian Economics: Tensions and new directions*, Springer, Dordrecht, 1992.
- 2) Boettke, Peter J., and Christopher J. Coyne, eds. *The Oxford handbook of Austrian economics*. Oxford University Press, 2015.
- 3) Boettke, Peter J., Christopher J. Coyne, and Peter T. Leeson. *The Continuing relevance of FA Hayek's political economy*. *Explorations in Austrian Economics*. Emerald Group Publishing Limited, 2008.
- 4) Boettke, Peter, and Peter Leeson. *The austrian school of economics: 1950-2000. Blackwell companion to the history of economic thought*, Oxford: Basil Blackwell Publishers, 2003
- 5) Caldwell, Bruce, and Leonidas Montes. *Friedrich Hayek and his visits to Chile*. *The Review of Austrian Economics* 28.3, 2015.
- 6) Caldwell, Bruce. *Recovering popper: For the left?*. *Critical Review* 17.1-2, 2005.
- 7) Caldwell, Bruce. *Ten (Mostly) Hayekian Insights for Trying Economic Times*. *The Heritage Foundation First Principles Series* 36, 2011.
- 8) Caldwell, Bruce. *Hayek's challenge: An intellectual biography of FA Hayek*. University of Chicago Press, 2005.
- 9) Caldwell, Bruce. *Socialism and War: Essays, Documents, Reviews*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- 10) Cristi, F. R. Hayek and Schmitt on the Rule of Law. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 17.3, 1984.
- 11) de Melo Lourenço, Diogo. *Hayek's Scientism Essay and the Social Aspects of Objectivity and the Mind*. Mimeo Faculdade de Economia da Universidade do Porto, 2015.
- 12) Dickinson, Henry D. Review of *Freedom and the Economic System* by F. A. Von Hayek. *Economica*, New Series, Vol. 7, No. 28, 1940.
- 13) Ebenstein, Alan. *Friedrich Hayek: a biography*. St. Martin's Press, 2014.
- 14) *Encounter*, Μάιος 1983.
- 15) Ferguson, Adam. *An Essay on the History of Civil Society*. *The Online Library of Liberty: T. Cadell*, London, 1767.
- 16) Forsyth, Murray. *Hayek's bizarre liberalism: A critique*. *Political Studies* 36.2, 1988.
- 17) Friedman, Jeffrey. *Popper, Weber, and Hayek: The epistemology and politics of ignorance*. *Critical Review*, Volume 17, 2005.
- 18) Goldstein, Natalie. *Globalization and free trade*. Infobase Publishing, 2010.
- 19) Gray, John. *Hayek on liberty*. Routledge, 2013.
- 20) Hagemann, Harald. *The Austrian School in the Interwar Period*. *Austrian Economics in Transition*, Palgrave Macmillan, London, 2010.
- 21) Haller, Markus. "Mixing economics and ethics: Carl Menger vs Gustav von Schmoller." *Social science information* 43.1, 2004.
- 22) Hansen, Alvin H. Review of *Prices and Production* by Friedrich A. Hayek. *The American Economic Review*, Vol. 23, No. 2, 1933.
- 23) Harvey, David. *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, USA, 2007.
- 24) Hashimoto, Tsutomu. *Carl Menger and the Later Austrian School of Economics: An Analysis of their Methodological Relationship*. *Austrian Economics in Transition*. Palgrave Macmillan, London, 2010.
- 25) Hayek, F. A. *Hayek on Hayek, edited by Kresge, S. and Wenar, L.* University of Chicago Press, 1994.
- 26) Hayek, F. A. *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press, 1948.
- 27) Hayek, F. A. *The Road to Serfdom (Routledge Classics,)* 2001.
- 28) Hayek, Friedrich A. 1978. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago, 1960.
- 29) Hayek, Friedrich A. *The facts of the social sciences*. *Ethics* 54.1, 1943.
- 30) Hayek, Friedrich A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. *The Collected Works of Friedrich August Hayek*, Vol. I, ed. William W. Bartley III, 1988.
- 31) Hayek, Friedrich August. *The use of knowledge in society*. *The American economic review* 35.4, 1945.

- 32) Hayek, Friedrich August. *Individualism and economic order*. University of Chicago Press, 1948.
- 33) Hayek, Friedrich August. *Individualism: true and false*. Hodges, Figgis & Company, 1946.
- 34) Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012.
- 35) Hayek, Friedrich August. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge, 2012.
- 36) Hayek, Friedrich. *Rules, perception and intelligibility*. *Studies in philosophy, politics and economics*, 1967.
- 37) Helliwell, John F. *Comparative macroeconomics of stagflation*. *Journal of Economic Literature* 26.1, 1988.
- 38) Hoppe, Hans-Hermann. *FA Hayek on government and social evolution: a critique*. *The Review of Austrian Economics* 7.1, 1994.
- 39) Horwitz, Steven. From Smith to Menger to Hayek: liberalism in the spontaneous-order tradition. *The Independent Review* 6.1, 2001.
- 40) Hutchison, T.W. *The Politics and Philosophy of Economics*. Basil Blackwell, Oxford, 1981.
- 41) Ikeda, Yukihiko. "Carl Menger's liberalism revisited." *Austrian Economics in Transition*. Palgrave Macmillan, London, 2010.
- 42) Irving, Sean. *Limiting democracy and framing the economy: Hayek, Schmitt and ordoliberalism*. *History of European Ideas* 44.1, 2018.
- 43) Kirzner, Israel M. *Austrian school of economics*. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2016.
- 44) Kresge, Stephen, and Leif Wenar, eds. *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*. Routledge, 2005.
- 45) Leeson, Robert, ed. *Hayek: A Collaborative Biography: Part 1, Influences from Mises to Bartley*. Palgrave Macmillan UK, 2013.
- 46) Lewis, Paul. *Hayek, social theory, and the contrastive explanation of socio-economic order*. *Critical Review* 25.3-4, 2013.
- 47) London School of Economics and Political Science, and Roy McCloughry. *Money, Capital & Fluctuations: Early Essays*. London: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- 48) Machlup, Fritz. *Austrian economics*. *Encyclopedia of Economics*, 1982.
- 49) McCann, C. R. *FA Hayek: The liberal as communitarian*. *The Review of Austrian Economics* 15.1, 2002.
- 50) McNamara, Peter. *On Hayek's Unsentimental Liberalism*. *FA Hayek and the Modern Economy*. Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- 51) Menger, Carl. *Principles of Economics, translated by James Dingwall and Bert F. Hoselitz, with an Introduction by FA Hayek*. Ludwig von Mises Institute: electronic online edition, 2004.
- 52) Menger, Carl. *Investigations into the Method of the Social Sciences*. Ludwig von Mises Institute, 2009.
- 53) Mizobata, Takeshi, and Carl Menger. *Transcript of Finanz-Wissenschaft von Prof. Carl Menger (c. 1888)*. Center for Historical Social Science Literature, Hitotsubashi University, 1993.
- 54) Morison, Samuel Taylor. *A Hayekian theory of social justice*. *NYUJL & Liberty* 1, 2005.
- 55) Parker, Martin, Campbell Jones, and René Ten Bos. *For business ethics*. Routledge, 2005.
- 56) Peart, Sandra, and David Levy, eds. *FA Hayek and the Modern Economy: Economic Organization and Activity*. Springer, 2013.
- 57) Pigou, A.C. Review of *The Road to Serfdom* by F. A. Hayek. *The Economic Journal*, Vol. 54, No. 214, 1944.
- 58) Robinson, Richard. *Neoliberalism and the future world: Markets and the end of politics*. *Critical Asian Studies* 36.3, 2004.
- 59) Robinson, Richard. *Neoliberalism and the future world: Markets and the end of politics*. *Critical Asian Studies* 36.3, 2004.
- 60) Salkever, Stephen G. Review of *Law, Legislation and Liberty*, vol. 3: *The Political Order of a Free People*, by F. A. Hayek. *Journal of Politics* 43, 1981.
- 61) Schumpeter, Joseph A. *Ten great economists*. Routledge, 2003.
- 62) Smith, Barry. *Aristotle, Menger, Mises: An essay in the metaphysics of economics*. *History of Political Economy* 22.5, 1990.
- 63) *Times of London*, 11 Ιουλίου 1978.
- 64) Von Hayek, Friedrich A. *Economics and knowledge*. *Economica* 4, no. 13, 1937.
- 65) Von Hayek, Friedrich A. *Economics and knowledge*. *Economica* 4, no. 13, 1937: 33-34.

- 66) WAE. Monetary theory and the trade cycle. *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 96, No. 2, 1933.
- 67) Watkins, J. W. N. *Book Reviews: Law, Legislation and Liberty. Vol. I: Rules and Order. By FA HAYEK*. Chicago and London: University of Chicago Press and Routledge and Kegan Paul, 1973. Pp. xi+ 184. \$7.95. *Philosophy of the Social Sciences* 6.4, 1976.
- 68) <http://www.eucken.de/freiburger-tradition/friedrich-a-von-hayek/>
- 69) <http://www.nobelprize.org/>
- 70) <https://fee.org/>
- 71) <https://mises.org/>
- 72) <https://plato.stanford.edu/>
- 73) <https://reason.com/>
- 74) <https://socialthought.uchicago.edu/page/about-committee/>
- 75) <https://www.britannica.com/>
- 76) <https://www.forbes.com/>
- 77) <https://www.imf.org/>
- 78) <https://www.macrotrends.net/>
- 79) <https://www.margaretthatcher.org/>
- 80) <https://www.montpelerin.org/statement-of-aims/>
- 81) <https://www.nytimes.com/>
- 82) <https://www.thenation.com/>
- 83) Χάγκεκ, Α. Φρίντριχ. *Ο δρόμος προς τη δουλεία*. Μετάφραση Γ. Καράμπελας, Παπαδόπουλος, 2013.
- 84) Χάγκεκ, Α. Φρίντριχ. *Το σύνταγμα της ελευθερίας*. Μετάφραση Ε. Αστήριου, Καστανιώτης, 2008.